

ประวัติ

วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี

4.3135
28ป
04

หนังสือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม

ประวัติ

วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี

ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

พุทธศักราช ๒๕๓๓

ประวัติวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี
พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลบัตรรายการ

๒๙๔.๓๑๓๕

ศ ๕๒๔ ป

ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

ประวัติวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี

เรียบเรียงโดย สมชาย พุ่มสอาด. กรุงเทพฯ, ๒๕๓๓ .

๑๐๐ หน้า. ภาพประกอบ.

๑. วัดเขมาภิรตาราม . ๒. นายสมชาย พุ่มสอาด .

๓. ชื่อเรื่อง .

ISBN 974-417-106-5

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

นางประกอบ

นางสายไหม

นายสมชาย

ลาภเกษร

จบกลศึก

พุ่มสอาด

ประธาน

กรรมการ

กรรมการและเลขานุการ

คณะบรรณาธิการ

นายสมชาย

นางจินตนา

นางฤดีรัตน์

นายสถาพร

พุ่มสอาด

กระบวนแสง

กายราศ

ดงขุนทด

นางสาวเพลินพิศ

นางเบญจมาศ

นางสาวราศี

การารญ

แพทอง

บุษรัตน์พันธุ์

ผู้ออกแบบปก

นายสมชาย พุ่มสอาด

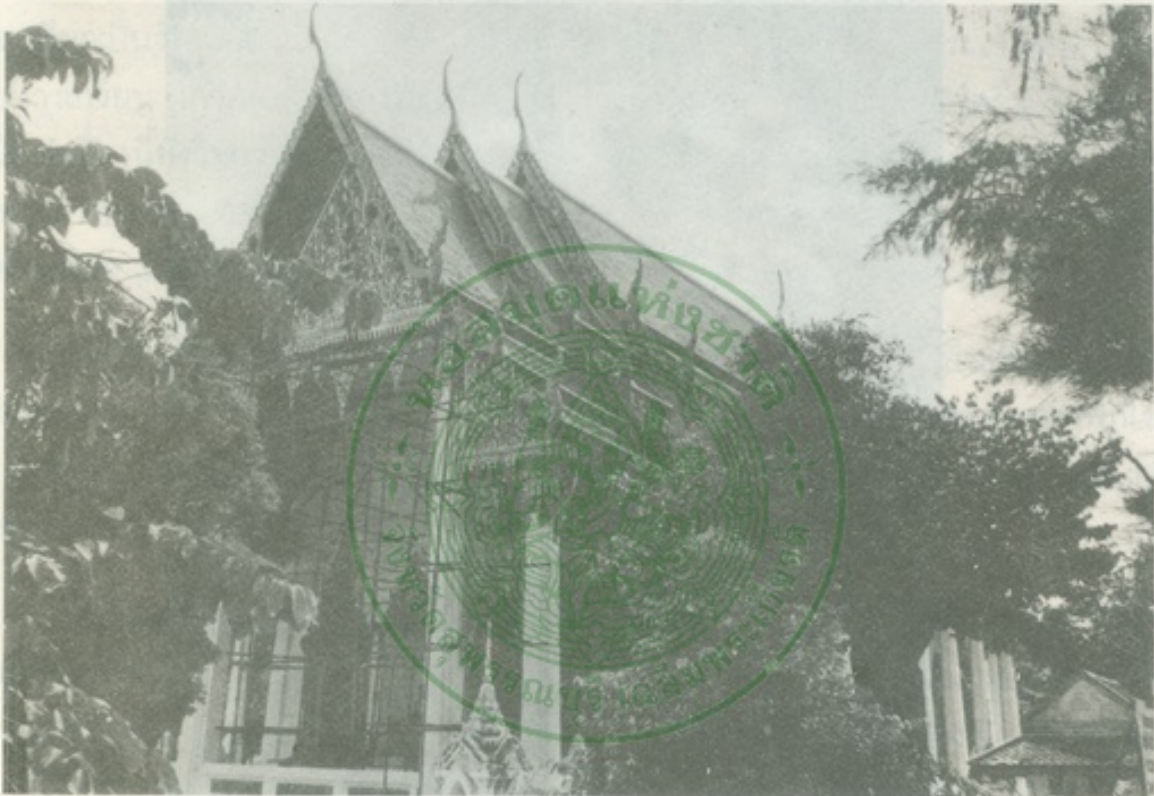
ภาพปกและภาพประกอบ

นายอดิเรก จันทรทอง

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ.เอ็น.ที.

51-51/1 ถนน 22 กรกฎาคม 4 เขตป้อมปราบ กทม. โทร. 2243927, 2246907

เลขห้อง พ.๑

294.3135

เลขหน้า 528 น

A. Orp

เลขหมายเดิม ๖๓๓๕๙๐๕๖/๖๓ ๐๕๙๔๓

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND
SUPHANBURI

GENERAL

GENERAL

GENERAL

คำนำ

วัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในท้องที่ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี เป็นวัดเก่าแก่มีมาแต่โบราณไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันว่าสร้างขึ้นเมื่อใด และใครเป็นผู้สร้าง พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ อธิบายไว้ว่า วัดเขมาภิรตารามนี้ นามเดิมเรียกกันสั้น ๆ ว่า วัดเขมา บางครั้งก็เรียกว่า วัดเขินมา ที่เรียกเช่นนั้นก็เพราะเป็นวิธีของไทยเราในครั้งก่อน ถ้าได้พบนามอันใดซึ่งมิใช่ภาษาไทยและแปลไม่ได้ก็แปลให้เป็นคำไทยเสีย เมื่อแปลออกไปแล้วก็เลยผูกนิยายขึ้นให้สมชื่อที่แปลออกไป นิยายของวัดเขมาซึ่งถูกแปลงเรียกเป็นวัดเขินมานั้นได้ผูกขึ้นว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง ทรงส่งสินค้ามาโดยทางเกวียน เกวียนมาพักในที่แห่งหนึ่ง พระเจ้าอู่ทองจึงโปรดให้สร้างวัดขึ้นเรียกว่า วัดเขินมา ผู้เล่านิยายเรื่องนี้ยังวิตกว่านิยายจะสั้นไป จึงผูกเรื่องต่อไปอีกว่า เกวียนสินค้าของพระเจ้าอู่ทองเดินทางเลยมายังทางใต้ มาจอดที่ท่าใกล้วัดแห่งหนึ่ง วัดนี้จึงได้ชื่อว่า วัดท่าเกวียน ต่อมาภายหลังเรียกเพี้ยนเป็นวัดตะเกียน แล้วเปลี่ยนมาเป็น วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร มาจนทุกวันนี้

ผู้ที่ใช้ความตรិตรองเพียงเล็กน้อยจะเห็นได้ว่า ข้อความเหล่านี้เป็นเพียงแต่นิยายที่ผูกขึ้นโดยปราศจากความรอบคอบ เกวียนของพระเจ้าอู่ทองเขินมาจากไหนจึงจะต้องมาพักในที่ซึ่งเป็นวัดเขมาในบัดนี้ การคมนาคมจากกรุงศรีอยุธยาหรือสุพรรณบุรีมากรุงเทพมหานคร เวลานั้นทางน้ำนับว่าสะดวกที่สุด เหตุใดพระเจ้าอู่ทองจะทรงขนส่งสินค้ามาโดยทางเกวียน

ข้อที่แน่นอนก็คือ วัดเขมาภิรตาราม นี้ นามเดิมเรียกว่า วัดเขมา เฉย ๆ นามที่เรียกสร้อยว่า วัดเขมาภิรตาราม นั้น เป็นนามที่เพิ่งได้รับในสมัยรัชกาลที่ ๔ การที่วัดนี้มีนามเดิมว่า วัดเขมา นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า เพราะเขมรสร้างเป็นวัดเขมรและเอานามเขมรมาดังชื่อว่า เขมา คำว่า เขมา หรือ เขมะ หรือ เขมรัฐ ก็แปลว่า เขมร นั่นเอง

วัดนี้มีชื่อว่า วัดเขมา มาหลายร้อยปีจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ จึงพระราชทานนามใหม่ว่า วัดเขมาภิรตาราม

เห็นจะเนื่องมาจากนิยายเรื่อง เขินมา ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จึงมีความเชื่อกันอยู่เป็นส่วนมากว่าวัดนี้พระเจ้าอู่ทองทรงสร้าง และถึงกับกำหนดปีให้ว่าสร้างเมื่อ พ.ศ.๑๔๙๐ อนึ่ง ตามประกาศรัชกาลที่ ๔ มีข้อความว่า มีผู้มากราบทูลสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีว่า วัดเขมาเป็นวัดใหญ่แต่ครั้งพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา และมีคำผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวสืบมาว่าวัดนี้เป็นวัดของพระเจ้าอู่ทอง รัชกาลที่ ๕ ทรงเชื่อว่า พระเจ้าอู่ทองได้เคยทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ แต่มิใช่เป็นผู้สร้าง มีพระราชดำริในเรื่องนี้ว่า “ธรรมดาคนเราเล่าอะไร ๆ ไปสุดปลายจมูกอยู่เพียงพระเจ้าอู่ทองถือเสียว่าเก่าที่สุดแล้วไม่มีใครจะต้องการทราบยิ่งขึ้นไปกว่านั้น” รัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นว่า วัดเขมาน่าจะสร้างตั้งแต่เขมรยังครอบครอง

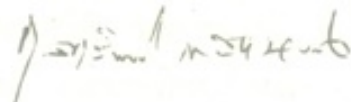
ดินแดนแถบนี้อยู่พระบรมราชาธิบายในตอนนี้มีว่า “เพราะเหตุที่ได้มีเกี่ยวข้องกับในราชวงศ์พระนครหลวง (ในประเทศเขมร) กับละโว้ (ลพบุรี) พระราชโอรสและธิดาย่อมทำการวิวาหมงคลแก่กันและกันจนถึงเมืองรามบุรีซึ่งตั้งก่อนนามเป็นอยุธยาอยู่ที่กรุงเก่า ก็เป็นเมืองพระราชบุตรเขยของพระเจ้ากรุงละโว้ อันเป็นพระสวามีของพระนางจามเทวีซึ่งเสด็จขึ้นไปเป็นเจ้าแผ่นดินองค์แรกของนครทริภุญชัย (ลำพูน) พระสวามีของพระนางจามเทวีก็เป็นเขมรวงศ์นครหลวง บางทีจะได้สร้างวัดเขมานี้จึงตั้งชื่อว่า เขมะ หรือ เขมา แปลว่า วัดเขมร

สรุปแล้วปัญหาที่ว่าใครสร้างวัดเขมาภิรตารามและสร้างมาแต่ครั้งใดนั้น เป็นอันหาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ ข้อที่แน่นอนมีแต่เพียงว่า วัดนี้เดิมเรียกว่า วัดเขมา เจย ๆ และในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น วัดเขมาได้มีแล้ว พระเจ้าอู่ทองจะทรงสร้างหรือทรงปฏิสังขรณ์ก็ตาม แต่วัดเขมาก็ได้รับยกย่องว่าเป็นพระอารามหลวงมาแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง เพราะฉะนั้นวัดเขมาภิรตารามจึงนับเป็นวัดที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาแต่อดีตจวบจนกาลปัจจุบัน โบราณวัตถุสถานภายในวัดเขมาภิรตารามจึงควรแก่การสนใจอย่างยิ่ง พลตรีหลวงวิจิตรวาทการได้เน้นถึงความสำคัญของวัดเขมาภิรตารามไว้ว่า

“การได้เห็นวัดเขมาภิรตารามในปัจจุบัน กระทำให้เกิดความรู้ ความคิดหลายประการ แต่ผู้ที่ได้รับความรู้ความคิดนั้น จะต้องเป็นผู้สนใจในวิชาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ถึงแม้ว่าวัดเขมาภิรตารามจะไม่มีของโบราณมีเหลืออยู่มากแล้วก็ตาม แต่ที่มีอยู่ในบัดนี้ก็ทำให้ได้รับความรู้หลายอย่าง”

กรมศิลปากรเห็นว่า วัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญวัดหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี จึงได้มอบให้ นายสมชาย พุ่มสอาด นักอักษรศาสตร์ ๗ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียงประวัติวัดเขมาภิรตาราม ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการกรม ถ่ายภาพสำหรับพิมพ์ประกอบในเล่ม และ นางประกอบ ลาภเกษร ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ตรวจแก้ แล้วจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก

กรมศิลปากรหวังว่า หนังสือนี้จะอำนวยประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา ประชาชน ตลอดจนผู้สนใจตามสมควรทั่วกัน

(คุณหญิง กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

• สารบัญ

หน้า

ชั้นและตำบลที่ตั้ง	๑
พื้นที่และอาณาเขตวัด	๑
ประวัติจังหวัดนนทบุรีโดยสังเขป	๒
ชื่อและการสร้างวัด	๖
ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญ	๑๑
การบูรณะปฏิสังขรณ์	๒๓
การบำรุงวัดในรัชกาลที่ ๔	๓๓
จำนวนพระภิกษุสามเณรจำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๓๓	๓๗
การศึกษาและการสาธารณสงเคราะห์	๓๗
การทอดกฐินวัดเขมาภิรตาราม	๔๑
ลำดับและประวัติเจ้าอาวาส	๔๔
วัดเขมาภิรตารามในสายตาของข้าพเจ้า	๕๑
ภาคผนวก	
สถานที่น่าเที่ยวและน่าสนใจของจังหวัดนนทบุรี	๕๔
ขนบธรรมเนียมประเพณีที่น่าสนใจของจังหวัดนนทบุรี	๖๖
งานด้านศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญซึ่งกรมศิลปากรรับผิดชอบ	๖๙

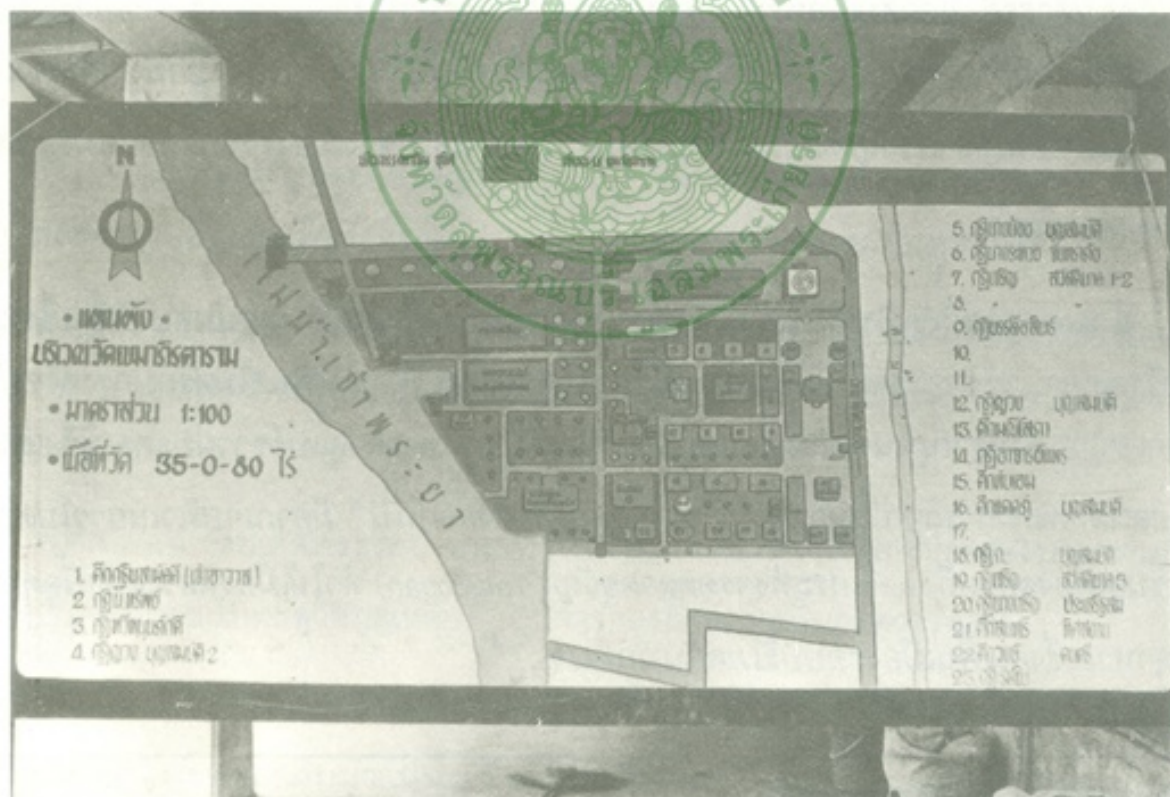
วัดเขมาภิรตาราม

ชั้นและตำบลที่ตั้ง

วัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เลขที่ ๗๔ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี ด้านหน้าวัดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนด้านหลังวัดอยู่ติดถนนพหลโยธิน การเดินทางไปวัดเขมาภิรตารามจึงสามารถไปได้สะดวกทั้งทางน้ำและทางบก

พื้นที่และอาณาเขตวัด

ที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดเขมาภิรตารามมีทั้งหมด ๓๒ ไร่ และที่ธรณีสงฆ์ ๓ แปลง คือ แปลงที่ ๑ และ ๒ อยู่ที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ ๙ ไร่ ๕๖ ตารางวา และ ๕๒ ตารางวา ส่วนแปลงที่ ๓ อยู่ที่อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี มีเนื้อที่ ๓ ไร่ ๒ งาน ๓๒ ตารางวา

อาณาเขตของวัด

ทิศตะวันตก มีเขื่อนยาวไปตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จากประตูด้านใต้จดประตูด้านเหนือ
ทิศเหนือ เริ่มจากประตูมุมเขื่อนหน้าวัด เลียบไปตามประตู ผ่านหลังโรงเรียนกลาโหม

อุทิศทะเลสาบคารโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม ไปจดถนนพิบูลสงคราม ไปสุดที่มุมกำแพงโรงเรียนสตรีนนทบุรี

ทิศตะวันออก จากถนนพิบูลสงคราม โรงเรียนสตรีนนทบุรี เลียบไปตามคู ถึงคูคันระหว่างสตรีนนทบุรี หักมุมออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา

ทิศใต้ จากคูคันเขตวัดพลับพลา เลียบไปตามคูคันระหว่างที่ธรณีสถของวัด ทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยา บรรจบที่มุมเขื่อนด้านใต้

ประวัติจังหวัดนนทบุรีโดยสังเขป

จังหวัดนนทบุรี เป็นเมืองเก่าที่ตั้งมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เดิมตั้งอยู่ที่บ้านตลาดขวัญ แล้วได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมืองนนทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๒ ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับบริติชมิวเซียม ตอนหนึ่งว่า “ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าให้สถาปนาที่พระราชทานเพลิงนั้น” เป็นพระเจดีย์วิหารสำเร็จแล้วให้นามชื่อ วัดสบสวรรค์ แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ไพร่บ้านเมืองตริจัตวา ปากใต้ฝ่ายเหนือเข้าพระนครครั้งนี้ น้อย นี้ออกอยู่ป่าดงห้วยเขา ดอนไม้ได้เป็นอันมาก ให้เอาบ้านท่าจีนตั้งเป็นเมืองสาครบุรี” ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี ให้แบ่งเอาแขวงเมืองราชบุรี แขวงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งเป็นเมืองนครชัยศรี...”^๑

บ้านตลาดขวัญเป็นดินแดนแห่งความอุดมสมบูรณ์และเป็นสวนผลไม้ที่ขึ้นชื่อแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ฝรั่งต่างชาติที่ได้เดินทางเข้ามาค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาต่างก็ได้บันทึกเอาไว้ ดังปรากฏในจดหมายเหตุบันทึกการเดินทางของลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศส ผู้ซึ่งเดินทางเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “สวนผลไม้ที่บางกอกนั้น” มีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งโดยทวนขึ้นสู่เมืองสยามถึง ๔ ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ (Talacouan) ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลานหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา...”^๒

๑. พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสุริโยทัย

๒. คือจังหวัดสมุทรสาคร

๓. พระราชพงศาวดารสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า หน้า ๗๒)

๔. หมายถึงกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน

๕. จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ หน้า ๑๔

นอกจากนี้ยังมีดินแดนทางตอนใต้ของตลาดขวัญอีกแห่งหนึ่งชื่อว่า ตลาดแก้ว ตลาดแก้ว
แห่งนี้เข้าใจว่าคงจะมีความสำคัญควบคู่กันมากับตลาดขวัญตั้งแต่ก่อนจะตั้งเป็นเมืองนนทบุรีแล้ว
เพราะปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ว่า “...ตำบลสำคัญ ๗ ที่แม่น้ำสายนี้” ไหลผ่าน คือ แม่น้ำตาก
(Mc-Tae) อันเป็นเมืองเอกของราชอาณาจักรสยามทั้งตั้งอยู่ทางทิศเหนือหน้าปากแม่น้ำ ติดจากนี้ต่อมาก็ถึง
เมืองเทียนทอง (Tian-Tong) หรือเชียงทอง กำแพงเพชรหรือกำแพงเฉย ๗ ซึ่งบางคนออกเสียงว่า กำแพง
(Campingue) แล้วก็มาถึงนครสวรรค์ (Loconsevan) ชัยนาท (Tchainat) สยาม ^๒ ตลาดขวัญ ตลาดแก้ว
(Talapu 'ou) และบางกอก...” ^๓

สำหรับบริเวณอันเป็นที่ตั้งของตลาดแก้วในปัจจุบันนี้ยังไม่ทราบแน่ชัดว่า อยู่ตรงไหนแน่มี
ผู้สันนิษฐานว่าคงจะอยู่แถววัดปากน้ำ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมืองนนทบุรีขึ้นไป เมื่อสุนทรภู่แต่ง
นิราศภูเขาทอง เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๑ ปรากฏว่าตลาดแก้วได้เลือนลงไปแล้ว คงเหลือแต่เพียงตลาดขวัญ
เท่านั้น ดังปรากฏในนิราศภูเขาทองว่า

“ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดทั้ง สองฟากฝั่งก็ล้วนสวนพฤกษา
ไอรินรินกลิ่นดอกไม้ใกล้คงคา เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
เห็นโคใหญ่ใกล้น้ำระกำแฉะ ทั้งรักแรงแถมสวาทประหลาดเหลือ
เหมือนโคพิที่ซำระกำเจือ เพราะรักเรือแรมสวาทมาตลาดคลาย
ถึงแขวงนนท์ชลมารคตลาดขวัญ มีพวงแพแพรพรรณเขาค้าขาย
ทั้งของสวนล้วนแต่เรือเรียงราย พวกหญิงชายชุมกันทุกวันคืน”

ตัวเมืองนนทบุรีแต่เดิมนั้นตั้งอยู่ที่ตำบลบางกระสอในปัจจุบันนี้ โดยมีวัดหัวเมือง(เดิมนั้น
เป็นวัดร้าง ทางราชการได้ใช้เป็นสถานที่สร้างโรงพยาบาลนนทบุรี) เป็นเขตเหนือและมีวัดท้ายเมือง
เป็นเขตใต้

พ.ศ.๒๐๘๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้โปรดให้ขุดคลองลัดจากคลองบางกรวย (แม่น้ำ
เจ้าพระยา) ริมวัดชะลอ ไปทะลุวัดมูลเหล็ก ^๔ (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสุวรรณคีรี)

พ.ศ.๒๑๗๙ พระเจ้าปราสาททองโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดตอนใต้วัดท้ายเมืองไปทะลุ
ออกนอกวัดเขมา ^๕ เพราะแต่เดิมมาแม่น้ำเจ้าพระยาไหลวกเข้าแม่น้ำอ้อมมาทางบางใหญ่แล้ววกเข้า
คลองบางกรวยข้างวัดชะลอ มาออกหน้าวัดเขมา เมื่อขุดคลองลัดแล้วกระแสน้ำเปลี่ยนทางเดินไหลเข้า

๑. หมายถึงแม่น้ำเจ้าพระยา

๒. หมายถึงกรุงศรีอยุธยา

๓. หมายถึง จดหมายเหตุของ ลาลูแบร์ หน้า ๑๔

๔-๕ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับบริติชมิวเซียม, (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า), หน้า ๕๖๖

คลองลัดที่ขุดใหม่ นานเข้าก็กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาใหม่ดังปัจจุบันนี้ ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมก็ตื้นเขินกลายเป็นคลองไป

พ.ศ.๒๒๐๘ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่า ตามที่แม่น้ำเปลี่ยนทางเดินใหม่นั้น ทำให้ข้าศึกประชิดพระนครได้ง่าย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการตรงปากแม่น้ำอ้อมและโปรดให้ย้ายเมืองนนทบุรีมาอยู่ปากแม่น้ำอ้อมด้วย (ต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รื้อป้อมและเมืองบางส่วน เพื่อนำอิฐไปสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติและบางส่วนก็ถูกกระแสน้ำพัดเซาะพังทลายลงน้ำไป ปัจจุบันเหลือแต่ศาลหลักเมืองเท่านั้น)

นอกจากป้อมที่ปากแม่น้ำอ้อมแล้ว เข้าใจว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะได้มีการสร้างป้อมไม้เอาไว้ที่บริเวณวัดเฉลิมพระเกียรติในปัจจุบันนี้ด้วย เพราะปรากฏหลักฐานจากจดหมายเหตุรายวันของบาทหลวง เดอ ชัวซี (Labbé de Choisy) ผู้ซึ่งเดินทางร่วมมากับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อ พ.ศ.๒๒๒๔ ว่า "...เข้าวันนี้เราผ่านป้อมที่ทำด้วยไม้ ๒ ป้อม ป้อมหนึ่ง ยิงปืนเป็นการคำนับ ๑๐ นัด อีกป้อมหนึ่ง ๘ นัด ที่นี่มีแต่ปืนครกเท่านั้น ดินปืนดีมากทีเดียว ป้อมทางขวามือเรียกป้อมแก้ว (Hale de Cristal) และป้อมทางซ้ายมือเรียกป้อมทับทิม (Hale de Rubis) ณ ที่นี่เจ้าเมืองบางกอกก็กล่าวคำอำลาและอ้างเหตุว่าได้ควบคุมเรือขบวนมาส่งจนสุดแดนที่อยู่ในความปกครองของเมืองบางกอกแล้ว แล้วก็ลาท่านราชทูตกลับไป..."^๑

และในปี พ.ศ.๒๒๓๐ เมื่อลาซาลแบร์เป็นราชทูตเข้ามากรุงศรีอยุธยาก็ได้กล่าวถึงป้อมไม้แห่งนี้ไว้ด้วย โดยเขียนเป็นแผนที่เอาไว้อย่างชัดเจน ตามหลักฐานดังกล่าว จึงเข้าใจว่า ป้อมแก้ว คงตั้งอยู่ ณ บริเวณตลาดแก้ว ส่วนป้อมทับทิมเข้าใจว่าคงตั้งอยู่ ณ บริเวณหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ ปัจจุบันนี้

พ.ศ.๒๒๖๔ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ได้ทรงโปรดให้ขุดคลองลัดเกร็ดที่อำเภอปากเกร็ด ดังปรากฏในหลักฐานในพงศาวดารว่า "ในปีชวด จัตวาศก ทรงพระกรุณาโปรดให้พระธนบุรีเป็นแม่กอง เกณฑ์พลนิกายคนหัวเมืองปากใต้ให้ได้คน ๑๐,๐๐๐ เศษ ให้ขุดคลองเตร็ดน้อย ลัดคู้บางบัวทองนั้นคุดอ้อมหนัก ขุดลัดตัดให้ตรงพระธนบุรีรับสั่งแล้วกราบบังคมลามาให้เกณฑ์พลนิกายในบรรดาหัวเมืองปากใต้ได้คน ๑๐,๐๐๐ เศษ ให้ขุดคลองเตร็ดน้อยนั้นลึก ๖ ศอก กว้าง ๖ วา ยาวทางไกลได้ ๓๙ เส้นเศษ ขุดเดือนเศษจึงแล้ว..."^๒

๑. สันต์ ท. โกมลบุตร , จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม, หน้า ๓๕๐

๒. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า) หน้า ๕๔๐

พ.ศ.๒๓๐๗ ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ได้มีเหตุการณ์สงครามเกี่ยวข้องกับ จังหวัดนนทบุรี เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเพียงเล็กน้อย คือ เมื่อมังมหานรธาเป็นแม่ทัพพม่ายกทัพเข้าตีเมืองทวาย เมืองตะนาวศรีได้แล้วยกติดตามตีพวกมอญมาชุมนุมกันได้โดยสะดวก จึงมีความกำเริบคิดยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในพงศาวดารว่า “...ครั้น ณ เดือน ๗ มังมหานรธาให้แยงตะยุกกลับขึ้นไปแจ้งราชการ ณ กรุงอังวะ แล้วจึงปรึกษากันว่า เรามาตีเมืองทวายได้ บัดนี้หาจะมีผู้ใดจะต้านต่อฝีมือท้าวทวารเราไม่ ควรเราจะยกเข้าไปชิงเอาซึ่งเศวตฉัตร ณ กรุง-เทพมหานคร...” แล้วมังมหานรธาก็เดินทัพมุ่งเข้าตีกรุงศรีอยุธยาโดยลำดับจนถึงเมืองนนทบุรี ซึ่งก็ถูกมังมหานรธาตีแตกเช่นเดียวกับเมืองรายทางอื่น ๆ ดังพงศาวดารกล่าวว่า “...ครั้น ณ เดือน ๑๐ พม่ายกทัพเรือลงมาตีค่าย (บาง) บำรุงแตก แล้วยกมาตีเมืองนนทบุรีได้...” *

เมื่อพม่าตีได้เมืองนนทบุรีแล้ว ขณะนั้นมีเรือกำปั่นอังกฤษเข้ามาค้าขายที่ธนบุรีจึงรับอาสาช่วยรบพม่า พม่าเอาปืนใหญ่ตั้งบนป้อมวิฆเนศวร ยิงโต้ตอบกับกำปั่นในที่สุดกำปั่นถอนสมอหนีไปอยู่ที่เมืองนนท์ เมืองนนทบุรีจึงเป็นยุทธภูมิระหว่างเรือกำปั่นอังกฤษกับพม่า ดังปรากฏในพงศาวดารว่า “...ฝ่ายทัพพระยายมราช ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองนนท์นั้น ก็เลิกหนีขึ้นไปเสีย พม่าตั้ง (อยู่) เมืองธนบุรีแล้ว จึงแบ่งกันขึ้นมามาตั้งค่าย ณ วัดเขมา ตำบลตลาดแก้วทั้งสองฟาก ครั้นเพลากลางคืนนายกำปั่นจึงขอเรือกราบมาชักสลบล่องลงไปไม่ให้มีปากเสียงครั้นตรงค่ายพม่า ณ วัดเขมาแล้ว ก็จุดปืนรายแคมพร้อมกันทั้งสองข้าง ฝ่ายพม่าต้องปืนล้มตายเจ็บล้มปากแตกวิ่งออกจากค่าย ครั้นนำขึ้นเพลเข้าสลบลอยมาหากำปั่น ซึ่งทอดอยู่ ณ ตลาดขวัญ ฝ่ายพม่าก็ยกเข้าค่ายเมืองนนทบุรี...” *

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๔ เมืองนนทบุรี อยู่ในประเภทหัวเมืองปักษ์ใต้ ขึ้นกรมท่า (เป็นหน่วยงานขึ้นกรมพระคลัง มีหน้าที่ดูแลบังคับการที่ท่าเรือ ซึ่งจะมีชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขาย และจัดกิจการที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ) มีชื่อว่า “เมืองนนทบุรีมหาสมุทร” ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงได้โปรดเปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองนนทบุรีศรีมหาสมุทร” ผู้ว่าราชการเมืองคือ “พระนนทบุรีศรีมหาสมุทร” ต่อมาเปลี่ยนเป็น พระนนทบุรีศรีเกษตราคม ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงปฏิรูปการปกครองประเทศไทยโดยเฉพาะการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลาง ทรงตั้งเป็นกระทรวงต่าง ๆ แบบปัจจุบัน โดยมีเสนาบดีหรือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินของกระทรวงนั้น ๆ ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาคโปรดให้รวมเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นกลุ่มเรียกว่า “มณฑล” เมืองนนทบุรีขึ้นกับมณฑลกรุงเทพฯ และได้ย้ายศาลากลางจังหวัดนนทบุรีจากฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งที่ฝั่งซ้ายปากคลองบางซื่อ ซึ่งเป็นท่าเรือตลาดขวัญ รัชกาลที่ ๗ จึงได้ย้ายศาลากลางอีกครั้งหนึ่ง

ปัจจุบันจังหวัดนนทบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น ๖ อำเภอ คือ ๑ . อำเภอเมืองนนทบุรี ๒ . อำเภอบางกรวย ๓ . อำเภอบางบัวทอง ๔ . อำเภอบางใหญ่ ๕ . อำเภอไทรน้อย และ ๖ . อำเภอปากเกร็ด *

ชื่อและการสร้างวัด

วัดเขมาภิรตาราม เดิมเป็นวัดราษฎร์มีอยู่แล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่สามารถหาหลักฐานยืนยันได้ว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างมาแต่ปี พ.ศ.ใด ส่วนใหญ่เป็นเพียงตำนานที่เล่าสืบปากต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ) อธิบายเรื่องนามของวัดและผู้สร้างไว้ดังต่อไปนี้

วัดเขมาภิรตารามนี้ นามเดิมเรียกอย่างสั้น ๆ ว่า “วัดเขมา” และในบางครั้งเคยถูก เรียกว่า “วัดเขินมา” ที่ถูกเรียกเช่นนั้นเพราะเป็นวิธีของไทยเราในครั้งก่อน ถ้าได้พบนามอันใด ซึ่งมีใช้ภาษาไทยและแปลไม่ได้ ก็แปลให้เป็นคำไทยเสีย เมื่อแปลออกไปแล้วก็เลยผูกนินายขึ้นให้สมชื่อที่แปลออกไป นินายของวัดเขมาซึ่งถูกแปลงเรียกเป็น “วัดเขินมา” นั้น ได้ผูกขึ้นว่า พระเจ้าอู่ทอง^๑ทรงส่งสินค้ำมาโดยทางเกวียน (ดูพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เรื่องวัดสมอราย)^๒ เกวียนมาพักในที่แห่งหนึ่ง พระเจ้า

๑. สมชาย พุ่มสอาด และคณะ, ๗๓ จังหวัด (อ้างประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดนนทบุรี).

กรุงเทพมหานคร. เดือนสยามบุ๊คเซ็นเตอร์ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์). หน้า ๙๙-๑๐๓

๒. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

๓. วัดราชาธิวาส ถนนสามเสน แขวงจวฑิระ กรุงเทพมหานคร

ศาลากลางจังหวัดนนทบุรี (เดิม)

บานประตูพระอุโบสถ

อุทุมพรจึงโปรดให้สร้างวัดขึ้น เรียกว่า “วัดเข้มนมา” ผู้เล่านิยายเรื่องนี้ ยังวิตกว่านิยายจะล้นไปจึงผูกเรื่องต่อไปอีกว่า เกวียนสินค้าของพระเจ้าอุทุมพรเดินทางเลยมมาทางใต้ มาจอดที่ทุ่งไถ่ใกล้วัดแห่งหนึ่ง วัดนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดท่าเกวียน” วัดท่าเกวียนนี้ภายหลังมากลายเป็น “วัดตะเคียน” แล้วเปลี่ยนเป็นวัดมหาพุฒาราม^๑ ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้อยู่จนบัดนี้

ผู้ที่ให้ความตริตรองเพียงเล็กน้อยจะเห็นได้ว่า ข้อความเหล่านี้เป็นแต่่นิยายที่ผูกขึ้นโดยปราศจากความรอบคอบ เกวียนของพระเจ้าอุทุมพรเข้มนมาจากไหนจึงจะต้องมาพักในที่ซึ่งเป็นวัดเขมา ในบัดนี้ การคมนาคมจากอยุธยา หรือสุพรรณบุรีมากรุงเทพฯ เวลานั้น ทางน้ำสะดวกที่สุด เหตุไรพระเจ้าอุทุมพรจะทรงขนสินค้ามาโดยทางเกวียน

ข้อที่แน่นอนก็คือว่า วัดเขมาภิรตารามนี้ นามเดิมเรียก “วัดเขมา” เฉย ๆ นามที่เรียกสร้อยว่า “วัดเขมาภิรตาราม” นั้นเป็นนามที่เพิ่งได้รับเมื่อรัชกาลที่ ๔ การที่วัดนี้นามเดิมว่า “วัดเขมา” นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง^๒ ทรงสันนิษฐานว่า เพราะเขมรสร้างเป็นวัดเขมรและเอานามเขมรมาตั้งชื่อวัดว่า “เขมา” คำว่าเขมา หรือเขมะ หรือเขมรรู ก็แปลว่า เขมร นั่นเอง

วัดนี้ได้ชื่อว่า “วัดเขมา” มาหลายร้อยปี มาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์ จึงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดเขมาภิรตาราม”

เห็นจะเนื่องจากนิยายเรื่อง “เข้มนมา” ที่กล่าวนำแล้วข้างต้นจึงมีความเชื่อกันอยู่เป็นส่วนมากว่าวัดนี้พระเจ้าอุทุมพรได้ทรงสร้าง และถึงกับกำหนดปีให้ก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.๑๘๙๐ (ดูพระราชนิพนธ์เรื่องวัดสมอราย) อนึ่งตามประกาศรัชกาลที่ ๔ มีข้อความว่า มีผู้มากราบทูลสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี^๓ ว่า วัดเขมาเป็นวัดใหญ่แต่ครั้งพระเจ้าอุทุมพรกรุงศรีอยุธยา และมีคำผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวสืบมาว่าวัดนี้เป็นวัดของพระเจ้าอุทุมพร พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเชื่อว่าพระเจ้าอุทุมพรได้เคยทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ แต่มิใช่เป็นผู้สร้าง มีพระราชดำรัสในตอนนี้ว่า “ธรรมดาคนของเราเล่าอะไร ๆ ไปสุดปลายจมูกอยู่เพียงพระเจ้าอุทุมพร ถือเสียว่าเก่าที่สุดแล้ว ไม่ใคร่จะต้องการทราบยิ่งขึ้นไปกว่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเห็นว่า วัดเขมาน่าจะได้สร้างตั้งแต่เขมรยังครอบครองดินแดนแถบนี้อยู่ พระบรมราชินีในตอนนี้มีว่า เพราะเหตุที่ได้มีเกี่ยวข้องกับในราชวงศ์นครหลวง (ในประเทศเขมร)^๔ กับละโว้ (ลพบุรี) พระราชโอรสและธิดาย่อมทำการวิวาหมงคลแก่กันและกัน จนถึงเมืองรามบุรีซึ่งตั้งก่อนนามเป็นอโยธยาอยู่ที่กรุงเก่า^๕ ก็เป็นเมืองพระราชบุตรเขยของพระเจ้ากรุงละโว้ อันเป็น

๑. วัดมหาพุฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร

๒. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๓. สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒

๔. ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย

๕. กรุงศรีอยุธยา

พระอุโบสถ (ด้านหลัง)

ซุ้ม เสนา

ปูชนียวัตถุและถาวรวัตถุที่สำคัญ

พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูน สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังคาลด ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันสลักเป็นภาพพระนารายณ์ทรงสุบรรณ เเด่นสง่างดงาม มีกำแพงแก้วรอบล้อมรอบพระอุโบสถ บานประตูหน้าต่างแกะสลักลวดลายด้วยฝีมือช่างหลวงชั้นเยี่ยมของกรุงรัตนโกสินทร์ เฉพาะบานหน้าต่างประดับลวดลายปูนปั้นเป็นรูปสิบสอง นักษัตร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้อธิบายถึงพระอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม ไว้ตอนหนึ่งว่า “ส่วนภายในพระอุโบสถนั้น แม้ไม่ต้องบอกก็ต้องทราบทันทีว่าเป็นของรัชกาลที่ ๔ เพราะลวดลายเขียน และฝีมือช่างมีปะปนผสมกันอยู่ถึง ๓ แบบ รูปเทวดาต่าง ๆ เป็นแบบไทย รูปกระถางต้นไม้เป็นแบบจีน และช่อดอกไม้ที่บานประตูเป็นลวดลายเลียนแบบฝรั่ง การที่มีฝีมือช่างทั้ง ๓ ผสมกันนี้ เป็นลักษณะของรัชกาลที่ ๔ โดยแท้ ฐานพระใหญ่กว้าง กั้นเนื้อที่ตึกครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ภายในพระอุโบสถ เพราะมีรูปอัสติมหาสาวกอยู่ด้วย ที่จริงในชั้นเดิมมีแต่พระประธานปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๒.๙๐ เมตร สูง ๔ เมตร สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ (พุทธลักษณะงดงามมาก) แต่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่า พระอุโบสถใหญ่นี้มีที่ว่างเปล่าอยู่มาก จึงทรงสร้างพระมหาสาวก ๔๐ องค์ ให้อยู่หน้าพระประธานออกมา พระพุทธรูปโลหะที่เชิญมาจากวังจันทน์เกษม (อยุธยา) นั้น ตั้งอยู่ข้างหน้า ฐานที่ตั้งพระพุทธรูปโลหะองค์นี้เป็นเครื่องเงิน มีฝาผนังเบื้องหลังจะเป็นช่องมีพระนอน และในตอนหลังพระประธานนี้ก็ยังมีพระพุทธรูปกับมีพระทรงเครื่องขนาดใหญ่อยู่ ๒ องค์ ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นแบบเขมรและบางทีจะเป็นหลักฐานอันหนึ่งที่แสดงว่าเขมรได้สร้างวัดเขมา แต่เราเข้าใจพิจารณาดูสงสัยว่า พระทรงเครื่อง ๒ องค์นี้จะไม่ใช่ของเก่านัก คือ ไม่เก่าถึงกับจะเป็นของสมัยละโว้ และไม่มีข้อความอันใดในประกาศรัชกาลที่ ๔ กล่าวถึงเลย ถ้าเป็นของเก่าสมัยละโว้จริงคงจะได้กล่าวไว้แล้ว รวมความว่าภายในพระอุโบสถงดงามและภาพลัทธิเขียนไว้ครั้งรัชกาลที่ ๔ งามเด่น เพราะเหตุที่ใช้พื้นสีน้ำเงิน และลวดลายยังสดใสดีอยู่ นอกจากบางแห่งที่ฝนรั่วทำให้เสียหายเป็นทาง ๆ ซึ่งน่าเสียดายยิ่งนัก”

ส่วนบริเวณรอบนอกพระอุโบสถ ทางด้านหน้าที่วิหารน้อย ๒ หลัง สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนซ้ายขวามีกำแพงซึ่งหักพังไปแล้วบางตอน ต่อมาภายหลังทางวัดเขมาภิรตารามได้บูรณะใหม่แล้ว

ภายนอกพระอุโบสถทางด้านตะวันออกซึ่งถือกันว่าเป็นด้านหลังพระอุโบสถตรงหลังพระประธาน สร้างเป็นซุ้มยอดปรางค์ยื่นออกมาและประดับลวดลายปูนปั้น มีซุ้มอย่างสวยงาม ภายในซุ้มมีพระพุทธรูปประทับนั่งหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พลตรี หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่า

๑ พระพุทธรูปองค์นี้มีนามว่า “พระอินทร์แปลง” เป็นพระพุทธรูปสำริด ศิลปะแบบเชียงแสน

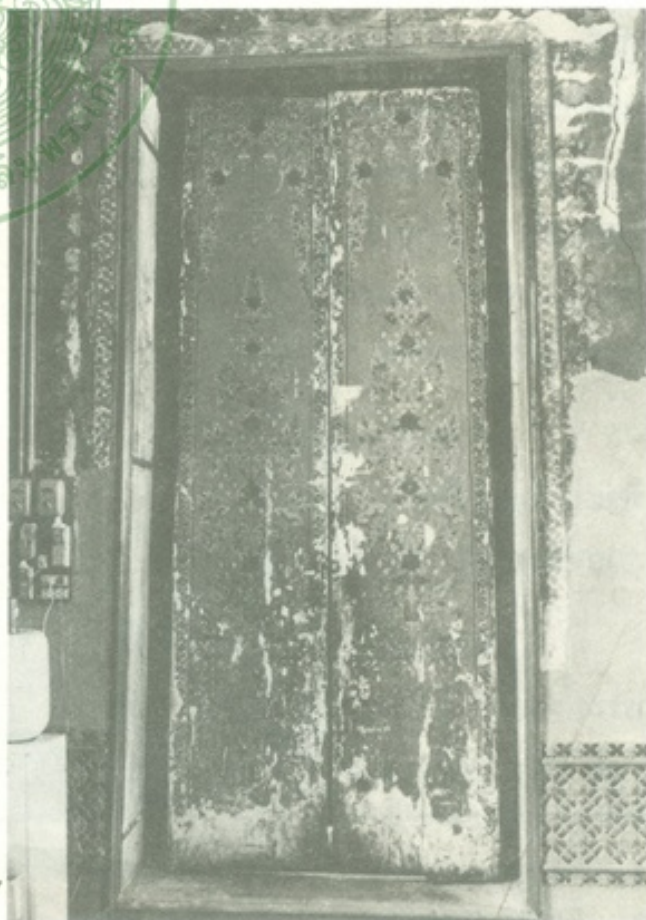
๒ อ้างแล้ว, หน้า ๒๓-๒๔

ประติมากรรมไม้สลักลวดลาย
(ด้านหน้า)

ประติมากรรมไม้สลักลวดลาย
(ด้านใน)

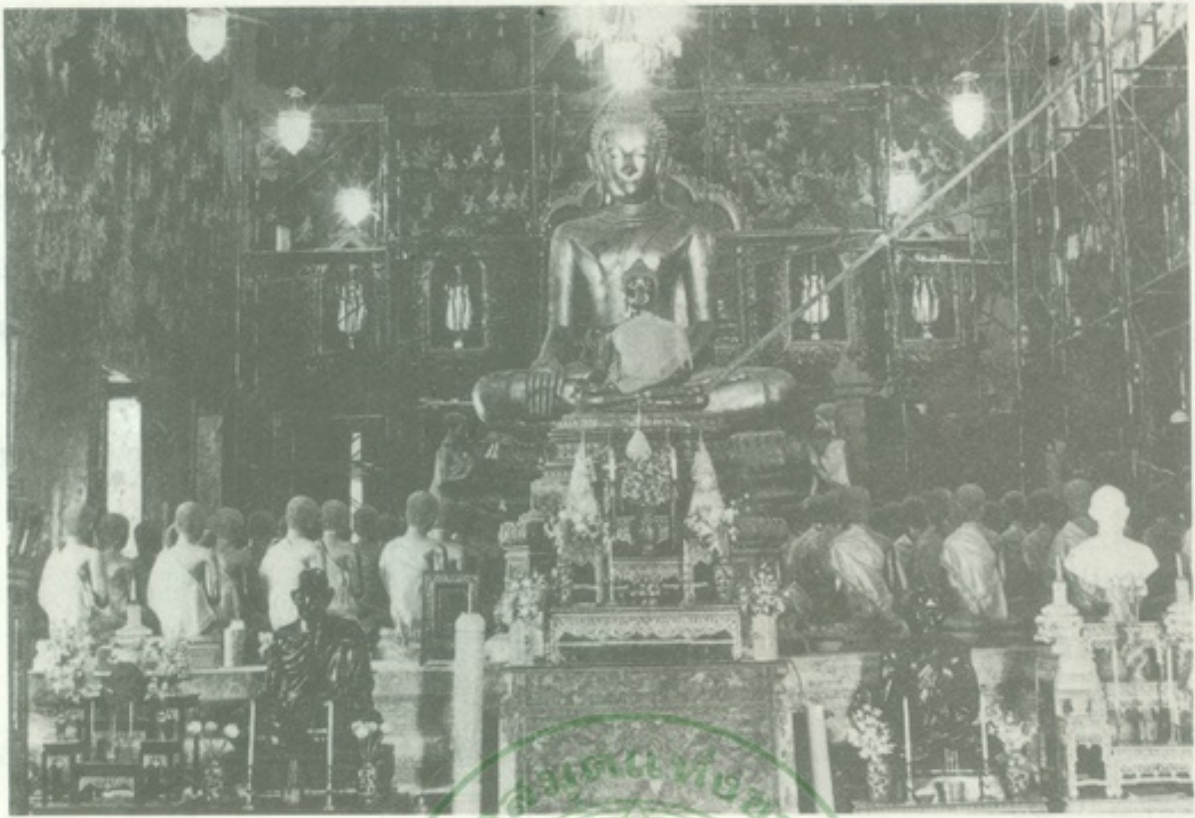
จิตรกรรมบนบานหน้าต่างด้านในพระอุโบสถ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ

พระประธานและอสีติมหาสาวก ในพระอุโบสถ

รูปหล่อพระศรีอารีย สมัยรัชกาลที่ ๔ ภายในซุ้มหลังพระอุโบสถ

“ที่ต้องทำดังนั้นเพราะประเพณีการสร้างวัดจะต้องให้พระประธานหันพระพักตร์ไปทิศตะวันออกจึงจะถูกแบบ แต่เมื่อวัดเขมาภิรตารามนี้หันหน้าวัดลงแม่น้ำ คือหน้าวัดหันไปทางทิศตะวันตก หน้าพระอุโบสถก็หันไปทางทิศตะวันตก พระประธานจึงหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตกด้วย เมื่อมีการติดแบบอยู่ดังนี้ ก็สร้างพระพุทธรูปให้หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกไว้ด้านหลังเพื่อแก้ความผิด พระพุทธรูปที่สร้างไว้ด้านหลังนี้มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปหมดทุกอย่าง ขนาดแต่ไม่มีรัศมีบนพระเศียรเท่านั้น การที่ไม่มีรัศมีบนพระเศียรเช่นนี้ ทำให้บางคนสันนิษฐานว่าเป็นรูปพระศรีอารีย์ ซึ่งจะอยู่ร่วมกับมหาสาวกไม่ได้ ต้องประดิษฐานไว้ข้างนอก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าข้อสันนิษฐานนี้ผิด เพราะแบบช่างของไทยเราไม่ทำพระศรีอารีย์เป็นรูปพระ ต้องทำเป็นรูปเทวดา เพราะถือกันว่าพระศรีอารีย์ยังเสวยทิพย์อยู่บนสวรรค์ ยังไม่ได้เป็นพระ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปองค์ที่ประดิษฐานอยู่เบื้องหลังพระอุโบสถนี้ มีคนนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ และทำสักการบูชามาก” *

พระวิหาร เดิมเป็นพระอุโบสถหลังเก่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระอุโบสถหลังใหม่ขึ้น จึงบูรณะพระอุโบสถเก่าเป็นพระวิหารอยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถหลังใหม่สืบมาจนทุกวันนี้

พระมหาเจดีย์ ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถสูงเด่นเห็นได้แต่ไกล มีความสูงประมาณ ๑๕ วา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นและทอดพระมหาเจดีย์องค์นี้เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๓๙๗ เดิมด้านหลังพระอุโบสถ มีพระเจดีย์องค์เล็ก ๔ องค์ ซึ่งสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้สร้างขึ้นไว้ก่อนพระมหาเจดีย์ เพราะฉะนั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระมหาเจดีย์เสร็จแล้ว จึงโปรดให้ชะลอพระเจดีย์เล็กทั้ง ๔ องค์ไปตั้งไว้บนฐานชั้นทักษิณของพระมหาเจดีย์ทั้ง ๔ มุม ถวายเป็นพระเจดีย์น้อยประจำทั้ง ๔ ทิศของพระมหาเจดีย์

พระมหาเจดีย์องค์นี้ ปรากฏว่าได้นำแบบอย่างพระเจดีย์ที่วัดอโยธยา (หรือวัดเดิม) ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยามาสร้างไว้ ณ วัดเขมาภิรตาราม ข้างล่างขององค์พระมหาเจดีย์โปร่งเป็นช่อง ๔ ช่อง สามารถเดินทะลุถึงกันได้และข้างในตรงกลางองค์พระมหาเจดีย์กลวงขึ้นไปจนสูง แสดงให้เห็นถึงความสามารถของช่างผู้สร้างได้เป็นอย่างดี

พระที่นั่งมูลมณเฑียร พอเราขึ้นท่าหน้าวัดเขมาภิรตาราม ถาวรวัตถุอันแรกที่ควรสังเกต คือตึกที่อยู่ทางซ้ายมือ เวลานี้ใช้เป็นโรงเรียน ตึกหลังนี้มีหลังคาสองตอน มีข้อฟ้าเป็นเครื่องสูง ตัวตึกทำเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเหมาะแก่การเก็บของมากกว่าที่คนจะอยู่ได้ มีเสาสูงยันเชิงชายคาอยู่รอบตึก ซึ่งเป็น

พระพุทธรูปสำริด
(พระอินทร์แปลง)

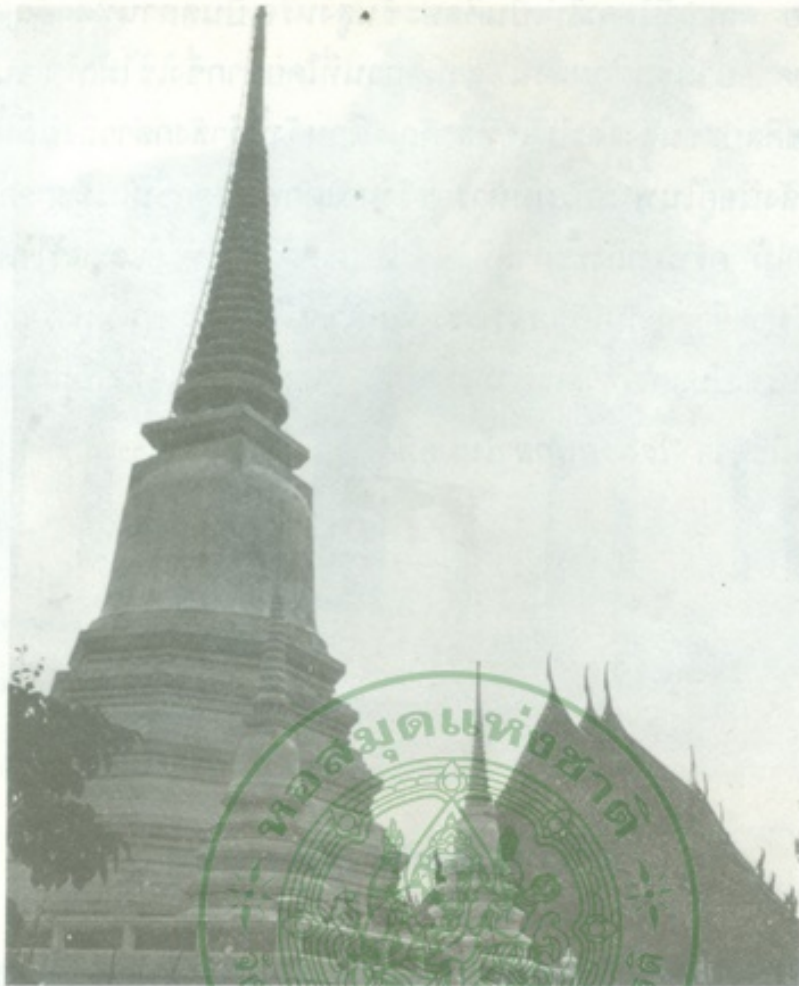

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕

พระมหาเจดีย์

พระที่นั่งมุลมณเฑียร

พระที่นั่งมุลมนต์

๒๕๒๕ ๒๕๒๕ ๒๕๒๕

วิธีการก่อสร้างของไทย สถานที่ใดจะให้ป็นศิลปะชั้นสูงหรือเป็นสถานที่สำคัญต้องทำเสาสูงอันจากพื้นดินขึ้นไปถึงเชิงชายคาอย่างเช่นตึกหลังนี้ ส่วนสถานที่โดยมากซึ่งใช้ไม้เท้าแขนยันจากฝายนั่งขึ้นไปถึงเชิงชายคานั้น ไม่ใช่ศิลปะชั้นสูงและไม่ใช่ว่าสำคัญ ตึกหลังที่กำลังกล่าวถึงนี้มีนามว่า พระที่นั่งมุลมณเฑียร พระที่นั่งหลังนี้อยู่ในพระบรมมหาราชวังมาแต่ก่อนปลูกขึ้นในรัชกาลที่ ๑ และในชั้นเดิมทีเดียวปลูกเป็นตึกไม้ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อและแก้ไขเป็นตึกปลูกขึ้นใหม่ในระหว่างพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญกับบริเวณพระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อไปปลูกไว้ที่วัดเขมาภิรตาราม ทรงพระราชอุทิศเป็นโรงเรียน และได้ใช้เป็นโรงเรียนอยู่จนบัดนี้ * มีชื่อว่า "โรงเรียนกลาโหมอุทิศ"

ศาลาการเปรียญ สร้างสมัยรัชกาลที่ ๔

ตำหนักแดง

ศาลาการเปรียญ เมื่อเดินขึ้นจากทำน่าน้ำหน้าวัดเขมาภิรตาราม มองไปทางขวามือจะเห็น ศาลาการเปรียญเป็นอาคารตึก สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ศาลาการเปรียญหลังเดิมซึ่งสมเด็จพระศรี-
สุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ นั้นอยู่ตรงหน้าพระอุโบสถ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าชำรุดทรุดโทรมมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อเสียแล้วสร้างใหม่ไว้
ทางด้านขวามือ การที่ย้ายศาลาการเปรียญมาไว้ทางขวานี้ มีประโยชน์ที่ทำให้มีลานวัดตรงหน้าพระ
อุโบสถกว้าง และแลเห็นพระอุโบสถสง่างาม หลังศาลาการเปรียญออกไปมีหอระฆัง ซึ่งสร้างในรัชกาล
ที่ ๔ พร้อมกับศาลาการเปรียญ

ตำหนักแดง

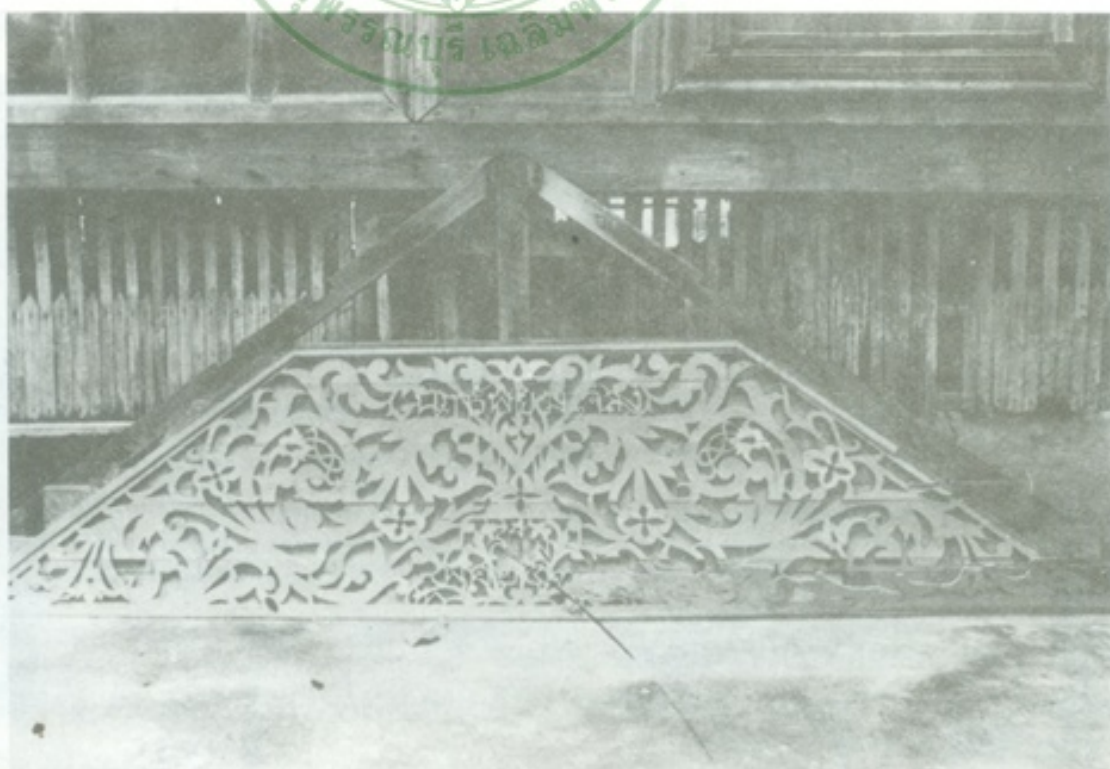
เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างเป็นตำหนักหมู่ใหญ่ในวังหลวง
ถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ คู่กับตำหนักเขียวซึ่งทรง
สร้างถวายสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาธิ ที่เรียกว่า ตำหนักแดง ตำหนักเขียว ก็
เพราะเหตุที่ทาสีแดงตำหนัก ๑ ทาสีเขียวตำหนัก ๑ เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์สิ้นพระชนม์
แล้ว กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเป็นพระอริดา ก็ได้ประทับอยู่ตำหนักแดงต่อมา ครั้นถึง
รัชกาลที่ ๓ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเสด็จออกไปประทับอยู่พระราชวังเดิมกับพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับได้มีการรื้อตำหนักเครื่องไม้ในวังหลวงสร้างเป็นตึก สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อตำหนักแดง ไปปลูกถวายกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ที่
พระราชวังเดิม ต่อมาเมื่อกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีสิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้
พระราชทานตำหนักตึกของกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีแด่กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระ
ตำหนักแดงก็ว่างอยู่ ครั้นเมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีสวรรคตลงอีก พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้รื้อถวายเป็นกุฏิพระราชคณะวัดโมลีโลก เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๔
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ย้ายจากวัดโมลีโลกไปปลูกเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดเขมา-
ภิรตารามเพื่อเป็นอนุสรณ์กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และทรงสร้างตึกแทน พระตำหนักแดง
ของเดิม พระราชทานให้เป็นกุฏิพระราชคณะวัดโมลีโลก

ถึงแม้จะถูกรื้อถว้ายี่ดั่ง ๓ ครั้งแล้วก็ดี ตำหนักแดงที่ตั้งอยู่ในวัดเขมาภิรตารามเวลานี้
ยังคงเป็นรูปอยู่ได้ด้วยความอุตสาหะของเจ้าอาวาส และพระภิกษุสงฆ์ในวัดเขมาภิรตารามอุตสาหะสงวนไว้
โดยก่ออิฐรองรับข้างล่างให้คงอยู่แต่ฝาและโครงไม้ชั้นบน ส่วนพื้นได้ถูกเปลี่ยนบ้าง คือเปลี่ยนเอาไม้ใหม่
มาใส่แทนไม้เก่าที่ผุพัง และยกพื้นขึ้นให้เสมอกัน เพราะพื้นเดิมมีสูงตอนหนึ่ง ต่ำตอนหนึ่ง หนึ่ง

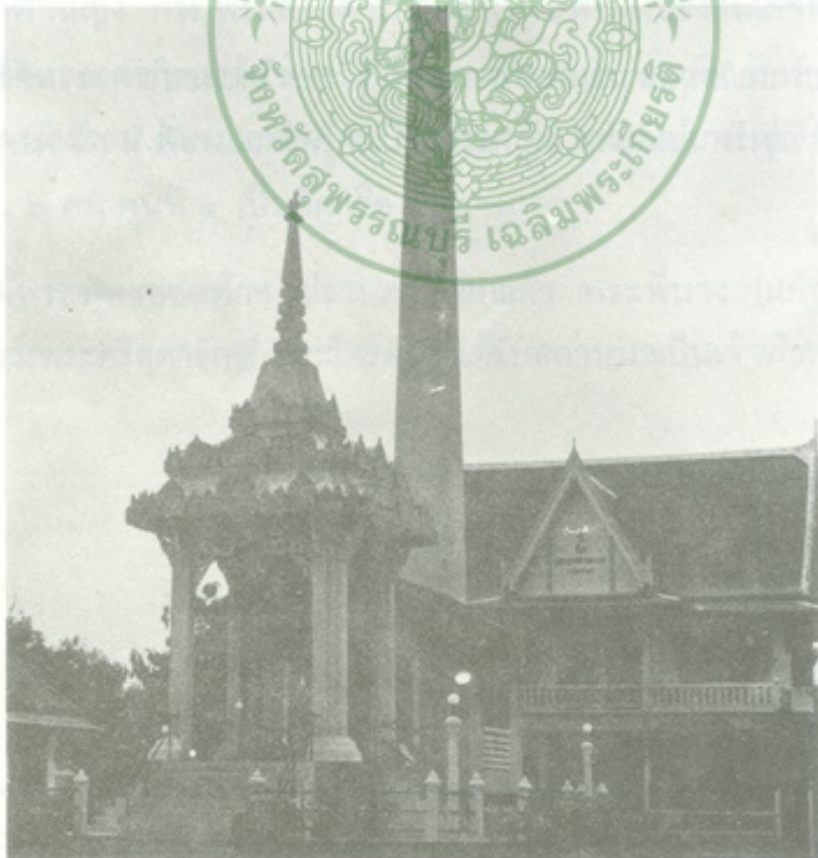

พระนารายณ์ ๓๓ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ)

ดวงฤกษ์ และรายนามผู้บริจาคสร้างตึก ๒๐๐ ปี

หน้าบันกุฏิไม้ดุนลาย สมัยรัชกาลที่ ๗ (ริ้วแล้ว)

เมรุเผาศพ

ตำหนักแดงนี้มีเสาจุนเชิงชายจากพื้นดิน ทำนองเดียวกับตำหนักแดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ^๑ ในเวลานี้ เสาจุนเชิงชาย เหล่านี้ต้องทิ้งเพราะผู้พังจนเหลือวิสัยที่จะรักษาไว้ได้ ทางด้านเหนือได้สร้าง มุขต่อเติมออกไป แต่อย่างไรก็ดี ถึงแม้ตำหนักแดงจะได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ส่วนที่ยังเหลืออยู่ก็ยังพอ เป็นอาหารของนักประวัติศาสตร์ได้บ้าง เพราะเป็นชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นตัวอย่างปราสาทราชวังเมื่อ ร้อยห้าสิบปีมาแล้ว ซึ่งเป็นเรือนฝากระดานนี้เองนับว่าเป็นเรือนไม้ที่รักษาไว้ได้นานที่สุดชิ้นหนึ่ง นัก เรียนประวัติศาสตร์จะได้เห็นชีวิตของสมเด็จพระราชินีเมื่อ ๑๓๐ ปีมาแล้วว่าประทับอยู่ในที่เช่นไร เมื่ออย่างเข้าไปในตำหนักแดงจะเห็นห้องกว้างซึ่งในครั้งกระนั้นคงเป็นห้องนั่งเล่น นั่งประชุมของ พวกสาวสวรรค์ จับเขม่าถอนไร ทาขมิ้นเหลืองไปทั่วตัว ตอนต่อไปก็มีฝักันห้อง แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนข้างซ้ายมือไม่ได้กันอย่างมิดชิด เป็นแต่มีรอยไม้ประกบเส้า เข้าใจว่าใช้มานั่งกันในตอนนั้น แต่ ทางขวามือกันเป็นห้องบรรทม ประตูข้างบนเล็กข้างล่างโตตามแบบก่อสร้างของไทยโบราณ ห้องบรรทมไม่กว้างนัก ฝาตำหนักข้างนอกแลเห็นกรอบไม้ตามแบบเรือนฝากระดานอย่างดี แต่ข้าง ในกรุแผ่นไม้สักชั้นหนึ่งสีแดงที่มีอยู่แต่เดิมได้ถูกทับด้วยสีอื่นยังคงเหลือสีแดงอยู่บางแห่ง รวมความว่า ตำหนักแดงเป็นอาคารสำคัญชิ้นหนึ่งซึ่งจะต้องพยายามสงวนไว้ให้นานที่สุดที่จะอยู่ได้

ตำหนักแดงนี้มีหลังหนึ่งที่ถูกเรือใบเสียเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เพราะหมดความสามารถที่จะรักษา ไว้ได้ ส่วนตำหนักใหญ่ที่กล่าวถึงข้างต้นนี้คงจะรักษาไว้ได้อีกนาน^๒

นอกจากโบราณวัตถุสถานและอาคารต่าง ๆ ของวัดเขมาภิรตารามดังกล่าวแล้ว ยังมีศาลา อเนกประสงค์ ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์ หอพระไตรปิฎก หอสมุดมนต์ หอระฆัง หมู่กุฏิสงฆ์ เมรุเผาศพ ฯลฯ

๑ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖

การบูรณะปฏิสังขรณ์

ถึงแม้วัดเขมาจะเป็นวัดเก่าวัดสำคัญในครั้งโบราณมาแล้วก็ดี สิ่งที่มีเหลืออยู่ในวัดเขมาภิรตารามในเวลานี้ ไม่มีอะไรที่อายุเกิน ๑๕๐ ปี เพราะเหตุที่วัดนี้ได้ร้างโรยมานาน และเนื่องจากมีผู้เฒ่าผู้แก่ในครั้งกระโน้น ถือกันว่าวัดนี้เป็นของพระเจ้าอู่ทอง ผู้มีบรรดาศักดิ์น้อยจะปฏิสังขรณ์ไม่ได้ ผู้ที่จะปฏิสังขรณ์หรือสร้างทำอะไรลงในวัดนี้ได้ จะต้องมีบรรดาศักดิ์สูงและบุญญาธิการยิ่งใหญ่ กล่าวกันดังนี้จึงไม่มีใครกล้าไปแตะต้อง ปลอ่ยให้ทรุดโทรมยับเยินจนเกือบจะเป็นวัดร้าง มาจนถึงรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ได้ทรงปฏิสังขรณ์ และมาถึงรัชกาลที่ ๔ ก็ได้มีการปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นที่ระลึกของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เหมือนกัน เมื่อกล่าวถึงประวัติการปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม ก็จะต้องกล่าวถึงพระนาม กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ประกอบกันไปด้วย ฉะนั้นเพื่อความแจ่มแจ้งชัดเจนแก่ผู้อ่าน ข้าพเจ้าจะกล่าวความย่อ ๆ พอให้ทราบไว้ก่อนว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์คือใคร แล้วถึงกล่าวถึงเรื่องปฏิสังขรณ์วัดเขมาต่อไป

กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เป็นพระธิดาสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงกรมพระศรีสุดารักษ์

สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระศรีสุดารักษ์เป็นพระพี่นางของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก * เมื่อก่อนที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จะได้ปราบดาภิเษกนั้น สมเด็จพระเจ้าองค์นี้มีนามว่า “แก้ว” ได้แต่งงานกับผู้มั่งคั่งคนหนึ่ง มั่งคั่งจนเราไม่รู้จักนามเดิม รู้จักแต่นามฉายาที่เรียกกันว่า “เจ้าขรัวเงิน” และมีบุตรธิดาด้วยกัน ๖ คน คนที่ ๔ เป็นธิดาชื่อ บุญรอด

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ปราบดาภิเษกแล้ว พระพี่นาง (แก้ว) ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระศรีสุดารักษ์ พระโอรสธิดาได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าทุกองค์

พระธิดาองค์ที่ ๔ ซึ่งมีนามว่า “บุญรอด” นั้น เมื่อได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าเหมือนองค์อื่น ๆ ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แล้วมาถึงรัชกาลที่ ๒ คือรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้เป็นพระอัครมเหสี ทรงพระนามเป็นทางราชการว่า สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และเรียกกันเป็นสามัญว่า สมเด็จพระพันวษา มีพระโอรสสามองค์ องค์แรกสิ้นพระชนม์ในวันประสูติ อีก ๒ องค์ที่ทรงพระชนม์ต่อมาล้วนแต่มีบุญวาสนาสูงสุด เพราะองค์ที่ ๒ คือ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) และองค์ที่ ๓ คือ สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (วังหน้ารัชกาลที่ ๔) สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ แต่เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขึ้นเสวยราชย์ก็ทรงเฉลิมพระนามาภิไธยพระราชชนนี (ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปแล้ว) ว่า “กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี”

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือรัชกาลที่ ๒ ในขณะที่กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงดำรงตำแหน่งอัครมเหสีอยู่นั้น ได้มีผู้มากราบทูลถึงเรื่องความยับยั้งชั่งใจของวัดเขมาประกอบกับคำผู้เฒ่าผู้แก่ที่ว่า ต้องเป็นผู้มีบุญญาวีรการจึงจะสร้างและปฏิสังขรณ์วัดนี้ได้ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เกิดพระราชมหัทธนาจึงได้มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นในรัชกาลที่ ๒ การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้มีเรื่องราวกล่าวเล่าไว้ในประกาศรัชกาลที่ ๔ ว่า “กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรพระอุโบสถเก่า ชอบพระทัยจะสร้าง จึงตรัสสั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จไปยังสำนักเจ้าอธิการสงฆ์แล้วรับอาวาสว่าจะสร้างพระอารามนั้นถวาย เจ้าอธิการสงฆ์ก็มีความยินดี แล้วรับสั่งให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังบวรฯ กราบทูลขอมาเป็นวัดสำหรับภิกษุในกรมพระราชวังบวรฯ ได้มีพระบัญชาฯ สั่งหลวงสุทธรัตน ให้หักบัญชีชื่อวัดเขมา ยกมาเป็นอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีมาแต่นั้น ตั้งแต่นั้นมากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีก็ได้ทรงบริจาคส่วนทรัพย์สมบัติให้จำหน่ายเป็นค่าอิฐค่าปูน และให้ข้าในกรมไปขุดรากใหม่ก่อผนังขยายออกให้ใหญ่กว่าเดิม ออกมาถมพื้นในพระอุโบสถขึ้นให้สูงจนเสมอบัวกลุ่มฐานพระประธานเมื่อแรกเริ่มก่อรากครั้งหนึ่ง เมื่อแรกยกตัวไม้เครื่องบนครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมพระราชวังบวรฯ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเริ่มการเป็นฤกษ์ทั้งสองครั้งเพราะถมพื้นขึ้นที่สูง พระประธานต่ำไปได้มีรับสั่งให้ช่างเข้าในกรมก่อพระประธานองค์ใหม่ สวมพระประธานองค์เก่าลงแล้วปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปทุกองค์จนสำเร็จ แล้วได้ให้ก่อกำแพงรอบพระอุโบสถมีพระอัครศิโยเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ แล้วทรงสร้างการเปรียญฝากระดานหลังหนึ่งตรงหน้าพระอุโบสถออกมา ครั้นการพระอุโบสถการเปรียญสำเร็จแล้ว ก็ได้ทรงพระศรัทธาเสด็จไปทำมหรหรรคมการฉลอง ทรงบำเพ็ญการพระกุศลในที่นั้นเป็นอันมากในปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๙๐ (พ.ศ. ๒๓๗๑)

การปฏิสังขรณ์และก่อสร้างเพิ่มเติมซึ่งได้ทำในรัชกาลที่ ๒ นั้น ทำได้ไม่นานเท่าไร ก็ปรากฏว่ากลับทรุดโทรมลงอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับภาระปฏิสังขรณ์เป็นงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง และการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่นี้ก็มีเรื่องที่เป็นเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายผสมกันเคราะห์ร้ายคือเกิดมีเรื่องขุนช้างหมองใจกันขึ้นในเรื่องวัดหงส์ * แต่เป็นเคราะห์ดีของวัดเขมาที่เรื่องขุนช้างหมองใจอันนั้นมากลายเป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเอาพระทัยใส่ในวัดเขมายิ่งขึ้น เรื่องที่บังเกิดขึ้นนั้นปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเล่าถึงเรื่องวัดหงส์ ว่า

“วัดหงส์นี้มีเรือนพระอุโบสถและการเปรียญเป็นของเก่าเป็นของใหญ่ ใช้เสนาในแลผนังหลังคาเป็นอย่างโบราณ จึงทรงชักชวนกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์อยู่นั้น โดยพระราชปฏิสันถารว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีมีพระชนมายุเจริญมาถึง ๖๐ ปีเศษแล้ว ไปทรงสร้างวัดเขมาภิถารามอยู่ไกลไม่ได้ทอดพระเนตรเป็นอุปสรรคเจตนาเนื่อง ๆ เลย ถ้าทรงสร้างวัดหงส์เป็นวัดใกล้วังจะเป็นที่เจริญพระศรัทธามาก กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี รับพระราชโองการมาว่าจะทำตามรับสั่งแล้วจึงมาทรงกะเกณฑ์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงหรือพระอุโบสถเก่ามาปลูกแปลงเป็นพระวิหารที่หลังพระอุโบสถใหม่ และเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้หรือโรงธรรมหน้าพระอุโบสถนั้นไป แล้วทำเป็นโรงธรรม เป็นตึกใหญ่ลงในที่ใหม่ซึ่งโรงธรรมตั้งอยู่ในบัดนี้ แต่ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงทำพระอุโบสถ เมื่อกะเกณฑ์ลงดังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าหน้าที่ซึ่งทรงเกณฑ์ให้ช่วยทำพระวิหารนั้นเป็นของเล็กเหมือนเรือน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่ อยู่ยาวนานไปใครไม่รู้เรื่องความพระราชพงศาวดารเป็นกรที่แท้ก็จะเข้าใจปรวนแปรว่าไปอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศไป ไหน ๆ ก็เกิดมาเป็นชาย ขี้ดียังไม่ทำลายไม่ควรจะประมาทดูหมิ่นกันเพราะฉะนั้นจึงได้รับสั่งห้ามเสีย ไม่รับทำด้วยไม่ได้ให้เข้าในกรมไปช่วย ไม่ยอมให้ไว้พระนามในพระอารามวัดหงส์นี้เลย และได้ทรงปฏิญาณรับไว้ว่า วัดเขมาภิถารามซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงสร้างขึ้นไว้แลชำรุดทรุดโทรมไปนั้น จะทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ”

* วัดหงส์รัตนาราม กรุงเทพมหานคร

พระอุโบสถ

ความต่อไปเป็นเรื่องของวัดหงส์ และความในตอนท้ายประกาศฉบับนี้มีว่า

“ก็แล้ววัดเขมาภิรตาราม ซึ่งทรงปฏิญาณไว้แต่ก่อนว่าจะทรงสร้างให้เป็นการฉลองพระเดชพระคุณ แต่กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี บัดนี้ก็ได้ทรงสร้างสำเร็จแล้ว และได้ทำมหรหรรษาการฉลองสำเร็จโดยพระราชประสงค์ ดังที่ทรงพระราชปฏิญาณไว้แล้วแต่ก่อนนั้น

การปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามในรัชกาลที่ ๔ นี้ มีความละเอียดปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ เรื่องปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษ์กับวัดเขมาในเวลาใกล้เคียงกัน ประกาศฉบับนี้กล่าวถึงเรื่องวัดทั้งสองนี้คละปนกันไป ข้อความที่จะคัดมาในที่นี้จะได้ตัดเรื่องเกี่ยวกับวัดไชยพฤกษ์ออกเสีย ให้มีแต่เรื่องวัดเขมาดังต่อไปนี้ (ความในฟุตโน้ตข้างล่างเป็นความที่ข้าพเจ้า * เพิ่มเติมลง)

ครั้นเมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี สิ้นพระชนม์แล้วพระอารามนั้น (หมายถึงวัดเขมา) พระอุโบสถศาลาการเปรียญก็ชำรุดทรุดโทรมมากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงอุตสาหะปรารภจะใคร่ทรงปฏิสังขรณ์ให้คืนขึ้นแลดีขึ้น แต่กำลังครั้งนั้นยังน้อย ก็ต้องรั้งรอมารจนสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อปีกุน ตรีศก ศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว จึงทรงมีรับสั่งพระราชทรัพย์เป็นอันมากหลายร้อยชั่ง ให้ปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษ์แล้ววัดเขมาพระราชทานนามเพิ่มเข้าทั้งสองพระอารามว่า วัดไชยพฤกษ์มาลา วัดเขมาภิรตาราม.....”

“วัดเขมาภิรตารามมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ กรมหมื่นมณฑลรักษา พระยาราชภักดี ศรีรัตนสมบัติ เป็นแม่กองให้จัดซื้อที่ดินถวายเพิ่มเติมเข้าให้ใหญ่กว้างออกไป แลขุดคูรอบวัดแลปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเพิ่มเติมการในพระอุโบสถ บริบูรณ์แล้ว ” ทรงสร้างรูปพระอสีติมหาสาวกล้อมพระประธานเพิ่มเติมเข้า เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าพระอุโบสถใหญ่กว้างนักที่ว่างเปล่าอยู่ พระสงฆ์ในพระอารามนั้นน้อยแล้วได้ทรงสร้างพระมหาเจดีย์ใหญ่ ” ในด้านหลังพระอุโบสถมีพระเจดีย์ทิศ ๔ พระองค์เป็นบริวารแล้ว ให้เลื่อนพระเจดีย์เดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงสร้างไว้แต่ก่อนนั้น ให้ไปตั้งอยู่ใน ๔ มุมพระมหาเจดีย์ด้วย * แล้วทรงสร้างพระวิหารน้อยสองหลังที่มุมกำแพงด้านข้างหน้าพระอุโบสถเป็นที่ไว้พระพุทธรูป แล้วได้ทรงสร้างการเปรียญเป็นตึกใหม่เพราะการ

๑ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ)

๒ เสร็จไปส่วนหนึ่ง พ.ศ. ๒๓๙๗

๓ ก่อรากพระเจดีย์เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๗

๔ พระเจดีย์ทั้ง ๔ นี้ เพิ่งได้ชะลอย้ายที่มาเมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๒

หีบเสมา

เปรียญเดิม ซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงสร้างนั้นทรุดโทรมสูญหายไปเสียแล้ว แลกุฏิที่อยู่พระภิกษุสงฆ์ หอพระไตรปิฎก หอสวดมนต์ หอระฆัง สะพานศาลา โรงไฟที่พระสงฆ์จะได้อยู่ใช้สอยใด ๆ ได้ทรงสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้ว”

ข้อความในตอนท้ายนี้ ถ้าเพียงแต่อ่าน ๆ ไป ก็จะไม่เข้าใจเรื่องดี แต่ถ้าผู้อ่านนำเอาข้อความตอนนี้ ไปอ่านที่วัดเขมาภิรตารามเอง และพิจารณาสิ่งปลูกสร้าง ๆ เป็นส่วน ๆ ไปจะทำให้มองเห็นภาพวัดเขมาภิรตารามในรัชกาลที่ ๒ และเข้าใจซึ้งทราบดีว่า การก่อสร้างในรัชกาลที่ ๔ ได้ทำอะไรบ้างงานบางอย่าง เช่นเลื่อนที่พระเจดีย์นั้นดูไม่ใช่เป็นงานง่าย ๆ เลย ”

สรุปการปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม ได้กระทำในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้ เป็นอันมากจนสำเร็จเป็นวัดสมบูรณ์แบบในสมัยนั้น มาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้มีการทำการปฏิสังขรณ์อีกบ้างและสิ่งสำคัญที่ได้ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๕ นี้ ซึ่งจะลืมมิได้ คือทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งมูลมณเฑียร ในพระบรมมหาราชวัง ไปสร้างเป็นโรงเรียนของวัดนี้ และใช้เป็นโรงเรียนอยู่ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๙ ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นห้องสมุดประชาชนภายหลัง ประมาณปี พ.ศ.๒๔๙๗ ตามความเห็นของกระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น

พระที่นั่งมุลมณเฑียร

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เพิ่มเติม

- พ.ศ. ๒๔๗๘ สร้างศาลาเจยอนุสรณ์ ๑ หลัง
- พ.ศ. ๒๔๗๙ ซ่อมเขื่อนหน้าวัดในส่วนที่ชำรุด
- พ.ศ. ๒๔๘๐ ซ่อมลายหน้าบัน พระอุโบสถ และซุ้มสีมารอบพระอุโบสถ
- พ.ศ. ๒๔๘๑ สร้างโรงเรียนกลาโหมอุทิศ
- พ.ศ. ๒๔๘๒ ย้ายศาลาเล็กข้างตำหนักแดงมาปลูกตั้งในพื้นที่ให้เรียงเข้าแถวกับกุฏิหลังอื่น ๆ
- พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๘๔ รื้อกุฏิโบราณด้านตะวันออกหลังสุด ปลูกใหม่เปลี่ยนเป็นแบบปั้นหย่า ๒ ชั้น ใต้ถุนสูง
- พ.ศ. ๒๔๙๒ - ๙๓ ซ่อมกระเบื้องมุงหลังคาพระอุโบสถ ซึ่งถูกพายุพัดเสียหาย
- พ.ศ. ๒๔๙๕ บูรณะพระมหาเจดีย์ ลานพระเจดีย์ กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ พระวิหารเล็ก ๒ หลัง ศาลาเดินหน้าพระอุโบสถ ๒ หลัง พระที่นั่งมูลมณเฑียร ถนนพื้นลานหน้าพระอุโบสถ
- พ.ศ. ๒๔๙๖ ซ่อมแซมศาลาการเปรียญ
- พ.ศ. ๒๔๙๗ ดัดแปลงพระที่นั่งมูลมณเฑียรเป็นห้องสมุดประชาชน
- พ.ศ. ๒๕๐๐ สร้างกุฏิติกธนาครไทยพาณิชย์ ๑ หลัง
- พ.ศ. ๒๕๐๒ ซ่อมกุฏิเจริญสวัสดิ์นิภา
- พ.ศ. ๒๕๐๔ ซ่อมศาลาท่าน้ำ ศาลาการเปรียญ
- พ.ศ. ๒๕๐๕ รื้อหอรบมั่งเก่าซึ่งชำรุดข้างศาลาการเปรียญด้านตะวันออกแล้วสร้างใหม่ที่ริมสระ ข้างตำหนักแดงด้านตะวันตก
- พ.ศ. ๒๕๐๗ ซ่อมภาพนารายณ์ทรงครุฑหน้าบัน พระอุโบสถด้านตะวันออก
- พ.ศ. ๒๕๐๘ บูรณะศาลาลี้น้ำ เปลี่ยนเสาซึ่งชำรุดหล่อเป็นเสาคอนกรีต มุงกระเบื้องเคลือบ
- พ.ศ. ๒๕๑๑ บูรณะกุฏิทรงไทยโบราณหลังที่ ๒ เปลี่ยนใหม่เป็นชั้นเดียวใต้ถุนสูง
- พ.ศ. ๒๕๑๒ สร้างเมรุเผาศพติดกับพื้นที่เสนาสนะสงฆ์ ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพระเจดีย์และ สร้างศาลา "กตัญญู" ด้านตะวันตกเมรุ ๑ หลัง ศาลา "กตเวที" ด้านตะวันออก เมรุ ๑ หลัง ทั้ง ๒ หลัง กว้าง ๖ เมตร ยาว ๒๖ เมตร และศาลาจตุรมุข ๒ หลัง ทั้ง ๒ หลัง กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๘.๑๐ เมตร สร้างกำแพงกันบริเวณเมรุ จากมุมกำแพง พระเจดีย์ เลียบถนนคูวัดด้านใต้ ยาว ๘๘.๓๐ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๑๖ สร้างตึกกฐินสามัคคี คสล. สองชั้น กว้าง ๕ เมตร ยาว ๙ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๑๖ สร้างตึกทับถม คสล. สองชั้น กว้าง ๔ เมตร ยาว ๙ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๒๑ สร้างตึกบุญสมบัติ-แดดภู คสล. สองชั้น กว้าง ๔.๒๐ เมตร ยาว ๑๒ เมตร

ศาลา ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์ (ด้านหลัง)

- พ.ศ. ๒๕๒๖ สร้างตึกวงษ์ดนตรี คสล. สองชั้น กว้าง ๔ เมตร ยาว ๙ เมตร และศาลาเก็บของใช้
ประจำเมรุสองชั้น กว้าง ๖.๓๐ เมตร ยาว ๑๘.๙๐ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๒๘ สร้างตึกบูรณะยุกคติ - จอนเทศ คสล. สองชั้น กว้าง ๑๑.๕๐ เมตร ยาว ๑๒ เมตร
และศาลา ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์ คสล. สองชั้น กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๓๒ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๓๑ เริ่มซ่อมพระอุโบสถ กว้าง ๑๗.๔๐ เมตร ยาว ๓๘.๘๐ เมตร *

การบำรุงวัดเขมาในรัชกาลที่ ๔

การปฏิสังขรณ์ดังกล่าวมาในบทที่ ๒ นั้นสิ่งไรได้ลงมือเมื่อไรแล้วเสร็จเมื่อไร ไม่มีทาง
จะทราบละเอียดไปทุกชิ้นทุกอัน เพราะข้อความในตอนนี้ ไม่มีผู้ใดเขียนเรียงไว้เป็นเชิงประวัติ ส่วน
ประกาศต่าง ๆ ที่จะใช้เป็นหลักฐานได้ ก็มาสิ้นสุดลงเสีย การเขียนเรื่องวัดเขมาภิรตารามต่อไปนี้ ต้อง
อาศัยความในหมายรับสั่ง แต่หมายรับสั่งนั้นเล่าก็ไม่ได้ช่วยในเชิงประวัติมากนัก เพราะหมายรับสั่ง
มีข้อความละเอียดแต่ในเรื่องเตรียมการ เตรียมสิ่งของ เตรียมขบวนแห่เท่านั้น ถ้าใครอยากเรียนรู้
รายละเอียดการตระเตรียมต่าง ๆ แล้ว อ่านหมายรับสั่งเป็นดีที่สุด

ที่เรียกว่าหมายรับสั่งนั้น คือข้อความที่ผู้รับคำสั่งบันทึกไว้ ความในหมายรับสั่งมีระเบียบ
แบบแผนขึ้นต้นด้วย เวลารับสั่ง, นามผู้มาสั่ง, และผู้มาสั่งต้องบอกนามผู้รับบรมราชโองการอีกชั้นหนึ่ง
คำสั่งนั้นจึงจะเป็นที่เชื่อฟังได้ ต่อจากนั้นก็เขียนข้อความว่าให้ทำอะไร ลงท้ายมีคำกำชับว่าให้ปฏิบัติตาม
อย่าให้ขาดได้ ถ้าเกิดความสงสัยจะให้ถามใครต้องบอกให้ชัดเจนในหมายรับสั่ง

ตัวอย่างหมายรับสั่ง ข้าพเจ้าลองเลือกขบถขึ้น ๆ มาไว้ให้ดูฉบับหนึ่ง ดังต่อไปนี้

“เพลายาย ๓ โมงเย็น นายแสงตำรวจวังเวรนายจำเริญมาสั่งว่า ด้วยพระยารพวงศ์พิพัฒน์
รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งส่งไปแต่ก่อนให้เจ้าพนักงานจัด
อ่างเขียว อ่างมังกร เชิงกราน หม้อข้าว หม้อแกง เครื่องครัว ของไทยทานไปถวายพระสงฆ์ ณ วัดเขมา
จงทุกพนักงานอย่าให้ขาดได้ ถ้าสงสัยไม่แจ้งให้เรียนถามพระยาราชภักดี ตามรับสั่ง”

๑ กวี บุญสมบัติ, มงคลยอตชีวิต เล่ม ๓ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระกรุณพระราชนิพนธ์ กวี บุญสมบัติ ณ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัด
นนทบุรี ๒๒ ตุลาคม ๒๕๓๒ หน้า ๔ - ๖

นี่คือแบบหมายรับสั่ง ซึ่งกรมศิลปากรมีอยู่มากหลายใช้เป็นเครื่องช่วยเหลือในการเขียนเรื่องต่าง ๆ ได้ แต่ผู้ที่อ่านหรือตรวจค้นหาเรื่องราวในหมายรับสั่งจะต้องเป็นคนใจเยือกเย็นเพราะต้องอ่านดังหลายเล่มสมุด จึงจะได้เรื่องที่ต้องการสักตอนหนึ่ง

เรื่องของวัดเขมาภิรตารามที่จะเขียนต่อไปนี้ จะได้เก็บความจากหมายรับสั่งและเขียนเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์ไปโดยลำดับ

ในวันอังคารที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๗ (สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จราชย์แล้วได้ ๓ ปี) ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระภิกษุจากวัดไชยฉิมพลี ไปอยู่วัดเขมาภิรตาราม พระภิกษุที่ย้ายไปนั้น มีพระครู ๑ รูป พระอันดับ ๑๐ รูป การย้ายครั้งนี้ทำให้เข้าใจว่า การปฏิสังขรณ์ที่ทำในรัชกาลที่ ๔ นี้ได้สำเร็จเสร็จลง หรืออย่างน้อยได้สร้างกุฏิสงฆ์เสร็จในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๗ และพระภิกษุในวัดเขมาภิรตารามคงไม่มีพอ จึงต้องนิมนต์พระมาจากวัดไชยฉิมพลีไปจำพรรษา วันที่ ๒๗ มิถุนายนนั้น เป็นวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งเป็นเจลาใกล้พรรษา

พิธีนิมนต์พระจากวัดไชยฉิมพลี ไปวัดเขมาฯ นั้นเป็นงานใหญ่หลวง หมายรับสั่งกล่าวถึงรายละเอียดตระเตรียมสิ่งของต่าง ๆ สำหรับการนี้มีข้อความละเอียดกินเนื้อที่เกือบหนึ่งเล่มสมุดไทย รวมความว่าในวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๗ ได้นิมนต์พระ ๑๑ รูป มาฉันเพลที่พระตำหนักน้ำ ครั้นฉันแล้วให้สดับปกรณ์พระอัฐกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ถวายไตรเครื่องบริวารพร้อมแล้วอาราธนาพระภิกษุทั้ง ๑๑ รูปนั้นลงเรือมาทางทอง ม่านลาย แห่จากพระตำหนักน้ำขึ้นไปวัดเขมาภิรตาราม ขบวนแห่เป็นขบวนใหญ่ เพราะนอกจากจะเกณฑ์ขบวนเรือหลวงในกรุงแล้วยังเกณฑ์เรือญวนแจวบางโพงพางมาเข้าขบวนด้วย

พระครูที่ขึ้นไปอยู่วัดเขมาครั้งนี้ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูเขมาภิมุขธรรมจะได้รับสมณศักดิ์ในวันใดไม่ทราบ เพราะความในหมายรับสั่งไปปรากฏเมื่อได้โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มนิยัตพระครูรูปนี้ซึ่งเดิมได้รับอยู่ ๑ ตำแหน่ง ๒ บาท ให้ขึ้นอีก ๒ บาท รวมเป็น ๒ ตำแหน่ง นับแต่วันจันทร์ที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ เป็นต้นไป

ใน พ.ศ. ๒๓๙๗ นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้เสด็จทอดกฐินที่วัดเขมาภิรตารามด้วยพระองค์เอง วันทอดกฐินเป็นวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ ตุลาคม และทอด ๒ วัด วัดเขมาภิรตาราม เป็นวัดที่ ๑ วัดเฉลิมพระเกียรติเป็นวัดที่ ๒ ในวันที่ ๒๖ ตุลาคมนี้ นอกจากการพระราชทานกฐินแล้วยังมีงานพิเศษอีก ๒ เรื่อง คือ แห่พระบรมธาตุขึ้นไปบรรจุที่วัดเฉลิมพระเกียรติ และทรงก่อรากพระเจดีย์วัดเขมาภิรตารามในวันเดียวกัน การก่อรากพระเจดีย์วัดเขมานั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์เสด็จไปทรงปิดทองแผ่นอิฐไว้ให้ตั้งแต่วันที่ ๒๐ ตุลาคม ในเรื่องนี้มีราย

ละเอียดแจ้งในหมายรับสั่งว่า ให้เจ้าหน้าที่เตรียม “ทองคำเปลว คำเปลวเงิน คำเปลวนาก” และลงรักเช็ดรักที่แผ่นอิฐไว้ให้เรียบร้อยเพื่อกรรมหลวงเทเวศร์วชิรินทร์จะได้ทรงปิดทอง เงิน นาก ไว้สำหรับให้สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงก่อรากพระเจดีย์ต่อไป

ต่อจากเรื่องนี้แล้ว เรื่องราวของวัดเขมาภิรตารามในหมายรับสั่งก็ขาดตอนไปหลายปี มาเริ่มมีขึ้นใหม่ในตอนเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๐๑ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธรูปที่วังจันทรถษมกรุงเก่า มาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดกลาง มีความงามอย่างปานกลาง ได้เชิญจากวังจันทรถษม เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ให้ถึงวัดเขมาฯ ในวันศุกร์ที่ ๒๖ และเชิญขึ้นประดิษฐานในวันเสาร์ที่ ๒๗ ในการประดิษฐานพระพุทธรูปนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จจากกรุงเทพฯ แต่เวลาเช้า ๗ นาฬิกา ไปทรงจัดการประดิษฐาน อนึ่ง ในการนี้ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ละครข้างใน ไปเล่น พร้อมกับละครฝรั่ง และเพลงละครฝรั่งที่นำไปเล่นในครั้งนั้นให้เล่นประกอบกับปีพาทย์ ส่วนเพลงนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชภักดีจัดหาไป พระพุทธรูปที่เชิญมาประดิษฐานยังปรากฏอยู่ในพระอุโบสถวัดเขมาภิรตารามจนบัดนี้

มาถึง พ.ศ. ๒๔๐๒ มีเรื่องปรากฏในหมายรับสั่งให้เตรียมการชะลอพระเจดีย์ในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑ เพลาเมืองย่ำรุ่งซึ่งตรงกับวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๐๒ การชะลอพระเจดีย์นี้คือ ในชั้นเดิมกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีได้ทรงสร้างพระเจดีย์ไว้ ๔ มุมพระอุโบสถ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ใหญ่ขึ้นหลังพระอุโบสถ โดยถ่ายแบบมาจากอยุธยาจึงโปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระเจดีย์ของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเลื่อนที่ไปไว้ในที่มุมบริเวณพระเจดีย์องค์ใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหา มาลา^๑ เป็นผู้อำนวยการและทำพิธีชะลอ

ใน พ.ศ.๒๔๐๔ วันอาทิตย์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ ตรงกับวันที่ ๑๑ สิงหาคม โปรดเกล้าฯ ให้มีพระธรรมเทศนาเป็นเทศน์หลวงในวัดเขมาภิรตารามเดือนละ ๔ วัน ทุกเดือน และให้จ่ายผ้าผืน ๒๐ ผืน เทียน ๒๐ เล่ม ซึ่งตามความในหมายรับสั่งว่าให้จ่ายทุกปี ทุกเดือนมิให้ขาด

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหา มาลา กรมพระยาบวรราชปักษ์

ต่อมาในวันที่ ๒๙ ตุลาคม ค.ศ.๒๔๐๔) มีความในหมายรับสั่งว่า โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระครูเขมาภิมุขธรรมเป็นพระราชาคณะ ตำแหน่งพระเขมาภิมุขธรรมและเพิ่มนิตยภัตขึ้นเป็น ๓ ตำลึง กับให้จ่าย "ข้าวสารนาสวนที่ชาวดี" ให้เดือนละ ๑๕ ทะนาน แก่กับปิยการกของพระเขมาภิมุขธรรม

มาถึง พ.ศ. ๒๔๐๕ มีความในหมายรับสั่งว่า สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จโดย "เรือกลไฟ" ไปวัดเขมาภิรตาราม เมื่อวันอังคารที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๕ การเสด็จครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่ามีกิจธุระอันใด คงเป็นการเสด็จพระราชดำเนินเฉย ๆ และเป็นครั้งแรกที่ปรากฏในหมายรับสั่งว่า เสด็จไปวัดนี้โดยเรือกลไฟ คือ เรือจักรวรรดินาสน์

ใน พ.ศ. ๒๔๐๖ วันพุธขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ตรงกับวันที่ ๒๔ ธันวาคม สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้เสด็จฉลองวัดเขมาภิรตาราม ในการฉลองนี้ได้สั่งทำกระเจาดด้วยหวายชุมพร ถึง ๔๐๐ กระเจาด (หวายชุมพรคงเป็นหวายดีที่สุดในเวลานั้น เพราะปรากฏในหมายรับสั่งตอนอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ถ้าเป็นเรื่องสิ่งสานกระบุงตระกร้ามักสั่งให้ทำด้วยหวายชุมพรทั้งนั้น)

ในวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (พระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งในเวลานั้นมีพระชนม์ ๑๐ พรรษา) เสด็จไปถวายเครื่องกุฎีที่วัดเขมาภิรตาราม

ในวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระครูสมุทรธรรมขันธ วัดเครือวัลย์ เป็นพระเขมาภิมุขธรรม แล้วย้ายไปวัดเขมาภิรตาราม

อนึ่ง ในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๖ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภว่า ในปีนั้นไม่มีงานเมรุท้องสนามหลวง จึงให้เชิญพระอัฐิกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีขึ้นไปทำบุญที่วัดเขมาภิรตาราม

ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ ได้มีงานใหญ่ในวัดนี้อีกครั้งหนึ่ง คืองานศพโยมหญิง ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) เริ่มงานตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๔ พฤษภาคม ถึงวันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงเป็นแม่งาน และสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จโดย "เรือกลไฟ" ขึ้นไปพระราชทานเพลิง งานครั้งนี้เห็นจะเป็นครั้งสุดท้ายที่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงทำในวัดเขมาภิรตาราม เพราะสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

ต่อจากนี้ ความในหมายรับสั่งเกี่ยวกับวัดเขมาภิรตารามก็ขาดหายไปราว ๑๕ ปี มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๖ จึงมีความปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระครูรูปหนึ่ง

ในวัดบูรณศิริ เป็นพระเชมาภิมุขธรรม แล้วย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเขมาฯ กับพระอันดับอีก ๒ รูป

กิจการอันเกี่ยวกับวัดเขมาภิรตารามมีเรื่องราวเก็บได้จากหมายรับสั่งดังปรากฏในบทรนี้ แปลว่า การปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม ได้ทำในรัชกาลที่ ๔ เป็นส่วนมาก มาถึงรัชกาลที่ ๕ ปรากฏว่าได้ทรงปฏิสังขรณ์อีก และสิ่งสำคัญที่ได้ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๕ นี้ คือ โปรดเกล้าฯ ให้หรือพระที่นั่งมูลมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง ไปสร้างเป็นโรงเรียนของวัดนี้ พระที่นั่งมูลมณเฑียรยังใช้เป็นโรงเรียนอยู่จนทุกวันนี้ *

จำนวนพระภิกษุจำพรรษา ปี พ.ศ.๒๕๓๓

ในปี พ.ศ.๒๕๓๓ วัดเขมาภิรตาราม มีพระภิกษุและสามเณรจำพรรษา ดังนี้คือ

พระภิกษุ ๒๗ รูป

สามเณร ๑๐ รูป

ไวยาวัจกร นายบุญช่วย กล่อมเอี้ยง

การศึกษาและการสาธารณสงเคราะห์

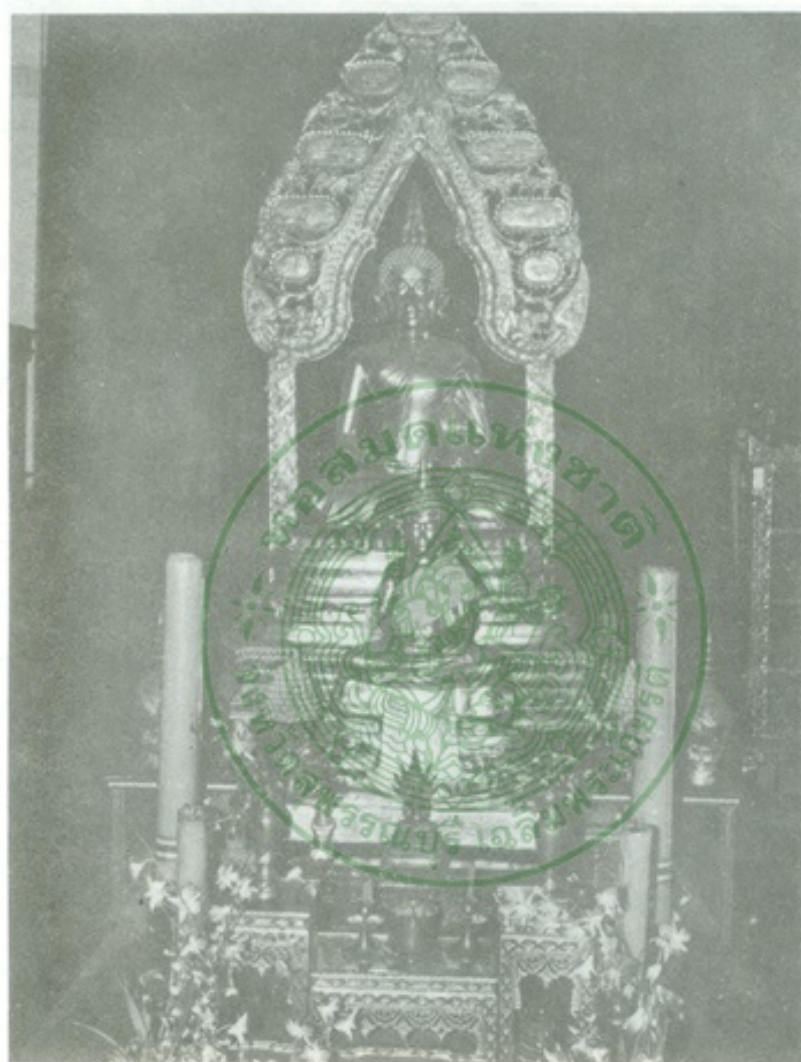
การส่งเสริมทางด้านการศึกษาของวัดเขมาภิรตารามเท่าที่สามารถสืบทราบได้ก็คือ ในสมัยที่พระเชมาภิมุขธรรม (เกตุ เกสโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม ซึ่งครองวัดตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๗ - ๒๕๐๙ ได้จัดสร้างโรงเรียนสำหรับกุลบุตรได้ศึกษาเล่าเรียนขึ้นภายในวัด เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๑ มีชื่อว่า "โรงเรียนกลาโหมอุทิศ" ตั้งตามนามกระทรวงกลาโหมที่ได้รับผ้าพระกฐินพระราชทานไปทอดถวาย ณ วัดเขมาภิรตาราม อาคารเรียนหลังดังกล่าวได้ถูกรื้อไปแล้ว และสร้างอาคารเรียนใหม่เป็นตึก ๓ ชั้น ขึ้นแทนที่โดยใช้งบประมาณของรัฐบาล หลังจากสร้างเสร็จแล้วได้เปิดเป็นอาคารเรียนเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๓

พ.ศ.๒๔๙๗ ได้มีการปรับปรุงพระที่นั่งมูลมณเฑียร แล้วจัดตั้งเป็นห้องสมุดประชาชนของจังหวัดนนทบุรี ดังมาภายหลังได้เลิกล้มไปและย้ายไปรวมกับห้องสมุดประชาชน ณ ศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๖

ส่วนทางด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมของวัดเขมาภิรตารามแต่เดิมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี พระภิกษุสามเณรต้องไปสอบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาภายหลังพระเชมาภิมุขธรรม (นวล ยลใจ) อดีตเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามได้จัดสร้างโรงเรียนปริยัติธรรมขึ้นภายในวัดเขมาภิรตารามจึงได้รับอนุญาตจากแม่กองธรรมสนามหลวงให้แยกสอบแผนกนักธรรม ณ วัดเขมาภิรตาราม

โรงเรียนกลาโหมฤทธิศ

พระนิรันตราย (จำลอง)
ภายในศาลา ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์

พระรูปหล่อ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
ประดิษฐานหน้าพระประธานภายในพระอุโบสถ

การทอดกฐินวัดเขมาภิรตาราม

วัดเขมาแต่เดิมมาจะได้รับกฐินหลวงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือประการใดไม่ปรากฏ เพิ่งมาปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ว่าเป็นกฐินหลวงของวังหน้า การที่วัดเขมาได้เป็นวัดกฐินหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นพยานอันแน่ชัดว่าวัดเขมาได้เป็นพระอารามหลวงมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเพราะเป็นราชประเพณีที่วัดใดเป็นพระอารามหลวงกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ก็ทรงอุปถัมภ์เป็นพระอารามหลวงด้วย และการที่วัดเขมาได้เป็นวัดของวังหน้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ก็ทำให้สงสัยว่า บางทีวัดเขมาจะได้อยู่ในความอุปถัมภ์ของวังหน้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยากระมัง อย่างไรก็ตามวัดเขมาได้เป็นวัดกฐินหลวงวังหน้ามาจนถึงรัชกาลที่ ๒ เมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงตกลงพระทัยจะปฏิสังขรณ์วัดเขมาแล้ว จึงตรัสสั่งให้สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไปเฝ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ (วังหน้ารัชกาลที่ ๒) ทูลขอวัดเขมาเป็นวัดกฐินในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี กรมพระราชวังบวรฯ จึงได้มีพระบัญชาให้หักบัญชีชื่อวัดเขมาจากบัญชีกฐินหลวงหน้ามาเป็นกฐินหลวงในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

การเป็นดังนี้ กระทำให้เข้าใจว่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ คือตั้งแต่ปีกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดเขมาสำเร็จลงเป็นครั้งแรก แล้วกฐินวัดเขมาก็คงจะทอดเป็นกฐินในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีตลอดมา เมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๗๙ แล้วใครจะได้ทอดกฐินต่อมานั้นรายละเอียดไม่ได้ มาปรากฏในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๗ ว่าสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชทานกฐินด้วยพระองค์เอง ๒ วัดพร้อมกัน คือ วัดเขมาภิรตาราม เป็นวัดที่ ๑ และวัดเฉลิมพระเกียรติเป็นวัดที่ ๒ เป็นกฐินพยุหยาตราทางชลมารคซึ่งนับเป็นงานใหญ่และมีหมายรับสั่งอย่างยืดยาว และในการทอดกฐินครั้งนี้ ได้เชิญพระอัฐิกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีไปด้วย ได้ทำพิธีสดับปกรณ์พระอัฐิที่วัดเขมาภิรตารามเวลาเดียวกับการทอดกฐิน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากิจการทุกอย่างที่สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงทำในวัดเขมาภิรตารามนั้นได้ทรงทำเป็นที่ระลึกของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระราชนนีเสมอ

นับแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ คือ เมื่อ ๖๐ ปีแล้วมาจนถึงบัดนี้ การทอดกฐินวัดเขมาภิรตารามมีรายละเอียดพอทราบได้เพราะมีหนังสือราชกิจจานุเบกษา ซึ่งจะค้นคว้าหาได้ แต่น่าเสียดายที่หนังสือราชกิจจานุเบกษามาขาดตอนเสียในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๒ และไม่มีราชกิจจานุเบกษาออกมาถึง ๑๐ ปี เพิ่งมามีออกใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ และนับแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ มาจนถึงบัดนี้เป็นเวลา ๒๔ ปี เป็นอันได้

บัญชีทอดกฐินวัดนี้อย่างครบถ้วน ดังบัญชีรายการต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๑๗ เสด็จพระราชดำเนิน (รัชกาลที่ ๕)

พ.ศ. ๒๔๑๘ พระองค์เจ้านารีรัตนา

พ.ศ. ๒๔๑๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ *

พ.ศ. ๒๔๒๐ เสด็จพระราชดำเนิน

พ.ศ. ๒๔๒๑ เสด็จพระราชดำเนิน

ต่อไปนี้ราชกิจจาฯ ไม่ได้ออก จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๒

พ.ศ. ๒๔๓๒ เสด็จพระราชดำเนิน

พ.ศ. ๒๔๓๔ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

พ.ศ. ๒๔๓๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์

พ.ศ. ๒๔๓๖ กรมหมื่นศิริรัชสังภาค

พ.ศ. ๒๔๓๗ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ *

พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์

พ.ศ. ๒๔๓๙ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ สมมตวงศ์วโรทัย *

พ.ศ. ๒๔๔๐ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา *

พ.ศ. ๒๔๔๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ *

พ.ศ. ๒๔๔๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์

พ.ศ. ๒๔๔๓ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมหมื่นวิวัชรธรนปรีชา

พ.ศ. ๒๔๔๕ หม่อมเจ้าปิยภัคตินารถ

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์

๔ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ *

พ.ศ. ๒๔๔๖	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
พ.ศ. ๒๔๔๗	กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
พ.ศ. ๒๔๔๘	กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ^๑
พ.ศ. ๒๔๔๙	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ^๒
พ.ศ. ๒๔๕๐	กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ^๓
พ.ศ. ๒๔๕๑	พระองค์เจ้าอุทัยเฉลิมลาภ
พ.ศ. ๒๔๕๒	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ^๔
พ.ศ. ๒๔๕๓	กรมขุนศิริธัชสังกาศ
พ.ศ. ๒๔๕๔	กรมขุนสมมตอมรพันธุ์
พ.ศ. ๒๔๕๕	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครราชสีมา ^๕
พ.ศ. ๒๔๕๖	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๔๕๗	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
พ.ศ. ๒๔๕๙	กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
พ.ศ. ๒๔๖๐	กรมหลวงอดิศรอุดมเดช
พ.ศ. ๒๔๖๑	กรมหมื่นสิงหนวิกรมเกรียงไกร ^๖
พ.ศ. ๒๔๖๒	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต
พ.ศ. ๒๔๖๓	หม่อมเจ้าอุปพัทธพงศ์ ศรีธวัช
พ.ศ. ๒๔๖๔	พระยาประสิทธิศุภการ
พ.ศ. ๒๔๖๕	กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
พ.ศ. ๒๔๖๖	พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม ^๗
พ.ศ. ๒๔๖๗	พระยาอนิรุทธเทวา ^๘

๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

๓ พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา

๖ กรมหลวงสิงหนวิกรมเกรียงไกร

๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวาทรงยศประวดี

๘ พระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ)

พ.ศ. ๒๔๖๘	เจ้าพระยารามราฆพ ^๑
พ.ศ. ๒๔๖๙	พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์
พ.ศ. ๒๔๗๐	สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์
พ.ศ. ๒๔๗๑	พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ^๒
พ.ศ. ๒๔๗๒	พระยาบริบูรณ์ราชสมบัติ
พ.ศ. ๒๔๗๓	กรมขุนชัยนาทนเรนทร ^๓
พ.ศ. ๒๔๗๔	เจ้าพระยามุขมนตรี ^๔
พ.ศ. ๒๔๗๕	หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ
พ.ศ. ๒๔๗๖	หม่อมเจ้าวรรณไวยทยากร วรวรรณ ^๕
พ.ศ. ๒๔๗๗	กรมศิลปากร ^๖
พ.ศ. ๒๔๗๘	กรมชลประทาน
พ.ศ. ๒๔๗๙	กระทรวงการคลัง
พ.ศ. ๒๔๘๐	กระทรวงกลาโหม
พ.ศ. ๒๔๘๑	คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๘๒	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๔๘๓	กระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๘๔	กรมป่าไม้
พ.ศ. ๒๔๘๕	นางเลื้อน นิตยภัคดี
พ.ศ. ๒๔๘๖	สมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย
พ.ศ. ๒๔๘๗	คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๘๘	กระทรวงศึกษาธิการ

๑ เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ)

๒ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

๔ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เป่าวิโรจน์)

๕ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

๖ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, อ้างแล้วหน้า ๒๗-๓๑

พ.ศ. ๒๔๘๙	คณะนวกภิกขุ วัดบวรนิเวศ
พ.ศ. ๒๔๙๐	ห้างขายยาอังกฤษตราวุ
พ.ศ. ๒๔๙๑	นายจร เรืองหมวก
พ.ศ. ๒๔๙๒	เทศบาลเมืองนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๙๓	คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๙๔	ม.จ.พรปรีชา และหม่อมละมุล กมลาคน์
พ.ศ. ๒๔๙๕	คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๔๙๖	นางจำรัส หนูนุกดี
พ.ศ. ๒๔๙๗	นายชื่น ยอดเศรณี
พ.ศ. ๒๔๙๘	กระทรวงคมนาคม
พ.ศ. ๒๔๙๙	ธนาคารไทยพาณิชย์
พ.ศ. ๒๕๐๐	กองทัพอากาศ
พ.ศ. ๒๕๐๑	คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๕๐๒	กรมการสื่อสารทหารบก
พ.ศ. ๒๕๐๓	กรมศุลกากร
พ.ศ. ๒๕๐๔	ครูสภา
พ.ศ. ๒๕๐๕	องค์การอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และสะพานปลา
พ.ศ. ๒๕๐๖	สมาคมศิษย์เก่า เขมา-กลาโหมอุทิศ
พ.ศ. ๒๕๐๗	กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
พ.ศ. ๒๕๐๘	นายแพทย์คัมภีร์ และอาจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส
พ.ศ. ๒๕๐๙	ศาลฎีกา
พ.ศ. ๒๕๑๐	กระทรวงสาธารณสุข
พ.ศ. ๒๕๑๑	กระทรวงการเกษตร
พ.ศ. ๒๕๑๒	สำนักงานสถิติแห่งชาติ
พ.ศ. ๒๕๑๓	กองทัพอากาศ
พ.ศ. ๒๕๑๔	นายเพิ่ม นางจำรัส สันทรพะลิน
พ.ศ. ๒๕๑๕	พระคลังข้างที่
พ.ศ. ๒๕๑๖	คุณแรม พรหมไพบล *

พ.ศ. ๒๕๑๗	พระอุบาลกอุบาลิกา วัดเขมาภิรตาราม
พ.ศ. ๒๕๑๘	นายพรหม นางอรุณ เขี่ยมเหม
พ.ศ. ๒๕๑๙	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จพระราชดำเนินถวาย ผ้าพระกฐิน
พ.ศ. ๒๕๒๐	กองทัพอากาศ
พ.ศ. ๒๕๒๑	ลูกเสือชาวบ้านค่ายปทุมคงคา และดาราคาม
พ.ศ. ๒๕๒๒	ธนาคารไทยพาณิชย์
พ.ศ. ๒๕๒๓	นางจำลอง พันธุ์สุวรรณ
พ.ศ. ๒๕๒๔	กรมป่าไม้
พ.ศ. ๒๕๒๕	กรมสามัญศึกษา
พ.ศ. ๒๕๒๖	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๒๗	ธนาคารไทยทนต์
พ.ศ. ๒๕๒๘	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จถวายผ้าพระกฐิน แทนพระองค์ *
พ.ศ. ๒๕๒๙	มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. ๒๕๓๐	มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. ๒๕๓๑	กองทัพบก
พ.ศ. ๒๕๓๒	นายกวี บุญสมบัติ
พ.ศ. ๒๕๓๓	กรมศิลปากร

๑ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ ถึง ๒๕๒๘ บันทึกเพิ่มเติมโดยวัดเขมาภิรตาราม *

ลำดับและประวัติเจ้าอาวาส

เรื่องเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามนี้ สอบสวนได้ด้วยความลำบากยากยิ่ง และจะบอก
ชัดเจนไม่ได้ ฉะนั้นข้อความที่จะเขียนในบทนี้ จึงจะเขียนเป็นทำนองรายงานการสอบสวน ซึ่ง
ข้าพเจ้า^๑ ได้ทำเป็น ๓ ทาง คือ สอบสวนทางกรมธรรมการทางหนึ่ง สอบสวนจากท่านเจ้าอาวาส
วัดเขมาภิรตารามในปัจจุบันนี้ทางหนึ่ง และสอบสวนจากเอกสารและความจดจำของเจ้าหน้าที่ใน
หอสมุดแห่งชาติอีกทางหนึ่ง

ก. การสอบสวนทางกรมธรรมการ คงได้ความเพียง ๒ รูป คือ พระวินัยรักขิต (คง
ปญญาทีโป) เป็นเจ้าอาวาสครองวัดเขมาภิรตาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ และพระเขมา
ภิมุขธรรม (นวล ยโส ป.๔) ครองวัดนี้ แต่ พ.ศ. ๒๔๖๓ มาจนบัดนี้

ข. การสอบสวนทางท่านเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามในปัจจุบันนี้^๒ ได้นำมาเจ้าอาวาส
วัดมา ๗ นาม คือ

๑. พระครูเขมาภิมุขธรรม ภายหลังเป็นพระราชาคณะ (เป็นชาวสุโขทัยไม่ทราบนามตัว)
๒. พระเขมาภิมุขธรรม ชื่อศรี บ้านอยู่ศาลาลอย
๓. พระครูเขมาภิมุขธรรม ชื่ออิม บ้านอยู่สามเสน
๔. พระอริยกวี ชื่ออ่อน เป็นชาวอุบล ฯ
๕. พระครูสถิตธรรมสโมธาน ชื่อสอน อยู่บ้านบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๖. พระวินัยรักขิต (คง ปญญาทีโป) เป็นชาวสงขลา
๗. พระเขมาภิมุขธรรม (นวล ยโส) เป็นชาวนครศรีธรรมราช (เป็นเจ้าอาวาสอยู่ใน
ปัจจุบัน)

ค. การสอบสวนทางเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาตินั้น นายยิ้ม ปัทมทยางกูร^๓ ผู้รั้ง
ประจำแผนกบรรณารักษ์ได้ร่วมมือกับขุนวรรณรักษ่วิจิตร ประจำแผนกบรรณารักษ์ กระทำการ
สอบสวนตามลำดับ รายชื่อที่เจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามในปัจจุบันส่งมาให้ ผลของการสอบสวน
เป็นดังนี้

๑ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ

๒ หมายถึง ปี พ.ศ. ๒๔๗๗

๓ ภายหลังดำรงตำแหน่ง หัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ

รูปที่ ๑ และรูปที่ ๒ ไม่ได้ความชัด

รูปที่ ๓ พระครูเขมาภิมุขธรรม (อิม) ครองวัดมาแต่ปี พ.ศ.๒๔๒๒ (ราชกิจจานุ เล่ม จ.ศ. ๑๒๔๑ หน้า ๗๖) ต่อมาได้ย้ายมาอยู่วัดบวรนิเวศ และปรากฏในประวัติวัดพิชัยญาติ (ดูแถลงการณ์ คณะสงฆ์เล่ม ๑๕ หน้า ๒๔๐) มีว่าท่านผู้นี้ได้ย้ายมาจากวัดบวรนิเวศมาครองวัดพิชัยญาติอยู่ ๑๐ ปี

รูปนี้ครองวัดเขมาภิรตารามแต่ พ.ศ. ๒๔๒๒ ถ้าถึง พ.ศ.๒๔๒๗ ก็คิดเวลาราว ๕ ปีกว่า

รูปที่ ๔ พระอริยกวี (อ่อน) รูปนี้พบหลักฐานในราชกิจจานุ เล่ม จ.ศ.๑๒๔๖ (ปี พ.ศ. ๒๔๒๗) หน้า ๒๓๔ ว่า "ให้พระครูวิสุทธิธรรมาณ วัดบูรณศิริมาตยารามเป็นพระครูเขมาภิมุขธรรม ไปอยู่วัดเขมาภิรตาราม" เข้าใจว่ารูปนี้เองต่อมาเป็นพระอริยกวี แต่ค้นในราชกิจจานุ เพื่อทราบนาม เดิมและการเลื่อนสมณศักดิ์ก็ไม่พบ พระอริยกวี (อ่อน) นี้ จำกันได้ว่าต่อมาได้ย้ายไปอยู่อุบล ฯ

รูปนี้ครองมาแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ ถ้าถึง พ.ศ.๒๔๓๓ คิดเวลากี่ราว ๖ ปี

รูปที่ ๕ พระครูสถิตธรรมสโมธาน (สอน) พบในประวัติวัดบวรนิเวศฯ (ดูแถลงการณ์ คณะสงฆ์ เล่ม ๑๕ หน้า ๒๔๕) ว่า "ครั้นถึงกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๓๓ โปรดให้มาเป็นผู้รั้งเจ้าอาวาส วัดเขมาฯ" แต่จะครองมานานเท่าไร ค้นไม่พบ แต่พบหลักฐานอย่างอื่นยืนยันซึ่งอยู่ในราชกิจจานุ เล่ม ๑๔ (ปี พ.ศ.๒๔๔๑) หน้า ๕๖๗ มีว่า "วัดเขมาภิรตาราม (ว่างเจ้าอาวาส) พระครูเขมาภิมุขธรรม เป็นผู้กำกับวัด" เป็นอันว่าท่านพระครูสอนไม่ได้อยู่ครองวัดแล้ว และจำกันได้ว่าย้ายมาอยู่วัด มกุฎกษัตริย์

รูปนี้ครองมาแต่ พ.ศ.๒๔๓๓ ถึง พ.ศ.๒๔๔๑ คิดเวลาราว ๘ ปี

รูปที่ ๖ พระวินัยรักขิต (คง) เข้าใจว่าคณะสงฆ์คงเอาท่านไปเปลี่ยนตัวพระเขมาภิมุขธรรม ซึ่งเป็นเพียงผู้กำกับวัด เจ้าคุณ (คง) นี้ได้ครองวัดมาแต่ พ.ศ.๒๔๔๓ ถึง พ.ศ.๒๔๖๓ ก็ลาออกจาก ตำแหน่งเจ้าอาวาส ปรากฏวันลาลงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๖๓

รูปนี้ครองวัดเขมาภิรตารามมาแต่ พ.ศ.๒๔๔๓ ถึง พ.ศ.๒๔๖๓ เป็นเวลา ๒๐ ปี

รูปที่ ๗ พระเขมาภิมุขธรรม (นวล ยล) ครองมาแต่ พ.ศ.๒๔๖๔ ถึง พ.ศ.๒๔๗๗ จนบัดนี้ พ.ศ.๒๔๗๗ เป็นเวลา ๑๔ ปี

เมื่อได้พิเคราะห์รายงานการสอบสวนทั้ง ๓ ทางประกอบกันกับข้อความในหมายรับสั่ง ที่ปรากฏในบทที่ ๓ นั้นแล้ว ข้าพเจ้ามีความเข้าใจดังต่อไปนี้

รายนามเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามนั้น เป็นอันว่าเราไม่สามารถจะค้นหาเกินกว่ารัชกาลที่ ๔ ขึ้นไป และรูปที่ ๑ ซึ่งมีนามสมณศักดิ์ว่า พระครูเขมาภิมุขธรรม นั้น คงเป็นรูปที่นิมนต์ไปจากวัดไชยฉิมพลี ตำแหน่ง "เขมาภิมุขธรรม" นี้ คงเป็นตำแหน่งที่จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งเขมาภิมุขธรรมไม่ใช่ตำแหน่งเจ้าอาวาสเสมอไป ผู้รับตำแหน่งเขมาภิมุขธรรมอาจเป็นรองเจ้าอาวาสก็ได้ หรือเจ้าอาวาสซึ่งดำรงตำแหน่งเขมาภิมุขธรรมอยู่แล้วอาจเลื่อนสู่สมณศักดิ์ชั้นสูงขึ้นไปเช่นชั้นตำแหน่ง "อริยกวี" ก็ได้ รูปที่ ๒ คงเป็นพระครูสมุทรธรรมชั้นตรี วัดเครือวัลย์ ที่เลื่อนเป็นพระเขมาภิมุขธรรมแล้วย้ายไปวัดเขมาภิรตารามใน พ.ศ.๒๔๐๖ รูปที่ ๔ ที่ย้ายมาจากวัดบูรณศิรินั้นความจริงได้ย้ายไปแต่ พ.ศ.๒๔๒๖ แต่เพิ่งมีประกาศในราชกิจจานุเบกษา พ.ศ.๒๔๒๗

เมื่อลองรวมความดู รายนามเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตารามนับแต่เวลาที่ได้นามว่าวัดเขมาภิรตารามมานั้น คงเป็นดังนี้

๑. พระครูเขมาภิมุขธรรม เดิมอยู่วัดไชยฉิมพลี นามเดิมหรือตำแหน่งเดิมเป็นอะไรไม่ทราบ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูเขมาภิมุขธรรม และไปครองวัดเขมาภิรตาราม ตั้งแต่วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ.๒๓๙๗ ครั้นมาถึงวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๐๓ ได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะมีนามว่า พระเขมาภิมุขธรรม ครองวัดนี้อยู่จนถึง พ.ศ.๒๔๐๖ เป็นเวลา ๙ ปี

๒. พระเขมาภิมุขธรรม (ศรี) เดิมเป็นพระครูสมุทรธรรมชั้นตรี อยู่วัดเครือวัลย์ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระเขมาภิมุขธรรม และย้ายจากวัดเครือวัลย์ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ.๒๔๐๖ ครองวัดเขมาภิรตารามอยู่จนถึง พ.ศ.๒๔๒๒ เป็นเวลา ๑๖ ปี

๓. พระครูเขมาภิมุขธรรม (อิม) ครองวัดเขมาภิรตารามแต่ พ.ศ.๒๔๒๒ ถึง พ.ศ.๒๔๒๗ เป็นเวลา ๕ ปี แล้วย้ายมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังย้ายไปอยู่วัดพิชัยญาติ

๔. พระอริยกวี (อ่อน) เดิมเป็นพระครูวิสุทธิสรภาณ อยู่วัดบูรณศิริ ได้รับแต่งตั้งเป็น (ตรงนี้ความในราชกิจจานุเบกษา กับหมายรับสั่งขัดกัน คือในราชกิจจานุเบกษา ว่าเป็นพระครู แต่หมายรับสั่งว่าเป็นพระราชาคณะ) พระเขมาภิมุขธรรม ภายหลังได้เลื่อนเป็น พระอริยกวี ครองวัดเขมาภิรตารามอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นเวลา ๖ ปี

๕. พระครูสถิตธรรมสโมธาน (สอน) เดิมอยู่วัดบวรนิเวศย้ายไปรั้งตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๓๓ ครองวัดนี้อยู่จนถึง พ.ศ.๒๔๔๑ รวมเวลา ๘ ปี

ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๑ ถึง พ.ศ.๒๔๔๓ ตำแหน่งเจ้าอาวาสว่างอยู่ พระครูเขมาภิมุขธรรม ภิกขุรูปหนึ่งในวัดเขมาภิรตารามเป็นผู้กำกับวัด

๖. พระวินัยรักขิต (คง) ครองวัดเขมาภิรตาราม ครองวัดนี้อยู่ ๒๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ ลาออกใน พ.ศ. ๒๔๖๓

๗. พระเขมาภิมุขธรรม (นวล) เจ้าอาวาสในปัจจุบัน *

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาในตอนต้นของบทที่ ๔ นี้แล้วว่า ความในบทนี้ ข้าพเจ้าเขียนเป็นทำนองรายงานสอบสวนจึงอาจมีข้อผิดพลาดหรือไม่ยุติแน่นอนได้ ท่านผู้ใดสามารถชี้แจงข้อถูกต้องที่ยิ่งกว่าที่กล่าวไว้ในบทนี้ ขอโปรดให้ข้าพเจ้าทราบ จะขอบคุณอย่างยิ่ง *

พระเขมาภิมุขธรรม (นวล) ครองวัดเขมาภิรตารามตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๗ รวมเวลา ๑๔ ปี

๘. พระเขมาภิมุขธรรม (เกตุ) ครองวัดเขมาภิรตารามตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๙ รวมเวลา ๓๓ ปี

๙. พระเทพญาณกวี (เจ้า อุดมฺมเสโน) เดิมอยู่วัดบวรนิเวศ มีสมณศักดิ์ที่ พระจุนายก ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดเขมาภิรตาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชสารธมฺม และพระเทพญาณกวี ตามลำดับ *

๑ หมายถึง ปี พ.ศ. ๒๔๗๗

๒ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, อ้างแล้ว หน้า ๑๗ - ๒๑

๓ ข้อความต่อจากนี้ วัดเขมาภิรตารามได้เรียบเรียงเพิ่มเติม ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๘ หน้า ๒๑

พระเทพญาณกวี (จัน อุคฺคเสโน ปตฺ ๕)
เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

ตำหนักแดง

หอระฆัง

วัดเขมาภิรตาราม ... ในสายตาของข้าพเจ้า *

นับว่าเป็นที่น่าปีติยินดีสำหรับชาวจังหวัดนนทบุรี ที่อยู่ภายในเขตอำเภอเมืองและอำเภอปากเกร็ดได้มีพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหารที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างและพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมด้วยขุนนางบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่ถึง ๓ วัด ดังปรากฏเรื่องราวอยู่ในหนังสือศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ เรื่อง วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ วัดทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลบางศรีเมือง อำเภอเมือง ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก อยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๑ กิโลเมตรเศษ ๗ วัดนี้เป็นวัดใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ วัดเขมาภิรตารามเป็นวัดที่ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยพระราชดำริของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ และพระราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ มา ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ สมัยที่ยังทรงพระเยาว์ทรงประสานงานให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นการใหญ่ ต่อมาในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้ทรงมีพระราชบัญชาให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นการใหญ่ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง สิ่งก่อสร้างที่เป็นหลักของวัดนี้ในปัจจุบันได้แก่ พระอุโบสถ พระมหาเจดีย์ ศาลาการเปรียญ หมู่กุฏิสงฆ์ที่ยังมีปรากฏอยู่ในขณะนี้คือของดั้งเดิมที่สร้างขึ้นในยุคนั้น และได้มีการซ่อมแซมกันเรื่อยมา วัดเขมาตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออก หันหน้าวัดไปทางฝั่งตะวันตก อยู่ในตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง อาณาบริเวณด้านหลังของวัดอยู่ติดกับถนนพิบูลสงคราม ส่วนวัดที่สามคือ วัดปรมย์ยิกา-วาสนั้น ตั้งอยู่ที่ตำบลเกาะเกร็ด ตรงปากคลองอ้อมเกร็ดด้านเหนือ อำเภอปากเกร็ด วัดนี้เป็นวัดรามัญนิกาย การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าบรมมหายิกาเธอ สมเด็จพระนางเจ้าสุทธิดาวิบูลยราชประยูรพร้อมด้วยพระบรมวงศ์และขุนนางบางท่านได้ทรงบริจาคทรัพย์ร่วมกัน โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอัครนีศรบดี จางวางกรมพระแสงปืนต้นเป็นแม่กอง ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ และจัดงานสมโภชในวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗

๑ พลเรือตรี บุรินทร์ พงศ์พัฒน์, "วัดเขมาภิรตาราม...ในสายตาของข้าพเจ้า." ประวัติวัดเขมาภิรตาราม, อ่างแลว หน้า ๓๓ - ๓๗

วัดทั้งสามนี้จึงมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวโยงติดต่อกันมาถึง ๓ รัชกาลโดยต่อเนื่องกันคือ รัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ ตามลำดับ ได้มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในเจดีย์ประจำวัดไว้ทุกแห่ง จึงนับได้ว่าวัดทั้งสามนี้สมควรถือได้ว่าเป็นพระอารามหลวงที่สำคัญของจังหวัดนนทบุรี สำหรับวัดเขมาฯ นั้นภายหลังจากได้มีการค้นพบว่ามีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระมหาเจดีย์แล้ว ทางวัดก็ได้ จัดให้มีงานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุเป็นงานประจำปี เพื่อรวบรวมปัจจัยเอาไว้เป็นทุนในการ บูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้ต่อไป งานนี้ได้มีติดต่อกันเรื่อยมานับแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๖

วัดเขมาภิรตารามเป็นวัดที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ และความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์และขุนนางโดยตลอดมาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความน่าสนใจของวัดนี้ กล่าวได้คือมีประวัติบันทึกไว้ว่า ในการเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เคยทรงใช้ศาลาท่าน้ำ และพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำหน้าวัดนี้เป็นที่ประทับแรม เรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความน่าสนใจของวัดนี้ในอดีตกาล หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.๒๔๗๕ แล้ว วัดนี้จึงขาดการอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการเป็นจึงไปเป็นเวลานาน คือกลายเป็นพระอารามหลวงที่ราษฎรต้องเข้ามาช่วยกันให้การอุปถัมภ์เสียเป็นส่วนใหญ่ สิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่มีมาแต่ดั้งเดิมจึงค่อย ๆ ขำรุดทรุดโทรมลงไปตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พระอุโบสถซึ่งสร้างขึ้นด้วยแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ อันสวยงาม ในปัจจุบันนี้ พระอุโบสถหลังนี้ขำรุดทรุดโทรมไปเป็นอันมากอย่างน่าเสียดาย

สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวัดเขมาฯ มาแต่ดั้งเดิม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ดังปรากฏอยู่ในเรื่องของวัดเขมาฯ ที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น เป็นสิ่งที่ทำให้วัดนี้มีจุดเด่นที่น่าสนใจในแง่ของประวัติความเป็นมาเป็นอันมาก สิ่งเหล่านี้ได้แก่ความงดงามของตัวพระอุโบสถ พระมหาเจดีย์ พระที่นั่งมูลมณเฑียรและตำหนักแดง (เพิ่งสร้างมา ๒๐๐ ปีแล้ว) สิ่งเหล่านี้อยู่ในภาวะวิสัยที่เกินขีดความสามารถของทางวัดและราษฎร แม้จะมีจิตศรัทธาที่จะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ให้คืนคงสภาพที่ดีตามสมควรต่อไปได้ วัดนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนโดยทางราชการไว้ที่กรมศิลปากรเป็นพระอารามหลวงที่สมควรได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยทางราชการมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว แต่ทางราชการก็ยังไม่สามารถจะมาดำเนินการให้ได้ สิ่งต่าง ๆ จึงมีความขำรุดทรุดโทรมมากขึ้นเรื่อย ๆ มาโดยลำดับ

ในปัจจุบันนี้ พื้นที่ดินที่เป็นอาณาบริเวณของวัดมาแต่เดิมได้คับแคบลงไปมาก เนื่องจากทางวัดได้แบ่งที่ดินให้เป็นที่พักก่อสร้างโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม และโรงเรียนกลาโหมอุทิศไปเสียส่วนหนึ่ง ฉะนั้น การที่จะทำการขยายวัดหากจะเกิดมีขึ้นในภายภาคหน้าจึงกระทำไม่ได้แล้ว วัดนี้ไม่ได้ดำเนินการก่อสร้างอะไรใหม่ ๆ กันอย่างแท้จริงเป็นจึงเป็นเวลานานแล้ว นอกจากในบริเวณที่เป็นฉาปน-

สถานในขณะนี้ เนื่องจากวัดนี้เป็นพระอารามหลวงในธรรมยุติกนิกายที่อยู่ในพระธรรมวินัยค่อนข้างจะเคร่งครัด ฉะนั้นการรณรงค์หาปัจจัยเพื่อนำมาเป็นทุนในการบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ภายในวัดจึงไม่มีใครได้กระทำการ คงมุ่งหน้าแต่การรณรงค์ทางด้านการเชิญชวนการบริจาคจากบรรดาพุทธศาสนิกชน และการจัดงานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุประจำปีเสียเป็นส่วนใหญ่

มีสิ่งหนึ่งที่ทางวัดได้ดำเนินการก่อสร้างไปในครั้งล่าสุดคือ การก่อสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่แทนหลังเก่าซึ่งมีมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ศาลาการเปรียญหลังเก่าอยู่ทางด้านริมแม่น้ำหน้าวัดเป็นศาลาชั้นเดียว ซึ่งในฤดูน้ำมาก น้ำมักจะท่วมถึงบริเวณหน้าวัดอยู่เป็นประจำ ศาลาหลังนี้ได้รับการซ่อมแซมกันมาหลายครั้ง ในระยะหลัง ๆ นี้ ไม่ใคร่ได้ใช้ศาลาหลังนี้ เพราะไม่สะดวกต่อการใช้งานได้ต่อไปแล้วจึงจำเป็นต้องสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ขึ้นบนพื้นที่ดินประชิดติดกับศาลาหลังเก่า ศาลาหลังใหม่นี้ให้ชื่อว่าศาลาการเปรียญเนกประสงค์ฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นศาลา ๒ ชั้น สร้างด้วยคอนกรีตประดับลายปูนปั้น ขนาดกว้าง x ยาว ๓๒ เมตร กว้าง ๑๕ เมตร สูง ๑๖ เมตร การที่ให้ชื่อว่าเนกประสงค์เอาไว้ด้วย เนื่องจากทางวัดมีวัตถุประสงค์จะให้ใช้งานอย่างอื่นได้ด้วย คือจะอนุญาตให้ใช้เป็นสถานที่ในการประชุม หรือใช้ในการบรรยายอบรมในกิจกรรมของโรงเรียนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในรัศมีรายรอบวัดเขมา ฯ อยู่หลายโรงเรียน รวมทั้งกิจกรรมของยุวพุทธิก และพุทธสมาคมจังหวัดนนทบุรีด้วย

บัดนี้ การก่อสร้างก็ได้สำเร็จเสร็จสิ้นไปแล้ว พร้อมทั้งจะเปิดใช้งานได้ในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาทรงทอดที่วัดนี้ ณ วันพฤหัสบดีที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๒๔

ศาลาหลังนี้สิ้นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเป็นเงินรวมทั้งสิ้น ๔,๐๙๙,๐๗๒ บาท ทางวัดได้มีความตั้งใจและวางแผนจะก่อสร้างศาลาหลังนี้มาเป็นเวลานานหลายปีแล้ว แต่ติดขัดด้วยการรวบรวมทุนทรัพย์เพื่อการก่อสร้างเนื่องจากต้องเสียเวลารวบรวมและสะสมเงินรายได้ของวัดพร้อมกับเงินบริจาคจากพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาเป็นเวลานานพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งสุดท้าย คือเมื่อประมาณ ๒ ปีที่แล้วมาทางวัดโดยการติดต่อของพระเทพญาณกวีกับ นายประจิตร ยศสุนทร มีศรัทธา รับเป็นประธานในการหาเงินจากการบริจาคมาสมทบกับเงินที่ทางวัดได้รวบรวมและสะสมเอาไว้ จนกระทั่งมีเงินพอที่จะดำเนินการก่อสร้างศาลาหลังนี้ได้ ในการนี้ พระเทพญาณกวี พระอธิการสงฆ์ แห่งวัดนี้พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาอีกจำนวนหนึ่งได้ร่วมแรงร่วมใจกันอำนวยความสะดวกการก่อสร้างศาลาหลังนี้ให้สำเร็จลงไปได้ด้วยความเรียบร้อย โดยใช้เวลาทำการก่อสร้างเป็นเวลา ๑ ปีเต็ม

ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตศรัทธาในวัดนี้มาเป็นเวลา ๑๐ กว่าปีแล้ว จึงได้ร่วมมือในการกิจกรรมของวัดนี้มาด้วยกำลังกายและกำลังความคิด เนื่องจากข้าพเจ้ามีความชื่นชมนิยมนิบัติในความสำคัญในประวัติความเป็นมาของวัดนี้ และความงดงามของสิ่งก่อสร้างที่เป็นถาวรวัตถุที่มีอยู่ในวัดนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พระอุโบสถ พระมหาเจดีย์ พระตำหนักแดง และพระที่นั่งมูลมณเฑียรซึ่งเคยถูกใช้เป็นโรงเรียนของทางราชการจังหวัดนนทบุรีมาแล้วระยะหนึ่งเมื่อหลายสิบปีมาแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอเสนอความคิดเห็นให้ทางราชการได้ให้ความเอาใจใส่ และพยายามหาทางบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่งต่อไป และข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้โฆษณาเชิญชวนศรัทธาจากบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายให้มาช่วยกันทะนุบำรุงวัดนี้ร่วมกับทางราชการต่อไปด้วย เนื่องจากจะรอใช้งบประมาณของทางราชการแต่ฝ่ายเดียวแล้ว คาดว่าจะต้องรอการดำเนินการเป็นโครงการที่จะต้องใช้เวลานานปีมากทีเดียว

คู่มือเขียนและนำส่งใบขอขานจากเทศบาล

ฉบับที่ ๑๖

ฉบับที่ ๑๖

สถานที่น่าเที่ยวและน่าสนใจของจังหวัดนนทบุรี

วัดโพบางโอ

วัดโพบางโอ สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในพระอุโบสถของวัดนี้มีงานจิตรกรรมฝาผนังที่น่าสนใจมาก เพราะเรื่องราวที่เขียนขึ้นนั้นแปลกไปกว่าที่อื่น กล่าวคือแทนที่จะเป็นเรื่องราวจากชาดก กลับเป็นเรื่องปริศนาธรรมที่ศิลปินได้รับความบันดาลใจจากผู้รู้ จึงเขียนภาพแสดงให้เห็นถึงบุคลาธิษฐาน ภาพเหล่านี้สอนให้เรารู้จักเลือกเอาในระหว่างสิ่งดีกับสิ่งเลว และรู้จักปฏิบัติตนในทางที่ถูก ยกตัวอย่างเช่น เรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่เห็นจากภาพบนผนังช่องหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงชายผู้หนึ่งกำลังวิ่งหนีออกจากบ้านซึ่งกำลังตกอยู่ในเปลวเพลิง อันหมายถึงเปลวเพลิงแห่งความหลงในชีวิตทางโลก ความคิดเช่นเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในภาพอีกช่องหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงโจรสลัดคน อันเป็นสัญลักษณ์ของอกุศลมูล คือความโกรธ ความโลภ และความหลง กำลังชักชวนชายผู้หนึ่งให้เข้าร่วมคณะด้วย แต่ชายผู้นั้นวิ่งหนีไปพึ่งธรรมของพระพุทธองค์และอุปสมบทเป็นพระภิกษุในที่สุด ดังนั้นภาพเขียนประเภทนี้จึงมีความมุ่งหมายไปในทางส่งเสริมการศึกษาศีลธรรม ภาพเขียนเหล่านี้ไม่เก่ามากนัก หรือไม่อย่างน้อยก็ถูกซ่อมเมื่อประมาณห้าสิบปีที่แล้วนี้เอง จึงทำให้สูญเสียความงามซึ่งเป็นของเดิมไป แต่ความเป็นต้นฉบับของเรื่องราวที่เขียนขึ้นนั้น ย่อมเป็นที่สนใจแก่พุทธศาสนิกชนผู้ปฏิบัติธรรมอยู่มาก

ในพระอุโบสถเดียวกันนี้ มีภาพเขียนเล็กๆ ๗ ลานภาพเขียนบนแผ่นกระຈก ไม่มีเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาเลย เป็นภาพลอกแบบภาพพิมพ์ของภาพเขียนชาวตะวันตกแห่งพุทธศตวรรษที่ยี่สิบสี่ เหตุใดจึงมาประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดนี้นั้นยังไม่ทราบได้ เรื่องราวที่เขียนนั้นเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของชาวตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ยี่สิบสี่นั่นเอง ภาพเขียนลอกแบบนี้ เขียนโดยศิลปินที่มีฝีมือสูงมาก แต่ไม่เกี่ยวข้องกับวัดนี้เลย อาจเป็นไปได้ว่าภาพเขียนเหล่านี้เป็นสมบัติของผู้สร้างพระอุโบสถและมีผู้นำเอามาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ เพื่อเป็นที่ระลึกแก่ผู้สร้างอันเป็นผลบุญส่วนบุคคลอยู่ตลอดไป

วัดปราสาท

จากฝั่งคลองบางกอกน้อย เราจะไปถึงวัดปราสาทได้โดยเดินผ่านไกลางสวนผลไม้อันร่มรื่น ซึ่งเป็นทัศนียภาพที่น่าไปสู่ความพึงพอใจทางสุนทรียะอันเราจะพิศูจน์ได้เมื่อเราเห็นพระอุโบสถ

ของวัดนี้ วัดปราสาทสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ฉะนั้นเอง จึงมีลักษณะของโครงสร้างเช่นเดียวกันกับวัดทั้งหลายที่สร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ยี่สิบสี่ ประการที่สำคัญนั้นเราหมายถึงหลังคาเส้นโค้งขึ้นอันงดงามอ่อนช้อยเมื่อเรามองจากด้านข้างของตัวพระอุโบสถ

ชายคาพระอุโบสถที่ยื่นออกมานั้นมีทวยไม้จำหลักลวดลายค้ำยันอยู่ ทวยเหล่านี้มีสัดส่วนเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยทางโครงสร้างเป็นอย่างยิ่ง หลังคามุขหน้าและมุขหลังของพระอุโบสถนั้นตั้งอยู่บนเสาสี่เหลี่ยมสี่ต้นด้วยกัน เหนือและส่วนคานของเสาด้านในสองต้นขึ้นไปนั้นเป็นหน้าบันซึ่งตกแต่งอย่างมั่งคั่งอลังการด้วยลวดลายจำหลักไม้ อันมีลักษณะแข็งแรงมีฝีมือกล้า ลวดลายจำหลักนั้นจำหลักให้สูงขึ้นมาเพื่อเน้นให้เห็นถึงความเด่นชัดที่จะให้เกิดความสมดุลย์กับเงาของหลังคามุขซึ่งทอดลงมาทาบบนลวดลาย ตามความจริงนั้น หากลวดลายตกแต่งหน้าบันนี้เป็นลวดลายจำหลักสูงต่ำแล้ว เราก็จะมองเห็นลวดลายไม่ชัดเจน

ตามปกติ หน้าบันของวัดอื่น ๆ นั้นมีขนาดใหญ่กว่าที่วัดนี้ แต่สำหรับหน้าบันของวัดนี้สถาปนิกมีวิจารณญาณอย่างลึกซึ้งเข้าใจเป็นอย่างดีว่า ถ้าสร้างหน้าบันให้ใหญ่ก็จะทำให้เสียความประสานกลมกลืนของตัวอาคารทั้งหมด

พระอุโบสถของวัดปราสาทนั้นก็เหมือนกับพระอุโบสถของวัดอื่น ๆ ที่สร้างในสมัยอยุธยา เช่น วัดใหญ่สุวรรณารามและวัดเกาะแก้วสุทธารามในจังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น กล่าวคือไม่มีหน้าต่างด้านข้าง มีแต่หน้าต่างเล็ก ๆ อยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถเบื้องหลังพระประธานขนาดใหญ่เท่านั้น

ด้านหน้าของพระอุโบสถมีประตูสามประตูมีลวดลายปูนปั้นตกแต่งที่บริเวณกรอบประตู แต่หน้าเสียดายที่ลวดลายเหล่านี้เสียหายไปมาก สิ่งที่น่าสนใจนั้นคือ ข้างในมีบันไดสามชั้นสำหรับก้าวลงไปสู่พื้นพระอุโบสถ วัดที่มีบันไดลงไปสู่พื้นเช่นนี้มีน้อยมาก วัดที่ใคร่อ้างถึงก็คือ วัดใหญ่สุวรรณารามซึ่งพระอุโบสถมีบันไดเช่นที่กล่าวนี้เหมือนกัน

ตามบริเวณผนังภายในพระอุโบสถ ตกแต่งด้วยภาพเขียนเป็นเรื่องราว องค์ประกอบภาพทั้งหมดมีลักษณะแตกต่างจากที่อื่น ภาพตอนบนประกอบขึ้นเป็นหมู่อยู่ในเส้นระดับค่อนข้างสูง มีพระพุทธรเจ้าและพระสาวกอยู่ข้างเขียนขึ้นตามประเพณี ในระหว่างพระสาวกนั้นมีฉัตรหนึ่งคัน ช่วยให้เกิดความถ่วงกันพอดีกับรูปนอกของวงพระรัศมีของพระพุทธรเจ้า ภาพพระพุทธรองค์กับพระสาวกดังกล่าวนี้เขียนซ้ำ ๆ กันไปโดยรอบผนังได้ภาพหมู่ในเส้นระดับดังกล่าวแล้วลงมาเป็นภาพส่วนสำคัญประกอบขึ้นเป็นช่อง ๆ แสดงให้เห็นถึงเรื่องเกี่ยวกับชาดก เช่น เวสสันดรชาดก สุวรรณสามชาดก นารทชาดก เป็นต้น ภาพเขียนเหล่านี้แบ่งออกเป็นช่อง ๆ ด้วยหมู่ของภาพในเส้นดิ่งซึ่งเป็นภาพเทพพนมยืน

สีของภาพที่ใช้ส่วนใหญ่ คือ สีขาวและสีแดง สีอื่น ๆ ก็ใช้บ้างเหมือนกันแต่น้อยมากและ
เป็นส่วนละเอียดเสียเกือบทั้งหมด

บัดนี้ เมื่อเราเริ่มก้าวลงสู่บันไดไปสู่พื้นภายในพระอุโบสถและมองดูโครงการสีของภาพเขียน
เรามิอาจเดาวันที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นของโครงสร้างพระอุโบสถวัดปราสาท กับ
โครงสร้างพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามได้เลย เพราะความสัมพันธ์นี้เราไม่คิดว่าจะเป็นโดยบังเอิญ
หากเป็นเช่นนั้นอย่างเหลือเกินว่า ศิลปินช่างท่าน หรือไม่กี่พระสงฆ์ลางองค์จากจังหวัดเพชรบุรีได้
มาอำนวยการก่อสร้างวัดปราสาท เช่นเดียวกับอำนวยการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนัง อีกทั้งโครงการ
สีของงานจิตรกรรมและลักษณะของภาพเทพพนมยืนของวัดปราสาท กับภาพเทพพนมที่บานประตู
วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี นั้นก็เป็นแบบเดียวกันด้วย อย่างไรก็ตาม ความเหมือนกันนี้จะ
เป็นเพราะบังเอิญ หรือเพราะการติดต่อกันโดยตรงก็ตามที่ งานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัด
ปราสาทก็เป็นสิ่งมีค่าที่สุด สำหรับความเป็นต้นแบบในการสร้างองค์ประกอบ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า
คุณค่าทางด้านศิลปะเลย

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดปราสาทกับงานจิตรกรรมฝาผนังของ
วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรีแล้ว งานจิตรกรรมของวัดปราสาทนี้เป็นแบบศิลปะท้องถิ่นมากกว่า
ดังนั้นเราจึงอาจกำหนดฝีมือการสร้างของสกุลช่างจังหวัดนนทบุรีได้ว่า อยู่ในระยะตอนต้นพุทธ-
ศตวรรษที่ยี่สิบสี่ เป็นที่น่าเสียดายว่า ประมาณหนึ่งในสามของงานจิตรกรรมถูกฉาบทับเสียด้วยน้ำปูน
ขาว เหตุที่งานจิตรกรรมโบราณถูกฉาบน้ำปูนขาวทับเสียด้วย ๗ นั้นเป็นสิ่งที่ธรรมดาเสียแล้วใน
ประเทศไทยเรา และเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในระหว่าง ผู้ที่สนใจในการรักษางานจิตรกรรม
โบราณกับความเคารพของพระสงฆ์ที่มีอยู่ต่อสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของท่าน ตามความ
เป็นจริงนั้น ในหลายกรณีทีเดียว ที่ผนังพระอุโบสถซึ่งตกแต่งด้วยงานจิตรกรรมตกอยู่ในสภาพเสียหาย
พระท่านก็รู้สึกว่าการปล่อยให้พระอุโบสถมีสภาพดูดีว่าไม่มีระเบียบเรียบร้อยเช่นนั้น เป็นการ
ขาดความเคารพต่อสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าความรู้สึกอันมีเหตุผลของพระท่านนี้เป็นที่เข้าใจกันดีอยู่
ก็ตาม แต่เมื่อกล่าวถึงด้านประโยชน์ของสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดทางศิลปะของเราแล้ว ก็ย่อมเป็นที่พึง
ปรารถนากันอยู่ว่า การเปลี่ยนแปลงรูปทรงของอาคารอันเป็นสิ่งมีค่าในสมัยต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์
นั้น ควรจะได้รายงานให้กรมศิลปากรทราบเสียก่อน

วัดปรังค์หลวง

วัดที่สำคัญอีกวัดหนึ่งที่คณะบรรณคดีสังวรจะได้ชมนั้น คือวัดปรังค์หลวง วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาด้วยเหมือนกัน พระอุโบสถของวัดนี้มีขนาดใหญ่ ตกอยู่ในสภาพที่หมดหนทางจะซ่อมแซมได้ ยิ่งไปกว่านั้นก็ไม่มีอะไรพิเศษนอกจากขนาดของพระอุโบสถอันมหึมาเท่านั้นเอง ตรงกันข้ามกับพระปรังค์ซึ่งแม้ว่าจะชำรุดทรุดโทรมมาก แต่ก็มีลักษณะรูปทรงอันงดงามเป็นพิเศษโดยเฉพาะสำหรับพระปรังค์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาเท่านั้น กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว พระปรังค์องค์นี้ยังคงมีทรงรูปนอกเป็นแบบระฆังทรงสูงเหลือไว้ให้เห็น ซึ่งทำให้ตัวพระปรังค์บังเกิดความสง่างาม น่าดู พระปรังค์องค์นี้ก็เช่นกัน ได้ถูกน้ำมือของพวกทำลายศาสนาแสงหาทรัพย์สมบัติ ทลายด้านหน้าของพระปรังค์พังไปเสียส่วนหนึ่ง ส่วนอีกสามด้านนั้นมีพระพุทธรูปปูนปั้นจำหลักฐานสูงประดิษฐานอยู่ในซุ้มจระนำ พระพุทธรูปเป็นที่แน่นอนว่าได้ถูกบูรณะซ่อมแซมในสมัยต่อมา แต่ยังคงมีความงามตามแบบศิลปะอยุธยาโดยเฉพาะ กล่าวคือ มีความแข็งแกร่งราวของพระพุทธรูปสมัยอุทองผสมอยู่กับแบบอันงดงามของศิลปะสุโขทัย

ปัจจุบันนี้ เวลาของคนเรานั้นช่างสั้นมาก ทำให้เรามีโอกาสได้ชื่นชมโบราณสถานอันมีอยู่เป็นจำนวนมากภายในประเทศไทยได้เพียงครั้งคราวเท่านั้น แต่เมื่อมีกรณีพิเศษบางประการ เมื่อเราว่างจากงานประจำและลงมือกระทำตาม “ลัทธิทัศนวิจารณ์” ดูบ้างในประเทศเรา แล้วเราก็จะตระหนักถึงความสำคัญอันน่าประหลาดใจของมรดกทางศิลปะของเรา สิ่งนี้ได้บังเกิดขึ้นแก่เราเมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อนักโบราณคดีหนุ่มคนหนึ่งได้เดินทางไปสำรวจวัดสำคัญ ๆ ลางวัดของสกุลช่างนนทบุรีร่วมกับเรา มันเป็นความพึงพอใจทางพุทธปัญญาประการหนึ่ง ซึ่งเราหวังว่าความพึงพอใจที่ว่านี้คณะบรรณคดีสังวรคงลงความเห็นด้วย

๑ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เป็นคู่มือทัศนศึกษาโครงการประกาศเกียรติคุณครูภาษาไทยดีเด่น ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๙ หน้า ๕๔ - ๕๘

วัดกุ

วัดกุ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด เนื้อที่ว่าการอำเภอ ไปประมาณ ๓ กิโลเมตร วัดนี้เดิมชื่อวัดท่าสอน สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่สันนิษฐานจากลักษณะ พระอุโบสถ ใบเสมา แผ่นอิฐลึงก่อสร้างอื่น ๆ และจิตรกรรมฝาผนัง ที่เทียบเคียงกับวัดที่อยู่ในละแวก ใกล้เคียง เข้าใจว่าวัดนี้ได้สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ผู้สร้างคงเป็นผู้มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าที่ชื่อ "สอน" นั่นเอง

เหตุที่ชื่อวัดกุ เพราะในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เสด็จพระที่นั่งของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระมเหสีใน รัชกาลที่ ๕ ได้ประสบอุบัติเหตุ เรือล่มที่ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด สิ้นพระชนม์แล้วมากู้เรือและ อัญเชิญพระศพไว้ที่วัดนี้ จึงเรียกชื่อวัดนี้ว่า วัดกุ และได้สร้างศาลเป็นอนุสาวรีย์แด่พระองค์ท่านไว้ด้วย

สิ่งสำคัญของวัดนี้ ได้แก่

๑. พระพุทธไสยาสน์ เป็นพระนอนขนาดใหญ่ มีความยาววัดได้ ๒๑ วา ๒ ศอก สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ สันนิษฐานว่า คงสร้างพร้อมกับการสร้างวัด เมื่อประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ

๒. ศาลพระนางเรือล่ม (พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์) เดิมสร้างที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกของวัด ต่อมาท่านพระครูนนทากุญชร ได้สร้างพระตำหนักขึ้นใหม่เพื่อถวายเป็นที่ประทับ ที่ใกล้โคนต้นโพธิ์ใหญ่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่เดิมศาลท่าน้ำเดิมอันเป็นที่กู้เรือ พระตำหนักนี้จำลองแบบมาจากศาลาจตุรมุข ของพระราชวังบางปะอิน และได้ให้ช่างกรมศิลปากรหล่อพระบรมรูป เท้าพระองค์จริงประทับยืน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๙ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินมาทรงพระสุหร่ายและทรงเจิม เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ พระอนุสาวรีย์ที่ประดิษฐานในที่นี้ประชาชนเรียกกันว่า "ศาลพระนางเรือล่ม" เป็นที่เคารพสักการะของชาวตำบลบางพูด และประชาชนทั้งใกล้และไกลทั่วไป พากันมาถวายความสักการะและยึดมั่นเป็นที่พึ่งทางใจกันอยู่มิได้ขาด

อนึ่งสมัยนายสมบุญ นนทชะสิริ เป็นนายอำเภอปากเกร็ด ก็ได้ร่วมสร้างศาลพระนางเรือล่ม ร่วมกับคณะสงฆ์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๒

๓. จิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพเขียนสีน้ำมันอยู่ด้านในของพระอุโบสถหลังเก่า ซึ่งตั้งคู่กับพระอุโบสถหลังใหม่ ภาพเขียนนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ฝีมือการเขียนงดงามแก่การเข้าชมและเนื่องจากจิตรกรรมฝาผนังอันเก่าแก่นี้เอง พระอุโบสถ จึงได้รับการอนุรักษ์ขึ้นบัญชีเป็น

โบราณสถานของกรมศิลปากร *

วัดเฉลิมพระเกียรติ

วัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เยื้องหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรีขึ้นไป อยู่ในท้องที่ตำบลบางศรีเมือง อำเภอเมืองนนทบุรี วัดเฉลิมพระเกียรตินี้เมื่อพิจารณาภูมิสถานที่ตั้งแล้ว เข้าใจว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทางราชการได้สร้างบ่อน้ำไว้ ณ บริเวณนี้ ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุรายวันของบาทหลวงเดอซ็วซี ผู้ซึ่งร่วมมากับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๔ มีความตอนหนึ่งกล่าวว่า "เข้าวันนี้เราผ่านบ่อน้ำที่ทำด้วยไม้ ๒ บ่อน บ่อนหนึ่งยังป็นเป็นการค้ำน้ำ ๑๐ น้ด อีกบ่อนหนึ่ง ๘ น้ด ที่นี้มีแต่เป็นครกเท่านั้น ดินป็นดีมากที่สุด บ่อนทางขวามือเรียกบ่อนแก้ว (Hale de Cristal) และทางบ่อนซ้ายมือเรียกว่า บ่อนทับทิม (Hale de Rubis) ณ ที่นี้เจ้าเมืองบางกอกก็กล่าวคำอำลาและอ้างเหตุว่าได้ควบคุมเรือขบวนมาส่งจนสุดแดนที่อยู่ ในความปกครองของเมืองบางกอกแล้ว แล้วก็ลาท่านราชทูตกลับไป

ผู้ว่าราชการนนทบุรี (Teland-Couan) นั่งมาในเรือบัลลังก์ซึ่งมีฝีพาย ๖๐ คนเศษ มากระทำ ความเคารพต่อน้ำท่านราชทูต พอเราจะเข้านั่งได้รับประทานอาหารที่บ่อนไม้ฟากข้างโน้นก็ยังป็นอีก เมื่อเราจากที่นั่นมา เขาก็ยังป็นเช่นเดียวกัน" ครั้นต่อมาเมื่อมองซิเออร์ลูแบร์ ซึ่งเป็นราชทูตเข้ามาเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๐ ก็กล่าวถึงบ่อน้ำในจังหวัดนนทบุรี โดยเขียนเป็นแผนที่ไว้ จากหลักฐานที่นำมากล่าวข้างต้นนี้เข้าใจว่าบ่อนแก้วจะตั้งอยู่บริเวณตลาดแก้ว และคงจะมีมาคู่กันกับตลาดขวัญในสมัยก่อน คาดว่าคงจะตั้งอยู่แถววัดปากน้ำ ตำบลสวนใหญ่ จังหวัดนนทบุรีขึ้นไป แต่ในปัจจุบันได้เลือนลางไปจากความรู้จักเสียแล้ว จนไม่ทราบว่าจะตั้งอยู่ที่ไหนแน่ แต่ในนิราศภูเขาทอง ซึ่งสุนทรภู่แต่งในปี พ.ศ. ๒๓๗๑ ยังกล่าวถึงตลาดแก้วตลาดขวัญว่า

๑ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค. "จังหวัดนนทบุรี" กระทรวงมหาดไทย, จัดพิมพ์เผยแพร่ปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ หน้า ๑๒๐ - ๑๒๑

“ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง
สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา
ไอรินรินกลิ่นดอกไม้ใกล้คงคา
เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำร่ำมะเกลือ

.....
ถึงแขวงนนท์ชลมารตตลาดขวัญ
มีพ่วงแพแพรพรรณเขาค้าขาย
ตั้งของสวนล้วนแต่เรือเรียงราย
พวกหญิงชายชุกกันทุกวันคืน”

ส่วนบ้อมทับทิมนั้น เข้าใจว่าจะตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ แต่บัดนี้บริเวณนั้น ได้ถูกน้ำเซาะพังลงหมดแล้ว ยังคงมีเพียงเสาไม้เก่าแก่ที่ปักอยู่เดิม เหลืออยู่ทางหน้าวัดด้านเหนือ ซึ่งผู้เฒ่าที่เคยบวชเรียนอยู่ที่วัดนี้กล่าวว่า เป็นเสาบ้อมค่ายเก่า ครั้นต่อมาภายหลัง ในบริเวณบ้อมทับทิม นี้ได้เป็นที่ตั้งนิवासสถานแห่งพระอัยกา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏในเรื่อง พระราชสันตติวงศ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ ว่า “พระชนกของสมเด็จพระศรีสุลาไลย มีนามบุญจัน ได้ทำราชการแผ่นดินเป็นที่ พระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน ตั้งเคหาสถานอยู่ในที่ ซึ่งได้ทรงสถาปนาเป็นวัดเฉลิมพระเกียรติเมือง นนทบุรี” และในหนังสือราชินิกุล รัชกาลที่ ๓ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม- พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชกล่าวว่า “พระชนกจัน มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยานนทบุรี ตั้งเคหาสถานอยู่ ณ จังหวัดนนทบุรี สืบสกุลต่อมาซึ่งเรียกว่า สกุลเมืองนนท์ ภายหลังในตำบลนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระอารามถวายสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีอันมีนาม ปรากฏว่า “วัดเฉลิมพระเกียรติ” อาศัยเหตุผลดังกล่าวนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดนี้ขึ้น เพื่อทรงพระราชอุทิศแด่ชนกชนนีในสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนี เพื่อ เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมราชินีของพระองค์นั้น จึงโปรดให้สร้างบ้อมปราการก่ออิฐถือปูน มี ใบเสมา ทำนองเดียวกับกำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นรูปสี่เหลี่ยมรอบวัดไว้เป็นอนุสรณ์ และปรากฏ ว่า ต่อมาได้ใช้ปราการนี้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในการยกทัพไปทางเหนือหลายคราว เท่าที่พบ หลักฐานมี ๓ ครั้งคือ ในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เสด็จยกทัพไปตี เมืองเชียงตุง ได้เสด็จมาพักพลรอรับการเสด็จพระราชดำเนินมาส่ง ณ วัดนี้ครั้งหนึ่ง ต่อมาในสมัย รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๔ เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ยกทัพไปปราบฮ่อ ก็ได้ขึ้นมา พักพลเปลี่ยนขบวนใหม่ที่วัดนี้ครั้งหนึ่ง และในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ เมื่อจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

(เจิม แสงชูโต) ครั้งยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ยกทัพไปปราบฮ่อ ก็ยกขึ้นมาพักพลที่วัดนี้อีกครั้งหนึ่ง เช่นกัน พอวันรุ่งขึ้นเมื่อกองทัพจะยกไป ได้มีพระสงฆ์มาสวดชยันโต และกรรมการเมืองพร้อมทั้งราษฎรได้พากันมาส่งกองทัพตามประเพณีจึงนับว่า วัดเฉลิมพระเกียรติเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่ง ใน จังหวัดนนทบุรี

อย่างไรก็ดี ยังปรากฏกำแพงก่ออิฐถือปูน มีใบเสมาเหมือนกำแพงพระบรมมหาราชวังรอบ วัด ที่มุมกำแพงมีป้อมอยู่สี่ด้าน แต่ปัจจุบันคงเหลือกำแพงเฉพาะด้านหน้าวัดเพียงด้านเดียว ซึ่งได้ เปลี่ยนสภาพไปจากเดิม เนื่องจากการซ่อมแซมในสมัยหลัง นอกจากนี้ยังมีเสาระเนียดของเก่าเหลือ ปักอยู่บ้าง ของเหล่านี้สมควรรักษาไว้เป็นอนุสรณ์แก่อนุชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี *

พิพิธภัณฑสถานประวัติธรรมชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัด

พิพิธภัณฑสถานประวัติธรรมชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัด ตั้งอยู่ด้านหลังของศาลา กลางจังหวัดนนทบุรี มีลักษณะเป็นตึก ๒ ชั้น กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๑ เมตร สร้างด้วยเงินงบประมาณของสภาจังหวัด จำนวนเงิน ๘๐๐,๐๐๐ บาท อุปกรณ์ต่าง ๆ ใช้เงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท รวม ลิ้นค่าใช้จ่าย ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาท

นับตั้งแต่ได้เปิดพิพิธภัณฑสถานนี้เป็นต้นมา ได้มีประชาชนเข้าชมเป็นจำนวนมาก ชาวไทยและ ชาวต่างประเทศให้ความสนใจเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและฝ่ายการศึกษาของจังหว ดต่าง ๆ รวมทั้งนิสิตบางคนได้มาชมเป็นหมู่คณะมากยิ่งขึ้น พิพิธภัณฑสถานประวัติธรรมชาติแสดงถึง ความเป็นไปเกี่ยวกับธรรมชาติ ดังนี้

๑. แสดงความเป็นมาเกี่ยวกับโลก ซึ่งได้รวบรวมวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหิน แร่ โลหะ ดิน ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับเวลา

๒. แสดงความเป็นมาเกี่ยวกับชีวิต ของพืชและสัตว์ ตลอดจนมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเป็นไป ของสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก ตลอดจนสัตว์ประเภทอื่น ๆ ความเป็นไปของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณจน ถึงปัจจุบันและความเป็นไปของพืชที่ควรศึกษา

๓. แสดงถึงศิลปะ และความเป็นมาของเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้ประดิษฐ์ขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งศิลปกรรมอันมีค่า เช่น พระพุทธรูป ตู้ลายรดน้ำ ชามลายคราม ชามเบญจรงค์และชามสังคโลก เป็นต้น

ห้องสมุดนั้นเปิดบริการอยู่ทางด้านหลังของพิพิธภัณฑสถาน ดำเนินงานโดยเงินงบประมาณของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ขณะนี้ ได้ขยายเวลาบริการถึง ๑๘.๓๐ น. เฉพาะวันพุธ และ วันพฤหัสบดี ตามโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ตลาดทุเรียน

เมื่อพูดถึงเมืองนนท์ทุกท่านจะนึกถึงทุเรียน ซึ่งมีกลิ่นและรสเป็นเลิศกว่าทุเรียนที่อื่น ตลาดทุเรียนของเมืองนนท์มีหลายแห่ง แต่ที่ใหญ่ที่สุดคือตลาดในเขตเทศบาลเมืองนนทบุรี ปีใดที่ทุเรียนดก ตลาดทุเรียนจะเริ่มตั้งแต่บริเวณสามแยกทางเลี้ยวเข้าตัวจังหวัด เรื่อยไปจนถึงบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรี คีระยะทางประมาณหนึ่งกิโลเมตร ฤดูจำหน่ายเริ่มราว ๆ กลางเดือนเมษายน ไปจนกระทั่งถึงราว ๆ ปลายเดือนมิถุนายน เดือนที่มีทุเรียนมากที่สุดได้แก่ เดือนพฤษภาคม ฤดูทุเรียนเป็นฤดูที่ทำให้เมืองนนท์มีชีวิตชีวา ตั้งแต่เช้าตรู่จนค่ำคืน ประชาชนจะหลั่งไหลไปซื้อทุเรียนอย่างเนืองแน่น

ในปัจจุบันทุเรียนของเมืองนนท์ลดน้อยลงมาก มีทุเรียนจากต่างจังหวัดหลั่งไหลเข้ามาขายแทนที่ ทุเรียนต่างจังหวัดเหล่านี้ส่วนมากได้พันธุ์ไปจากจังหวัดนนทบุรี มีคุณภาพไม่ต่างจากแม่พันธุ์เท่าใดนัก แหล่งที่ขายเฉพาะทุเรียนชาวสวนนนทบุรีทางราชการจัดให้ที่บริเวณถนนหน้าศาลากลาง โดยยกป้ายให้เห็นโดยชัดเจนว่าเป็นทุเรียนของกลุ่มชาวสวนตำบลใด

นอกจากตลาดทุเรียนแล้วจังหวัดนนทบุรียังจัดให้มี การประกวดทุเรียนและผลไม้ต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพการเกษตร ตามประวัติกล่าวว่าเริ่มจัดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ กำหนดวันประกวดประมาณปลายเดือน มิถุนายนของทุกปี ซึ่งติดต่อกับช่วงเวลาที่มียตลาดทุเรียนพอดี ทุเรียนที่ส่งเข้าประกวดได้แก่ ทุเรียนพันธุ์ก้านยาว กบ และชะนีเป็นหลัก ส่วนผลไม้อื่น ๆ ได้แก่ กระท้อน และมะพร้าว บางปีอาจเปลี่ยนแปลงประเภทผลไม้ตามความเหมาะสม *

ขนบธรรมเนียมประเพณีที่น่าสนใจของจังหวัดนนทบุรี

จังหวัดนนทบุรีมีประเพณีท้องถิ่นที่คล้ายคลึงกับจังหวัดอื่น ๆ ไม่อาจจะแยกให้เห็นลักษณะเฉพาะได้ จะมีพิเศษและแตกต่างไปบ้างก็ได้แก่

๑. ประเพณีการจุดลูกหนู

ประเพณีการจุดลูกหนูจะใช้ในงานศพพระ เป็นการจุดรวมไปกับการจุดดอกไม้เพลิง เป็นประเพณีท้องถิ่นของประชาชนในอำเภอปากเกร็ด ใช้เฉพาะวัดที่มีพระรามัญเท่านั้น โดยไม่มีการจำกัดชั้น วรรณะ ของพระแต่ประการใด ประเพณีนี้ยังคงรักษาสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

อุปกรณ์ในการจัดทำลูกหนู แต่เดิมใช้ไม้ไผ่ตัดเป็นท่อน ๆ บรรจุดินปืนไว้ข้างในเรียกว่า "ตัวลูกหนู" เนื่องจากลูกหนูไม้ไผ่มีกำลังยิงน้อย ปัจจุบันจึงเปลี่ยนมาทำด้วยไม้มะม่วงบ้าง ไม้ขนุนบ้าง ตัดเป็นท่อน ๆ ท่อนหนึ่งยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๕ เซนติเมตร เจาะรูตรงกลางเพื่อบรรจุดินปืน แล้วอุดหัวและท้าย เจาะรูด้านหนึ่งสำหรับใส่สายชนวน แขนงตัวลูกหนูไว้กับลวดสร้างเส้นใหญ่ ซึ่งซึ่งเป็นสายยาวประมาณ ๒๐๐ เมตร สายหนึ่งมีลูกหนูประมาณ ๖ - ๑๒ ตัว ดันสายผูกติดไว้กับต้นไม้ ส่วนปลายสายจะทำเชือกด้วยไม้ปักเป็นขาทรายตรึงไว้ ส่วนมากจะมีหาบพาดกลาง ให้ลูกหนูทุกสายได้ผูกเล็งตรงยังโคงศพที่อยู่ในปราสาท ตัวเชือกนี้ห่างจากเมรุประมาณ ๒๐ - ๓๐ เมตร การจุดลูกหนูครั้งหนึ่งจะใช้กี่สายก็ได้ แต่สายหนึ่งต้องจุดทีละตัว

การจุดลูกหนูนี้เดิมทีเดียวพระสงฆ์เท่านั้นเป็นผู้จุดชนวน ชาวสาละจะยุ่งเกี่ยวไม่ได้เพราะถือว่าพระสงฆ์เป็นปูชนียบุคคลอันสูงสุด แต่เนื่องจากแรงวังของลูกหนูบางครั้งทำให้ศพกระจัดกระจาย ดูแล้วเป็นที่อุจาดตาอย่างยิ่ง ปัจจุบันจึงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม โดยสร้างเมรุจำลองสำหรับทำพิธีขึ้นต่างหาก มีปราสาทโรงศพเช่นกัน ส่วนศพจริง ๆ นั้นตั้งไว้ที่เมรุสำหรับเผาจริง เวลาจุดลูกหนูก็จะจุดไปที่เมรุจำลอง ต่อมาการจุดลูกหนูจึงกลายเป็นการเล่นแข่งขันกันในงานศพพระประเภทหนึ่ง โดยส่งตัวแทนของวัดประมาณ ๕ - ๘ วัด หรือมากกว่านั้น สุดแต่ความใหญ่โตของงาน การแข่งขันนี้จะจุดทีละสาย สายละตัว จนครบทุกสาย สายใดลูกหนูวิ่งไปชนยอดปราสาทถือว่าชนะเลิศ ผู้ชนะจะมีการแห่ยอดปราสาทกันอย่างครึกครื้น และจะมีรางวัลให้ตามความสามารถลดหลั่นกันไป เมื่อแข่งขันเสร็จแล้ว จึงมีการเผาจริงอีกครั้งหนึ่ง พิธีจุดลูกหนูนี้จะทำกันในตอนบ่ายของวันเผาจริง

วัดที่เคยมีชื่อเสียงในการจุดลูกหนูได้แก่ วัดสนามเหนือ ไกล่ท่าเรืออำเภอปากเกร็ด ปัจจุบันยังเก็บรักษาอุปกรณ์การจุดลูกหนูไว้ครบทุกอย่าง

๒. ประเพณีการทำบุญตักบาตรพระ ๑๐๘

ประเพณีการทำบุญตักบาตรพระ ๑๐๘ เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานแล้วในอำเภอบางกรวย โดยจัดขึ้นตามลำน้ำในคลองบางกอกน้อย ซึ่งได้จัดขึ้นหลายวัดด้วยกันคือ วัดไทยเจริญ วัดบางไกรนอก วัดอุทยาน วัดโบสถ์ และวัดบางไกรใน

การทำบุญตักบาตรพระ ๑๐๘ จะเริ่มขึ้นในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ซึ่งเป็นวันทำบุญที่แท้จริง แต่ประเพณีจะเริ่มขึ้นตั้งแต่แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ โดยเริ่มพิธีตั้งแต่ตอนบ่าย ทุกวัดที่กล่าวแล้ว จะมีการแห่พระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงของวัดนั้น เช่น หลวงพ่ออาคม จากวัดไทยเจริญ หลวงพ่อโตวัดอุทยาน แห่ไปตามลำน้ำ โดยการจัดขบวนแห่อย่างสวยงาม มีการรำประกอบด้วย

จุดประสงค์ของการแห่ขบวนพระนี้ก็เพื่อประกาศให้ประชาชนได้ทราบโดยทั่วกันว่าจะมีพิธีทำบุญตักบาตรพระ ๑๐๘ ขึ้นอีกครั้งหนึ่งแล้ว และให้สาธุชนมาทำบุญร่วมกันในวันรุ่งขึ้น การแห่ขบวนพระนี้ทุกวัดจะแห่พร้อมกันหมด

พอวันรุ่งขึ้นแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ซึ่งถือว่าเป็นวันทำบุญใหญ่ จะเริ่มพิธีตั้งแต่เวลา ๐๕.๐๐ น. เป็นต้นไป จะมีประชาชนมาร่วมทำบุญตามลำน้ำอย่างแน่นขนัดทั้งสองฝั่งคลอง ประชาชนส่วนใหญ่ที่มาทำบุญพระ ๑๐๘ นี้ จะมาโดยเรือพายและเรือเครื่อง ซึ่งมีการเตรียมอาหารหวานคาวมาอย่างพร้อมมูล

ส่วนทางด้านพระสงฆ์นั้น ชาวบ้านจะนิมนต์ลงเรือจ้างบ้าง เรืออู่แปะบ้าง บางลำมีพระ ๑ องค์ หรือ ๒ องค์ แต่ส่วนใหญ่ไม่เกิน ๓ องค์ และมีคนพายเรือ ๓ - ๔ คน เพื่อรับอาหารหวานคาวจากประชาชน การทำบุญนี้จะเริ่มพร้อมกันทุกวัดตามที่กล่าวมาแล้ว พระจะบิณฑบาตไปในทางเดียวกัน เช่น เริ่มต้นทางฝั่งขวา ก็จะรับบิณฑบาตเรื่อยไป แล้วจึงวกกลับทางฝั่งซ้ายบ้าง ส่วนทางวัดแต่ละวัดจะมีการแห่พระพุทธรูปสำคัญซึ่งประดับอย่างสวยงามไปรับบิณฑบาตด้วย พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ประชาชนปิดทองและบริจาคทรัพย์ตามแต่ศรัทธา เพื่อนำไปบำรุงวัด ช่วงเวลาที่ประชาชนทำบุญ หนาตาจะอยู่ระหว่าง ๐๖.๐๐ - ๐๗.๐๐ น.

ในระหว่างการทำบุญนี้เพื่อความสนุกสนาน จะมีชาวบ้านแต่งตัวเป็นฤๅษีหรือนางฟ้าเหลืองมาห่ม และใช้ขันครอบศีรษะ สมมติเป็นพระมาร่วมบิณฑบาตด้วย *

๑ กระทรวงมหาดไทย, ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาค "จังหวัดนนทบุรี", ๒๕๒๕ หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖.

งานด้านศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญซึ่งกรมศิลปากรรับผิดชอบ

๑. การค้นพบโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

โบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ที่ซ่อนหรือฝังหรือทอดทิ้งอยู่ ณ ที่ใดโดยพฤติการณ์ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถอ้างว่าเป็นเจ้าของ ไม่ว่าที่ซึ่งซ่อนหรือฝังหรือทอดทิ้ง จะอยู่ในกรรมสิทธิ์ หรือความครอบครองของบุคคลใดหรือไม่ ให้ตกเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ผู้เก็บได้ต้องส่งมอบแก่พนักงานเจ้าหน้าที่ หรือพนักงานฝ่ายปกครอง หรือตำรวจ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา แล้วมีสิทธิ์จะได้รับรางวัลไม่เกิน ๑ ใน ๓ แห่งค่าของนั้น

วิธีปฏิบัติในการส่งมอบโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุที่พบหรือเก็บได้ คือ ผู้ที่เก็บโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุที่เป็นทรัพย์สินของแผ่นดินได้ไม่ว่าโดยวิธีใดก็ตาม ต้องส่งมอบแก่พนักงานเจ้าหน้าที่ ของกรมศิลปากรที่ใกล้ที่สุด หรือพนักงานฝ่ายปกครอง หรือตำรวจ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาภายใน ๓๖ ชั่วโมง นับแต่วันเวลาที่ได้พบ และให้ผู้รับแจ้งรายงานต่ออธิบดีกรมศิลปากร ภายในเวลา ๗ วัน

คณะกรรมการซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรแต่งตั้งให้พิจารณากำหนดค่าของทรัพย์สินและเงินรางวัล จะดำเนินการพิจารณากำหนด ภายในเวลา ๓๐ วัน หากผู้เก็บโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ ไม่พอใจในค่าของทรัพย์สินที่คณะกรรมการฯ กำหนด ให้ยื่นอุทธรณ์ต่ออธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๑๕ วัน นับแต่วันทราบค่าของทรัพย์สินที่กำหนด คำวินิจฉัยของอธิบดีกรมศิลปากรให้ถือเป็นที่สุด

๒. การขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

อธิบดีกรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่า โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุมีคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีเป็นพิเศษ อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้น

เมื่อได้มีการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุใดแล้ว ผู้ใดจะซ่อมแซมแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากรเป็นลายลักษณ์อักษร

กรณีที่โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ขึ้นทะเบียนนั้นชำรุด หักพังเสียหายหรือสูญหาย ให้ผู้ครอบครองโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้น แจ้งเป็นหนังสือไปยังอธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๓๐ วัน นับแต่วันชำรุด หักพัง เสียหาย หรือสูญหาย

๓. การโอนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

การโอนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ผู้โอนจะต้องแจ้งเป็นหนังสือโดยระบุชื่อ ที่อยู่ ของผู้รับโอนและวัน เดือน ปี ไปยังอธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๓๐ วัน แต่ถ้าหากโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินอยู่ในความดูแลรักษาของกรมศิลปากรจะโอนกันมิได้ เว้นแต่กฎหมายให้อำนาจ

กรณีที่โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุใดมีเหมือนกันอยู่มากเกินความต้องการ อธิบดีกรมศิลปากรโดยอนุมัติของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการจะโอนโดยวิธีการขายหรือแลกเปลี่ยน เพื่อประโยชน์แห่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หรือให้เป็นรางวัล หรือค่าแรงงานแก่ผู้ขุดค้นก็ได้

๔. การได้รับกรรมสิทธิ์ในโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้วโดยทางมรดกหรือโดยพินัยกรรม

ผู้ที่ได้รับกรรมสิทธิ์ต้องแจ้งการได้รับกรรมสิทธิ์ไปยังอธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๖๐ วัน นับแต่วันที่ได้รับกรรมสิทธิ์ หากมีผู้ได้รับกรรมสิทธิ์ในโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุเดียวกันหลายคน เมื่อได้มีการมอบหมายให้ผู้มีกรรมสิทธิ์ร่วมคนใดคนหนึ่งเป็นผู้แจ้งการรับกรรมสิทธิ์และผู้ได้รับมอบหมายได้ปฏิบัติการแจ้งแล้วภายในกำหนดเวลาดังกล่าวให้ถือว่าผู้มีกรรมสิทธิ์ร่วมทุกคนได้ปฏิบัติการแจ้งนั้นแล้ว

๕. การค้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

กฎหมายห้ามมิให้ผู้ใดทำการค้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ เว้นแต่จะได้รับใบอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร

กรณีที่อธิบดีกรมศิลปากรมีคำสั่งไม่อนุญาตตามคำขอ ผู้ขอมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีกรมศิลปากรต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ภายใน ๓๐ วัน นับแต่วันทราบคำสั่ง คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นที่สุด

ผู้ใดได้รับอนุญาตให้ทำการค้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ ต้องแสดงใบอนุญาตไว้ในที่ซึ่งเห็นได้ง่ายในสถานการณ์การค้า และต้องทำบัญชีแสดงรายการโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่อยู่ในความครอบครองของตน ตามแบบที่อธิบดีกรมศิลปากรกำหนดให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง และรักษาบัญชีนั้นไว้ในสถานการณ์การค้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้น

๖. การแสดงโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุให้บุคคลชมโดยเรียกเก็บค่าเข้าชม

กฎหมายกำหนดห้ามมิให้ผู้ใดแสดงโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุให้บุคคลชม โดยเรียกเก็บ

ค่าเข้าชมเป็นปกติ ยกเว้นแต่จะได้รับใบอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร

กรณีที่อธิบดีกรมศิลปากรมีคำสั่งไม่อนุญาตตามคำขอ ผู้ขอมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีกรมศิลปากรต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ภายใน ๓๐ วัน นับแต่วันทราบคำสั่ง คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นที่สุด

ผู้ใดได้รับอนุญาตให้แสดงโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุให้บุคคลชม ต้องแสดงใบอนุญาตไว้ในที่เห็นได้ง่ายในสถานการแสดงของตน และต้องทำบัญชีแสดงรายการโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่มีอยู่ในความครอบครองของตน ตามแบบที่อธิบดีกรมศิลปากรกำหนดให้ถูกต้องตามความเป็นจริง และรักษาบัญชีนั้นไว้ในสถานการแสดงโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้น

๗. การส่งหรือนำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักร

การส่งหรือนำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักร แยกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

การส่งหรือนำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักรเป็นการเด็ดขาด กฎหมายกำหนดห้ามมิให้ผู้ใดส่งหรือนำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ ไม่ว่าจะเป็โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ได้ขึ้นทะเบียนหรือไม่ขึ้นทะเบียนก็ตามออกนอกราชอาณาจักร ยกเว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร และต้องส่งค่าธรรมเนียมตามที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง

การส่งโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักรเป็นการชั่วคราวต้องยื่นคำขอรับใบอนุญาตต่ออธิบดีกรมศิลปากร เมื่ออธิบดีกรมศิลปากรเห็นสมควร หรือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการวินิจฉัยให้ออกใบอนุญาตให้ผู้ยื่นคำขอส่งโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักรเป็นการชั่วคราว และผู้ส่งได้ยินยอมปฏิบัติตามเงื่อนไข วิธีการและข้อกำหนดว่าด้วยการวางเงินประกัน และการชำระค่าปรับตามที่กำหนดในกฎกระทรวงเกี่ยวกับการส่งโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุออกนอกราชอาณาจักรเป็นการชั่วคราว แล้วอธิบดีกรมศิลปากรออกใบอนุญาตให้ผู้ยื่นเรื่องราวส่งหรือนำวัตถุออกนอกราชอาณาจักรเป็นการชั่วคราวได้

กรณีที่อธิบดีกรมศิลปากรมีคำสั่งไม่อนุญาต ผู้ขอมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่ง ของอธิบดีกรมศิลปากรต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ภายใน ๓๐ วัน นับแต่วันทราบคำสั่ง คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นที่สุด

ถ้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ขออนุญาตส่งหรือนำออกนอกราชอาณาจักรเป็นการชั่วคราวมิได้ส่งหรือนำกลับเข้ามาในราชอาณาจักร ตามวัน เดือน ปี ที่กำหนดไว้ในใบอนุญาตให้รับเงินประกันเป็นค่าปรับ

๘. การส่งหรือนำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ ที่เป็นปูชนียวัตถุหรือศาสนวัตถุออกนอกราชอาณาจักร

ไม่อนุญาตให้ส่งหรือนำพระพุทธรูป ศาสนวัตถุ ปูชนียวัตถุ ชิ้นส่วนดังกล่าวออกนอกราชอาณาจักร ยกเว้นแต่การส่งหรือนำไปเป็นกรณีพิเศษ คือ

- เพื่อการสักการบูชา
- เพื่อการศึกษาวิจัย
- เพื่อการเผยแพร่เกียรติคุณ
- เพื่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม หรือโบราณคดี โดยผู้ขออนุญาตนำ/ส่งออกเป็นกรณีพิเศษ

พิเศษนี้ จะต้องแสดงหลักฐานเป็นเอกสารรับรองจากองค์การ สมาคม หรือสถาบันที่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือศิลปวัฒนธรรม หรือจากส่วนราชการหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่เชื่อถือได้ว่าจะส่งหรือนำออกนอกราชอาณาจักร เพื่อกรณีดังกล่าวข้างต้น

อนึ่ง คำว่า “พระพุทธรูป” หมายความว่า ประติมากรรมที่ทำเป็นรูปบูชาเคารพแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปนิกายใด หรือที่ว่าผ่านแดนมาจากประเทศอื่น แต่ไม่นับรวมพระเครื่องประจำตัว

“ปูชนียวัตถุ” หมายความว่า วัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพบูชาทางศาสนา ได้แก่ พระพิมพ์ พระโพธิสัตว์ รูปจำลองพระสงฆ์

“ศาสนวัตถุ” หมายความว่า วัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพบูชา หรือเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธศาสนา ได้แก่ ธรรมจักร พัทธสีมา รอยพระพุทธบาท ช่อฟ้า พัดยศ ฉัตรยอดเจดีย์ นกศุลยอดปราสาท ธรรมาสน์

๙. การตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

อธิบดีกรมศิลปากรแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ โดยคณะกรรมการฯ จะรับตรวจพิสูจน์เฉพาะโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุดังนี้

- ประติมากรรมเนื่องในศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูป เทวรูป และพระพิมพ์
- เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องถ้วยประเภทต่าง ๆ
- เหรียญกษาปณ์ และเหรียญที่ระลึก

- อื่น ๆ แล้วแต่ดุลยพินิจของคณะกรรมการตรวจพิสูจน์ ทั้งนี้ ผู้นำโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุมาตรวจพิสูจน์ จะต้องชำระค่าธรรมเนียมตามระเบียบ

๑๐. การขออนุญาตถ่ายภาพโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ

ผู้ที่มีความประสงค์ที่จะเข้าถ่ายภาพโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค จะต้องกรอกข้อความลงในแบบแจ้งความประสงค์ขอถ่ายภาพศิลปวัตถุโบราณวัตถุ และกรอกรายการศิลปวัตถุหรือโบราณวัตถุโดยละเอียด ยื่นต่อผู้อำนวยการกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายเป็นเวลาอย่างน้อย ๗ วัน ก่อนเวลานัดหมายจะมาถ่ายภาพ เว้นแต่กรณีเร่งด่วนที่ได้รับอนุญาตเป็นพิเศษจากอธิบดีกรมศิลปากร และในกรณีซึ่งผู้ขอถ่ายอยู่ในส่วนภูมิภาค และต้องการขอถ่ายภาพในพิพิธภัณฑสถานในส่วนภูมิกานั้น ก็ให้ยื่นขออนุญาตผ่านหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินั้น ๆ ถ้าผู้ขออนุญาตไม่มาถ่ายภาพตาม วัน เวลา กำหนดที่ได้ นัดหมายไว้ก็ถือว่าผู้นั้นสละสิทธิ์ จะต้องทำการขออนุญาตใหม่ ผู้ขอถ่ายภาพจะต้องจัดทำสำเนา ภาพถ่ายให้กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จำนวน ๑ ชุด ตามรายการบัญชีที่ขอถ่ายภาพ ในกรณีที่ถ่ายภาพด้วยฟิล์มขาว-ดำ หรือฟิล์มสี จะต้องมอบภาพขนาดไม่ต่ำกว่า ๓ นิ้ว x ๕ นิ้ว และถ้า ถ่ายด้วยฟิล์มสไลด์จะต้องส่งมอบ จำนวน ๑ ชุด

หากผู้ขอถ่ายภาพจะเขียนคำบรรยาย เพื่อตีพิมพ์หรือโฆษณาเผยแพร่ จะต้องนำคำบรรยายหรือคำโฆษณาให้กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิจารณา ก่อนตีพิมพ์ ในการเขียนคำบรรยาย อธิบายศิลปโบราณวัตถุของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแต่ละแห่ง ได้ภาพให้แจ้งชื่อของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินั้น ๆ ด้วย และถ้าหากพิมพ์ภาพศิลปวัตถุหรือโบราณวัตถุในที่ซึ่งไม่เหมาะสมหรือจัดทำ คำบรรยาย คำโฆษณาไม่ถูกต้อง จะไม่ได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์ภาพนั้น ๆ

เมื่อจัดพิมพ์ภาพศิลปวัตถุหรือโบราณวัตถุลงในหนังสือหรือสิ่งพิมพ์เรียบร้อยแล้ว จะต้องส่งให้กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจำนวน ไม่ต่ำกว่า ๒ เล่ม หรือ ๒ ชุด ภายในระยะเวลา ๑๕ วัน หลังจากการตีพิมพ์

๑๑. การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา ขึ้นทะเบียนโบราณสถานใด ๆ ที่อธิบดีเห็นสมควร และมีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตโบราณสถาน ซึ่งให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถาน

การเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมการขึ้นทะเบียนโบราณสถานให้กระทำได้โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

กรณีที่โบราณสถานที่อธิบดีกรมศิลปากรจะประกาศขึ้นทะเบียนนั้น มีเจ้าของหรือผู้

ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย อธิบดีกรมศิลปากรจะมีหนังสือแจ้งให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบ ถ้าเจ้าของหรือผู้ครอบครองไม่พอใจ ให้มีสิทธิร้องต่อศาลภายในกำหนด ๓๐ วัน นับแต่วันที่อธิบดีกรมศิลปากรแจ้งให้ทราบ ขอให้ศาลมีคำสั่งให้อธิบดีกรมศิลปากรระงับการขึ้นทะเบียนหรือการกำหนดเขตที่ดินให้เป็นโบราณสถาน แล้วแต่กรณี หากเจ้าของผู้ครอบครองมิได้ร้องต่อศาล หรือศาลมีคำสั่งคดีถึงที่สุด ให้ยกคำร้องขอของเจ้าของหรือผู้ครอบครอง อธิบดีกรมศิลปากรดำเนินการขึ้นทะเบียนได้

หากโบราณสถานที่มีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย และอธิบดีกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้ ชำรุด หักพัง หรือเสียหาย ไม่ว่าด้วยประการใด ๆ ให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองโบราณสถานนั้น แจ้งการชำรุด หักพังหรือเสียหายเป็นหนังสือไปยังอธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๓๐ วัน นับแต่วันที่เกิดชำรุด หักพัง หรือเสียหาย

๑๒. การซ่อมแซมโบราณสถาน

อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจสั่งให้พนักงานเจ้าหน้าที่หรือบุคคลใด ๆ ทำการซ่อมแซมหรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการบูรณะหรือรักษาไว้ให้คงสภาพเดิมได้ แต่ต้องมีหนังสือแจ้งให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบก่อน

๑๓. การโอนโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว และมีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย

การโอนโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้แล้ว ผู้โอนต้องแจ้งการโอนเป็นหนังสือ ระบุชื่อ ที่อยู่ของผู้รับโอน วัน เดือน ปี ที่โอนไปยังอธิบดีกรมศิลปากรภายใน ๓๐ วันนับแต่วันโอน

๑๔. การได้รับกรรมสิทธิ์โบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้วโดยทางมรดก หรือโดยพินัยกรรม

การได้รับกรรมสิทธิ์โบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้วโดยทางมรดกหรือโดยพินัยกรรม ต้องแจ้งการได้รับกรรมสิทธิ์ไปยังอธิบดีกรมศิลปากร ภายใน ๖๐ วัน นับแต่วันที่ได้รับกรรมสิทธิ์ กรณีที่มีผู้ได้รับกรรมสิทธิ์โบราณสถานเดียวกันหลายคน เมื่อได้มีการมอบหมายให้ผู้มีกรรมสิทธิ์ร่วมคนใดคนหนึ่งเป็นผู้แจ้งการรับกรรมสิทธิ์ และผู้ได้รับมอบหมายได้ปฏิบัติการแจ้งนั้นแล้วภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ถือว่าผู้มีกรรมสิทธิ์ร่วมทุกคนได้ปฏิบัติการแจ้งนั้นแล้วด้วย

๑๕. การควบคุมดูแลโบราณสถานและเขตโบราณสถาน

กฎหมายกำหนดห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง โบราณสถาน หรือชุดคันสิ่งใด ๆ ภายในบริเวณโบราณสถาน เว้นแต่อธิบดีกรมศิลปากรจะมีคำสั่ง หรือได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์

อักษรจากอธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจที่จะกำหนดเงื่อนไขให้ปฏิบัติตามด้วย

ภายในเขตโบราณสถานซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนไว้ ผู้ใดจะปลูกสร้างอาคารภายในเขตดังกล่าวไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากอธิบดีกรมศิลปากร

หากผู้ใดปลูกสร้างอาคารโดยมิได้รับอนุญาต อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจ

- สั่งระงับการก่อสร้าง และให้รื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารนั้นภายในกำหนด ๖๐ วัน นับแต่วันได้รับคำสั่ง

- หากยังขัดขึ้นไม่ระงับการก่อสร้าง หรือรื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารตามคำสั่ง อธิบดีกรมศิลปากร อธิบดีกรมศิลปากรมีอำนาจดำเนินการรื้อถอนอาคารหรือส่วนแห่งอาคารได้

เจ้าของหรือผู้ครอบครองหรือผู้ปลูกสร้างที่ขัดขึ้นคำสั่งของอธิบดีกรมศิลปากร ถือว่ามีความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงานและไม่มีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายหรือดำเนินคดีกับผู้รื้อถอนไม่ว่าด้วยประการใดทั้งสิ้น

สัมภาระที่รื้อถอน เจ้าของต้องขนย้ายออกไปจากเขตโบราณสถานภายในกำหนด ๑๕ วัน นับแต่วันรื้อถอนเสร็จ หากเจ้าของไม่ขนย้ายออกไปภายในกำหนด ให้อธิบดีกรมศิลปากรจัดการขายทอดตลาดสัมภาระนั้น เงินที่ได้จากการขายเมื่อหักค่าใช้จ่ายในการรื้อถอนและการขายแล้ว เหลือเท่าใดให้คืนให้เจ้าของสัมภาระ

๑๖. กำแพงเมือง คูเมือง

เนื่องจากจังหวัดบางจังหวัดได้เคยรื้อทำลายกำแพงเมืองโบราณ โดยอ้างเหตุผลว่า เพื่อจัดประโยชน์แก่กิจการอย่างใดอย่างหนึ่งของจังหวัด เช่น เพื่อขยายเส้นทางคมนาคมบ้าง เพื่อปลูกสร้างสถานที่ราชการบ้าง ซึ่งเป็นการขัดและผิดต่อหลักการสงวนรักษาโบราณสถาน เพราะกำแพงเมือง คูเมือง นั้นมีคุณค่าอย่างสูงทางประวัติศาสตร์ จึงควรให้จังหวัดต่าง ๆ รักษากำแพงเมือง และคูเมืองของโบราณไว้ให้มากที่สุด

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อ วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๐๘ มีมติให้กำหนดหลักการว่า ให้สงวนรักษากำแพงเมืองและคูเมืองของโบราณในจังหวัดต่าง ๆ ไว้

๑๗. การก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างใด ๆ ใกล้เคียงโบราณสถาน

เนื่องจากมีการก่อสร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างบางอย่างใกล้เคียงกับโบราณสถาน เช่น ใกล้เคียงอนุสาวรีย์ พระอุโบสถ หรือบริเวณประวัติศาสตร์สถาน เป็นต้น ทำให้โบราณสถานหรือ

ประวัติศาสตร์สถานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ขาดความสง่างาม เพราะถูกปิดบังด้วยอาคารที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ บางโอกาส โบราณสถานบางแห่งอาจทรุดพัง เพราะได้รับความสะเทือน ในขณะที่กำลังมีการก่อสร้างอาคาร

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๔ มีมติให้ส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจใดที่จะมีการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างใกล้เคียงโบราณสถาน ขอให้หารือไปยังกรมศิลปากรก่อน เพื่อประโยชน์ในการสงวนรักษาสสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติให้ยืนยงตลอดไป

๑๔. การก่อสร้างอนุสาวรีย์แห่งชาติ

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษากันเมื่อ วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๒๐ มีมติให้กรมศิลปากรเป็นผู้รับผิดชอบ อนุมัติหรือไม่อนุมัติ หรือชักท้วง หรือห้ามปราม การสร้างอนุสาวรีย์บุคคลสำคัญของชาติไทย โดยให้คำนึงถึงความเหมาะสมเกี่ยวกับรูปลักษณะ และสถานที่ตั้ง ทั้งนี้ก่อนที่จะดำเนินการก่อสร้าง ให้ทั้งฝ่ายราชการ และฝ่ายเอกชน ต้องขออนุญาตตามระเบียบก่อน

การก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ หรืออนุสาวรีย์บุคคลสำคัญ ให้แนบเอกสารดังนี้

๑. พระราชประวัติของพระมหากษัตริย์หรือประวัติบุคคลสำคัญที่จะนำมาก่อสร้างอนุสาวรีย์
๒. เหตุผลและวัตถุประสงค์
๓. แผนผัง บริเวณสถานที่ที่จะประดิษฐาน พร้อมทั้งบริเวณใกล้เคียง
๔. รูปลักษณะ ขนาด แบบรายการ แผนผัง และรายละเอียดอื่น ๆ ในการก่อสร้างรวมทั้ง

คำจารึก

๕. หน่วยงานหรือบุคคล หรือนิติบุคคลที่รับผิดชอบในการดำเนินงานก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ หรืออนุสาวรีย์บุคคลสำคัญ

๑๕. การจำลองพระพุทธรูปสำคัญ

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษากันเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๒๐ มีมติว่าการจำลองพระพุทธรูปสำคัญ และพระบรมรูปของพระบรมราชจักรีวงศ์ จะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตโดยให้เสนอผ่านกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

การจำลองพระพุทธรูปสำคัญ ให้แนบเอกสารดังนี้

๑. ชื่อและประวัติความสำคัญของพระพุทธรูปที่ขอจำลอง
๒. เหตุผลและวัตถุประสงค์ของพระพุทธรูปที่ขอจำลอง
๓. รูป ลักษณะ ขนาด หรือแบบรายการของพระพุทธรูปที่จำลองแล้ว

๔. จำนวนที่ขอจำลอง และชนิดของวัสดุที่ใช้จำลอง

๕. รายละเอียดอื่น ๆ รวมทั้งชื่อหน่วยงาน บุคคล หรือนิติบุคคลที่รับผิดชอบดำเนินการจำลองพระพุทธรูปสำคัญ

ในกรณีที่ผู้ขออนุญาตประสงค์จะขอให้กรมศิลปากรพิจารณาในชั้นหลักการและความดำริริเริ่ม ผู้ขออนุญาตจะแนบเอกสารเฉพาะข้อ ๑ และข้อ ๒ ก็ได้ แต่ในกรณีในการพิจารณาอนุญาตหรือไม่อนุญาตในการก่อสร้างหรือการจำลองนั้น ผู้ขออนุญาตจะต้องส่งเอกสารประกอบการพิจารณาตามข้ออื่นที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เว้นไว้แต่ในกรณีที่ผู้ขออนุญาตมอบให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและดำเนินการก่อสร้าง

อนึ่ง ในการพิจารณาคำขออนุญาตก่อสร้างและประดิษฐานพระบรมราชานุสาวรีย์พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ และคำขออนุญาตจำลองพระพุทธรูปสำคัญนั้น เมื่อกรมศิลปากรพิจารณาเห็นชอบแล้ว ให้นำเสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อนำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต โดยผ่านสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ตามมติคณะรัฐมนตรีต่อไป จากนั้นผู้ขออนุญาตจึงจะดำเนินการก่อสร้างได้เมื่อได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากกรมศิลปากรแล้วเท่านั้น และการเปลี่ยนแปลงรายการหรือรายละเอียดใด ๆ ในการก่อสร้างภายหลังได้รับอนุญาตแล้วจะต้องแจ้งเป็นลายลักษณ์อักษรถึงอธิบดีกรมศิลปากร และได้รับอนุญาตแล้วจึงจะเปลี่ยนแปลงได้

๒๐. การคุ้มครองเอกสารราชการ

ตามหนังสือที่ สร ๐๒๑๐/ว.๕ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๒๐ คณะรัฐมนตรี มีมติเกี่ยวกับการคุ้มครองเอกสารราชการ ดังนี้

๑. ก่อนการทำลายเอกสารให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือหน่วยงานของรัฐบาลที่เรียกชื่ออย่างอื่น มอบสำเนาบัญชีเอกสารที่ต้องการทำลายให้กรมศิลปากร ๑ ชุด เพื่อพิจารณาคัดเลือก

๒. เอกสารที่ได้รับการพิจารณาคัดเลือกให้เก็บเป็นการถาวร แต่อายุไม่เกิน ๒๕ ปี หน่วยงานเจ้าของเอกสารจะส่งมอบให้กองจดหมายเหตุแห่งชาติเก็บรักษาก็ได้ หากจะเก็บรักษาไว้เองให้ส่งสำเนาบัญชีรายชื่อเอกสารที่เก็บนั้นแก่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ๑ ชุด

๓. เอกสารที่มีอายุเกิน ๒๕ ปี (ก่อน พ.ศ. ๒๔๙๕) ให้ส่งมอบกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ภายใน พ.ศ. ๒๕๒๔ ส่วนเอกสารหลัง พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่ออายุเกิน ๒๕ ปี ให้ส่งมอบกองจดหมายเหตุแห่งชาติตามลำดับ เว้นแต่หน่วยงานนั้นจะมีกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับกำหนดไว้โดยเฉพาะ หรือหน่วยงานเจ้าของเอกสารจะมีข้อตกลงกับกรมศิลปากรเป็นอย่างอื่น

๔. บรรดาเอกสารฉบับให้ถือปฏิบัติตามระเบียบว่าด้วยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๑๗

๒๑. การคุ้มครองลิขสิทธิ์

ลิขสิทธิ์เป็นทรัพย์สินทางปัญญาอันเป็นผลผลิตจากการใช้สติปัญญาของอัจฉริยบุคคลที่ได้ลงทุนใช้สติปัญญา ความรู้ ความสามารถ อันเป็นเอกลักษณ์หรือพรสวรรค์ส่วนบุคคลให้ได้ผลงานขึ้นมา กฎหมายลิขสิทธิ์จึงมีวัตถุประสงค์ในการให้ความคุ้มครองแก่ผู้สร้างสรรค์นั่นเอง ผู้ใดจะทำซ้ำหรือดัดแปลง หรือโฆษณา หรือทำประการใด ก็จำเป็นที่จะต้องขออนุญาตผู้สร้างสรรค์ที่เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์นั้น

เจ้าของลิขสิทธิ์จะได้รับประโยชน์จากวัตถุประสงค์ของกฎหมายลิขสิทธิ์ ๒ ประการ คือ

ประการแรก กฎหมายลิขสิทธิ์คุ้มครองลิขสิทธิ์ คุ้มครองผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้สำหรับผู้ที่ได้ใช้ความรู้ ความสามารถ ความวิริยะอุตสาหะสร้างผลงานขึ้นมา คือ ให้ความคุ้มครองแก่ผู้ที่มีความคิดริเริ่มที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

ประการที่สอง เป็นการส่งเสริมให้มีการสร้างสรรค์ขึ้นมา เมื่อเราทราบความคิดของเราเมื่อสร้างสรรค์ผลงานขึ้นมา กฎหมายให้ความคุ้มครอง ผู้ใดจะมาทำซ้ำลอกเลียนไม่ได้ ก็จะทำให้ผู้สร้างผลงานมีกำลังใจที่จะใช้สติปัญญาสร้างผลงาน

อายุแห่งการคุ้มครองลิขสิทธิ์ โดยทั่วไปมีอยู่ตลอดอายุของผู้สร้างสรรค์และมีอยู่ต่อไปอีกเป็นเวลา ๕๐ ปี นับแต่ผู้สร้างสรรค์ถึงแก่ความตาย และในกรณีที่การสร้างสรรค์ผลงานไม่ได้สร้างสรรค์แต่เพียงผู้เดียว อายุแห่งการคุ้มครองลิขสิทธิ์จะมีอยู่ต่อไปอีก ๕๐ ปี นับแต่ผู้สร้างสรรค์ร่วมคนสุดท้ายถึงแก่ความตาย หากผู้สร้างสรรค์ร่วมถึงแก่ความตาย ก่อนที่ได้มีการโฆษณา งานนั้นจะมีอายุแห่งการคุ้มครองลิขสิทธิ์อยู่เป็นเวลาอีก ๕๐ ปี นับแต่การโฆษณา

การละเมิดลิขสิทธิ์ คือการที่บุคคลใดกระทำการที่กฎหมายให้สิทธิแก่เจ้าของลิขสิทธิ์แต่ผู้เดียวกระทำได้ โดยมีได้รับความยินยอมจากเจ้าของลิขสิทธิ์ ในการละเมิดลิขสิทธิ์ได้มีบทกำหนดโทษไว้ดังนี้

๑. การละเมิดลิขสิทธิ์โดยตรง หมายถึงการทำซ้ำหรือดัดแปลงนำออกโฆษณา โดยมิได้รับอนุญาต และกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดกับงานแพร่เสียงแพร่ภาพอันมีลิขสิทธิ์ ก็ถือเป็นการกระทำเพื่อการค้า ผู้กระทำต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ ๒๐,๐๐๐ - ๒๐๐,๐๐๐ บาท หรือจำคุกไม่เกิน ๑ ปี และปรับตั้งแต่ ๒๐,๐๐๐ - ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๒. การละเมิดลิขสิทธิ์โดยทางอ้อม หมายความว่าผู้ใดไม่ได้ทำเอง แต่รู้อยู่แล้วว่า ผลงานนั้นเป็นผลงานที่คนอื่นมีลิขสิทธิ์อยู่แล้ว และทำประการใดประการหนึ่ง คือขาย ให้เช่า ให้เช่าซื้อ หรือเสนอขาย เสนอให้เช่า นำออกโฆษณา แจกจ่ายในลักษณะที่อาจก่อให้เกิดความเสียหาย แก่เจ้าของลิขสิทธิ์ นำหรือส่งเข้ามาในราชอาณาจักรเพื่อการใด ๆ นอกจากเพื่อใช้ในการส่วนตัว ต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ ๕,๐๐๐ - ๕๐,๐๐๐ บาท แต่ถ้าเป็นการกระทำเพื่อการค้า ผู้กระทำต้อง ระวางโทษปรับตั้งแต่ ๑๐,๐๐๐ - ๑๐๐,๐๐๐ บาท หรือจำคุกไม่เกิน ๖ เดือน และปรับตั้งแต่ ๑๐,๐๐๐ - ๑๐๐,๐๐๐ บาท

นอกจากนี้ผู้กระทำผิดที่จะต้องระวางโทษตามพระราชบัญญัติ เมื่อพ้นโทษและยังไม่ครบกำหนด ๕ ปี กระทำความผิดต่อพระราชบัญญัติอีก ต้องระวางโทษทวีคูณ

สิ่งของที่ได้ทำขึ้นหรือนำเข้ามาในราชอาณาจักรอันเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์ตามพระราช-
บัญญัตินี้ ให้ตกเป็นของเจ้าของลิขสิทธิ์ ค่าปรับให้จ่ายแก่เจ้าของลิขสิทธิ์ครั้งหนึ่ง หลวงครั้งหนึ่ง
แต่ทั้งนี้ ไม่ตัดสิทธิ์ของเจ้าของลิขสิทธิ์ที่จะไปเรียกค่าเสียหายในทางแพ่งสำหรับส่วนที่ยังขาดอยู่
อย่างไรก็ตาม ความผิดในเรื่องลิขสิทธิ์นี้ เป็นความผิดอันยอมความกันได้

อายุแห่งการฟ้องร้องคดีละเมิดลิขสิทธิ์มีกำหนด ๓ ปี นับแต่วันที่เจ้าของลิขสิทธิ์รู้ถึงการ
ละเมิด แต่ต้องไม่เกิน ๑๐ ปี นับแต่วันที่มีการละเมิดลิขสิทธิ์

รายละเอียดแห่งกฎหมายลิขสิทธิ์นั้น ผู้สนใจสามารถติดต่อได้ที่กองวรรณคดีและประวัติ-
ศาสตร์ กรมศิลปากร

๒๒. การพิมพ์หนังสือแจกในงานกุศล

หนังสือและเอกสารที่กรมศิลปากรเป็นผู้ที่มีลิขสิทธิ์สืบทอด หรือได้รับมอบอำนาจให้ดำเนิน
การเกี่ยวกับลิขสิทธิ์หรือหนังสือที่หน่วยงานในกรมศิลปากรค้นคว้าเรียบเรียงขึ้นตามสาขางานที่
หน่วยงานนั้น ๆ เกี่ยวข้องรับผิดชอบดำเนินการอยู่ กรมศิลปากรยินดีต่อนุญาตให้พิมพ์เผยแพร่ใน
งานกุศลได้ เว้นแต่หนังสือและเอกสารที่ควรสงวนไว้เป็นความลับไม่สมควรนำออกตีพิมพ์เผยแพร่ใน
ปัจจุบัน หรือหนังสือที่กรมศิลปากรมีโครงการดำเนินการอย่างอื่นไว้แล้ว

ฉะนั้น ผู้ใดต้องการพิมพ์หนังสือดังกล่าวข้างต้น เพื่อแจกเป็นวิทยาทานหรือแจกเพื่อ
การกุศลสาธารณประโยชน์ หรือแจกเป็นมิตรพื้ในงานมงคล หรืออวมงคลหรืองานอื่น ๆ ซึ่งมีได้
เป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งการค้า โดยให้แจ้งความจำนงค์แก่อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร หรือผู้แทน การขออนุญาตจะต้องขอล่วงหน้าไม่น้อยกว่า ๓๐ วัน ในกรณีที่จะต้อง

จัดพิมพ์โดยรีบด่วนซึ่งผู้ขออนุญาตไม่สามารถขออนุญาตล่วงหน้าได้ก่อน ๓๐ วัน เมื่อผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์พิจารณาแล้ว เห็นว่าหนังสือที่จะพิมพ์นั้นเป็นเรื่องใหญ่ ถ้าจะมอบต้นฉบับให้ผู้อนุญาตไปจัดพิมพ์เองจะไม่เสร็จเรียบร้อยทันแจกในวันงานได้ กรมศิลปากรจะจัดหาโรงพิมพ์ได้รวดเร็วและเรียบร้อย พิมพ์ให้เองโดยให้โรงพิมพ์ติดต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดจากผู้ขออนุญาตพิมพ์ และผู้ขออนุญาตพิมพ์จะต้องปฏิบัติดังนี้

๑. หนังสือที่จะพิมพ์แจกจ่ายเป็นกุศลวิทยาทาน โดยมีได้มุ่งประโยชน์เพื่อการค้า ต้องขออนุญาตพิมพ์จำนวนไม่น้อยกว่า ๕๐๐ เล่ม

๒. ต้องจ่ายหนังสือเป็นประโยชน์ให้แก่กรมศิลปากรร้อยละ ๒๐ ของจำนวนที่พิมพ์ แต่ทั้งนี้ไม่เกิน ๔๐๐ เล่ม ไม่ว่าจะขออนุญาตพิมพ์จำนวนเท่าใดก็ตาม

๓. การส่งหนังสือที่พิมพ์ให้กรมศิลปากรให้นำส่งทันทีที่พิมพ์เสร็จหรือภายใน ๑๕ วัน

๔. ถ้าส่งไม่ครบจำนวนที่กำหนดไว้ ต้องชดใช้เงินแทนหนังสือตามราคาซึ่งผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์หรือผู้แทน กำหนดให้

๕. หนังสือที่กรมศิลปากรอนุญาตให้นำมาลงตีพิมพ์เผยแพร่ได้ จะต้องส่งไปพิสูจน์อักษรโดยให้เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ตรวจแก้ และเป็นผู้สั่งให้ตีพิมพ์ทั้งหมด

๖. กรมศิลปากรจะเขียนคำนำให้เป็นหลักฐานการอนุญาต ซึ่งผู้ขออนุญาตจะต้องตีพิมพ์ไว้เป็นเบื้องต้นของหนังสือ

๗. ห้ามตีพิมพ์ข้อความอื่น ๆ หรือบทความอื่น ๆ อันมิใช่ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากรเพิ่มเติมลงในหนังสือ ยกเว้นคำไว้อาลัยหรือข้อความที่ได้นำส่งให้ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์พิจารณาตรวจอนุญาตแล้ว

๘. หน้าปกหนังสือพิมพ์แจกงานกุศล จะต้องพิมพ์ตราพระคเณศซึ่งเป็นตราประจำกรมศิลปากรลงไปด้วย

๙. หลังปกหนังสือที่จะพิมพ์แจก ให้พิมพ์ตามที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์กำหนดให้

๒๓. การฝึกอบรมครูนาฏศิลป์ ดนตรี และอบรมศิลป์แก่บุคคลภายนอก

เพื่อเป็นการเผยแพร่และอนุรักษ์ไว้ซึ่งศิลปการแสดงประจำชาติไทย กรมศิลปากรได้เปิดการฝึกอบรมแก่บุคคลผู้สนใจทางด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และศิลปะ ดังนี้

๑. อบรมศิลปะแก่บุคคลภายนอกในภาคฤดูร้อน (ที่วิทยาลัยช่างศิลป์)

๒. การอบรมเพื่อการศึกษาภาคฤดูร้อน (อสร.) ในภาคฤดูร้อนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรุงเทพฯ โดยครูสุภาพเป็นเจ้าของเรื่องการฝึกอบรม ๑ ๒ เดือน

๓. อบรมครูสอนนาฏศิลป์และดนตรี การฝึกอบรมนี้ให้ผู้เป็นเจ้าของโครงการเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด กรมศิลปากรจะเป็นผู้จัดส่งวิทยากรไปร่วมเท่านั้น

อนึ่ง หากมีผู้สนใจการฝึกอบรมที่กล่าวไว้ข้างต้น สามารถสอบถามรายละเอียดได้ที่ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร

๒๔. โครงการศิลปวัฒนธรรมสัญจร

กรมศิลปากรมีโครงการที่จะเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมทั่วราชอาณาจักร ซึ่งเรียกว่า **โครงการศิลปวัฒนธรรมสัญจร** โครงการนี้นอกจากจะไปจัดแสดงการละเล่นต่าง ๆ เช่น โขน ละคร ดนตรี ฯลฯ แล้ว ยังมีการสาธิตที่มีคุณประโยชน์ทางด้านวิชาการอีกด้วย กรมศิลปากร จัดโครงการดังกล่าวนี้โดยใช้เงินงบประมาณของกรมศิลปากร และมีแผนการแสดงภาคละ ๓ จังหวัด โดยจะหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ จนครบทุกจังหวัด

ในกรณีจังหวัดซึ่งไม่อยู่ในแผนของกรมศิลปากร มีความประสงค์จะให้กรมศิลปากรไปจัดแสดง จังหวัดจะต้องติดต่อยังกรมศิลปากร เพื่อทำความตกลงในรายละเอียดก่อน

๒๕. การเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติจะอนุญาตให้บุคคลเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติ มี ๓ ประเภท คือ

๑. อนุญาตแก่ผู้มีบัตรอนุญาตเข้าหอสมุดแห่งชาติ
๒. อนุญาตแก่ผู้ขอเข้าชม
๓. อนุญาตแก่ผู้ต้องการอ่านหนังสือ หรือค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ จากหนังสือโดยริบด่วน

ผู้มีบัตรเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติ มีสิทธิอ่านและค้นคว้าหาความรู้จากหนังสือตามที่เจ้าหน้าที่จะเปิดเผยให้ตรวจค้นได้ สำหรับกรณีที่ผู้ที่ยังไม่มีบัตรเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติ ถ้าต้องการอ่านหนังสือหรือค้นคว้าโดยริบด่วน ให้ขออนุญาตเป็นคราว ๆ ไปจากเจ้าหน้าที่ประจำห้อง และแสดงหลักฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น บัตรประจำตัว บัตรประชาชน หรือหนังสือรับรองจากผู้บังคับบัญชา เป็นต้น

ในกรณีที่ท่านมีความประสงค์จะให้เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาตินำชม พร้อมทั้งขอรับคำอธิบายเกี่ยวกับกิจกรรมของหอสมุดแห่งชาติเป็นหมู่คณะ ต้องได้รับอนุญาตจากผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติหรือผู้ได้รับมอบหมาย

ผู้มีความประสงค์จะทำบัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติให้นำรูปถ่ายขนาด ๓ x ๔ เซนติเมตร หรือ ๑ นิ้ว จำนวน ๑ รูป มอบให้แก่เจ้าหน้าที่ออกบัตร พร้อมหลักฐานอย่างใด

อย่างหนึ่งที่ทางหน่วยราชการอื่น ๆ ออกให้ เช่น บัตรประชาชน บัตรประจำตัวข้าราชการ นักศึกษา นักเรียน หรือหนังสือรับรองจากครูใหญ่ เป็นต้น

ก่อนจะเข้าใช้บริการหอสมุดแห่งชาติ ให้ผู้ใช้บริการนำสิ่งที่ติดตัวมา เช่น เอกสาร หนังสือ หรือสิ่งอื่น ๆ ฝากไว้ ณ ห้องรับฝากของ ห้ามนำเข้าไปในหอสมุดแห่งชาติ นอกจากจะได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจเสียก่อน ห้ามนำหนังสือ เอกสาร หรือวัตถุทัศนวัตถุ ตลอดจนทรัพย์สินของทางราชการของหอสมุดแห่งชาติ ออกนอกหอสมุดแห่งชาติ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ และหากผู้ใช้บริการมีความประสงค์ที่จะคัดลอก หรือจัดทำสำเนาเอกสารต่าง ๆ ก็ต้องติดต่อขออนุญาตจากผู้มีอำนาจเสียก่อน ผู้ใช้บริการหอสมุดแห่งชาติ จะต้องรับผิดชอบในความเสียหายที่ตนได้ก่อให้เกิดขึ้นแก่หอสมุดแห่งชาติ และถ้ามีความประพฤติไม่เหมาะสมอันก่อให้เกิดความรำคาญแก่ผู้อ่าน หรือไม่ปฏิบัติตามระเบียบ เจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจเชิญออกนอกหอสมุดแห่งชาติได้ และถ้าการกระทำนั้นเป็นการทำลายทรัพย์สินของหอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่อาจดำเนินคดีตามกฎหมายอีกโสดหนึ่งด้วย

๒๖. การใช้ห้องค้นคว้า

หอสมุดแห่งชาติอนุญาตให้เฉพาะบุคคลต่อไปนี้เข้าใช้หนังสือในห้องค้นคว้า

๑. อาจารย์ในมหาวิทยาลัย วิทยาลัย และ ธร
๒. นิสิต นักศึกษา ในระดับปริญญาโท หรือชั้นปีที่ ๔
๓. ข้าราชการผู้มาทำการค้นคว้าเพื่อปฏิบัติราชการ
๔. เอกชน ที่มาทำการค้นคว้า วิจัย โดยมีใบรับรองของสภาวิจัยฯ หรือใบรับรองของ

องค์การต่าง ๆ

เวลาทำการ

เช้า เปิดบริการ ๙.๓๐ - ๑๒.๐๐ น.

บ่าย เปิดบริการ ๑๓.๐๐ - ๑๙.๓๐ น.

สถานที่

ให้ใช้หนังสือที่อยู่ในห้องค้นคว้าภายในห้องค้นคว้าเท่านั้น สำหรับหนังสือในห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่นำหนังสือมาให้ใช้ในห้องค้นคว้า ๓๑๒

การติดต่อ

ให้ติดต่อกับบรรณารักษ์ประจำห้องค้นคว้า

คำศัพท์ที่น่ารู้บางคำในพระราชบัญญัติ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พ.ศ. ๒๕๐๔

๑. โบราณสถาน หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

๒. โบราณวัตถุ หมายความว่า สังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์ หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี

๓. ศิลปวัตถุ หมายความว่า สิ่งที่ทำด้วยมือ และเป็นสิ่งที่นิยมนันว่ามีคุณค่าในทางศิลปะ

๔. พนักงานเจ้าหน้าที่ หมายความว่า ผู้ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ ประกอบด้วย อธิบดีกรมศิลปากร รองอธิบดีกรมศิลปากร เลขาธิการกรมศิลปากร หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ภัณฑารักษ์ นักโบราณคดี ศึกษาธิการเขต ศึกษาธิการจังหวัด ศึกษาธิการอำเภอ

บรรณานุกรม

กวี บุญสมบัติ มงคลยอดชีวิต เล่ม ๓ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระกรุณพระราชนิพนธ์ กวี บุญสมบัติ
ณ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๓๒.

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, คุณหญิง. บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. กรมศิลปากรจัดพิมพ์
เป็นคู่มือทัศนศึกษาโครงการประกาศเกียรติคุณครูภาษาไทยดีเด่น ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๙.
มหาดไทย, กระทรวง. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรี. กระทรวงมหาดไทยจัดพิมพ์เผยแพร่,
๒๕๒๕.

วิจิตรวาทการ, พลตรี หลวง. ประวัติวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี พิมพ์แจกในงานทอดกฐินพระ-
ราชทานกรมศิลปากร วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๗.

_____. ประวัติวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในวโรกาสที่
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จแทนพระองค์ฯ ทรงบำเพ็ญพระ
ราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๘.
สมชาย พุ่มสอาด และคณะ, ๗๓-จังหวัด. กรุงเทพมหานคร : เดือนสยามบุ๊คเซ็นเตอร์, (ไม่ปรากฏปีที่
พิมพ์).

_____. สารคดีชีวิต ๕ นาที. นครหลวงกรุงเทพมหานคร : สำนักงานหอสมุดกลาง ๐๙,๒๕๑๕.

151